

Deelnemerswerkboek

DE PROJECT IS MEDGEFINANCIERD DOOR DE EUROPESE UNIE

Met de steun van
DE BELGISCHE
ONTWIKKELINGSSAMENWERKING **.be**

GENDERSENSITIEVE PREVENTIE & AANPAK VAN GEDRAGSPROBLEMEN

Voorwoord

Gesprekken met leerkrachten uit het LBO wijzen uit dat leerkrachten de lestijd niet altijd even efficiënt kunnen gebruiken. Dit komt ondermeer doordat leerlingen niet doen wat de docent vraagt / hen opdraagt, leerlingen teveel met andere dingen bezig zijn en niet of nauwelijks luisteren naar de uitleg van de leerkracht. Veel kostbare lestijd gaat verloren aan onregelmatigheden en de correctie hiervan.

Het Centrum voor Nascholing Suriname (CENASU) startte in 2013 in samenwerking met de Vlaamse Vereniging voor Ontwikkelingssamenwerking en Technische Bijstand (VVOB) met de training Preventie en Aanpak van Gedragsproblemen (PAG) in een aantal scholen. De training werd toen ontwikkeld en uitgevoerd onder leiding van Prof. K. Van der Wolf en Drs. T. Van Beukering. De scholen waren zeer enthousiast over de PAG-training. Zij ervoeren het niet alleen als een training, maar als een bijeenkomst waarin leerkrachten echt open met elkaar en met de trainers konden werken aan problemen die zij op school meemaken. In 2016 werden er pilot-trainingen verzorgd op 6 LBO-scholen. De modules werden daarna verder ontwikkeld voor een betere match met de LBO-praktijk en kregen er enkele belangrijke onderdelen bij; gender, seksuele en reproductieve gezondheid en rechten, alsook de link naar gendergerelateerd geweld.

iGrow

Voor u ligt deze nieuwe module, welke op alle LBO-scholen verzorgd zal worden om de leerkrachtenteams te versterken op het gebied van gendersensitieve preventie en aanpak van gedragsproblemen (GPAG). Dit betekent dat leerkrachten vanuit een gendersensitieve optiek gedragsproblemen zullen aanpakken. Tijdens de gendertraining zal hier aandacht aan worden besteed. De training bestaat uit 6 GPAG-trainingssessies en een natraject. De leerkrachten krijgen na elke sessie de ruimte te oefenen met casussen uit hun dagelijkse praktijk. Wij zijn ons ervan bewust dat wij niet volledig kunnen zijn in de beschikbare tijd. De gekozen onderwerpen/onderdelen zijn een zorgvuldige selectie van noodzakelijke vaardigheden om (preventief) te kunnen optreden wanneer de leerkracht met een probleem wordt geconfronteerd. Dit trainingspakket reikt werkwijzen aan waarmee schoolteams worden gestimuleerd om op een probleemoplossende manier te denken en te handelen bij gedragsproblemen. Leerkrachten krijgen tijdens de trainingen nuttige theorieën en praktische voorbeelden mee. Daarnaast maken wij hen bewust van het feit dat ze zelf ook zaken anders zullen moeten doen. Zij zien de leerling voor een groot deel van de dag. Zij kunnen met hun acties veel betekenen voor de leerling. Zo zal het wellicht kunnen voorkomen dat leerkrachten zich niet bewust zijn van hun eigen eventuele vooroordelen of stereotype gedrag ten aanzien van jongens en meisjes. Belangrijke vragen zijn dan: hoe goed is de intuïtie, en het vermogen tot interpretatie en improvisatie? En hoe zit het met de theoretische baggage ten aanzien van gedragsproblemen?

Thema's die in dit trainingspakket aan de orde komen zijn:

- Theorie op het gebied van gedragsproblemen
- Inzicht in de rol van de leerkracht
- Interpretatie van moeilijke (en vaak onverwachte) praktijksituaties
- Goede en minder goede ingrepen van leerkrachten
- Kwaliteiten en krachten van leerlingen en leerkrachten
- Gender en de link naar gedragsproblemen
- Seksuele en reproductieve gezondheid en rechten
- Gendergerelateerd geweld en seksueel grensoverschrijdend gedrag

We gaan uit van een aantal kernopvattingen:

1. Er bestaan geen lastige leerlingen, wel leerlingen met lastig gedrag
2. Kennis over gedragsproblemen helpt het gedrag begrijpen
3. Praten over lastig gedrag vraagt vertrouwen en respect
4. De leerkracht speelt een cruciale rol bij preventie van gedragsproblemen
5. De leerkracht speelt een cruciale rol bij aanpak van gedragsproblemen

Wij wensen u een leerrijke training toe!

**Training
Gendersensitieve Preventie en
Aanpak van Gedragsproblemen
in het LBO**

Sessie 1: Gedragsproblemen

Welkom en afspraken

Je bent jong en je wilt wat

- Kennismaking
- Je bloot geven is niet altijd makkelijk
- Wij zijn ook jong geweest...

 Waarom GPAG?

- Probleemgedrag leerlingen!!!
- Leerlingen → kwetsbare achtergronden; risicogroep
- Leraren: onvoldoende kennis, vaardigheden:
  - Omgaan probleemgedrag
  - Preventie probleemgedrag

 Uit het nieuws...

 Dit zeggen LBO-leerkrachten

- Agressiviteit is één van de veel voorkomende gedragsproblemen
- Gooien van proppen en veters op leerkrachten (soms uitgelokt door uitspraken van leerkrachten)
- Drugsgebruik. Er zijn ook veel jongeren die net buiten de poorten stickies verkopen → agressiviteit
- Het schoolstelsel zorgt ook zelf voor gedragsproblemen. Het kind komt binnen als engel en na 6 maanden herken je ze niet meer.
- Er is veel peer pressure onder de jongeren
- Jongens gaan voor onderlinge krachtmetingen, die soms echt uit de hand kunnen lopen
- Er zijn veel tienerzwangerschappen. Die meisjes redden het niet wat betreft oppas en financiën en komen dan niet meer naar school.

Dit zeggen leerlingen...

Leerkrachten... Ze komen zelf met hun problemen

Als je met iets persoonlijk zit, kan je bij niemand terecht

*Ze hebben gelijk.
Je kan toch niet elke dag laat komen?*

Regels die geen invloed hebben op prestatie vinden we niet nodig

In plaats van dat ze lesgeeft, let ze te veel op alle kleine dingen, bijvoorbeeld dat mijn telefoon op tafel is

Leerkrachten roddelen over de leerlingen en hun tori's

We hebben alleen maar inspanning, geen ontspanning

Met sommige leerkrachten kan je wel praten, maar bepaalde voelen zich hoger dan je. Ze denken dat ze geweldig zijn. Ze komen les geven, wie mee is is mee en wie niet mee is blijft achter.

Leerlingen hebben een bijbaantje. Huiswerk wordt in 2 uur 's nachts gedaan of na het werk 's avonds.

We zitten in een kooi, er staan agenten bij de ingang

De leerkrachten moeten beter lesgeven, want als je niet goed lesgeeft heb ik geen zin om te komen.

Welk gedrag?

Vandalisme

Vechten

Drug verkoop en drug misbruik

Respectloos gedrag naar leerkrachten

Laatkomen

Sexuele escapades in toiletten

Verzuimen

Opstaan tijdens de lessen

Verspreiden van seksueel getinte beelden van peers

Beledigen van medeleerlingen

Pesten

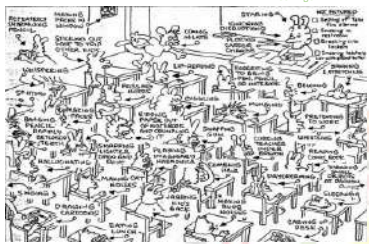
Diefstal

Beledigen van leerkrachten

Aggressief gedrag

De les verstoren

Trekken aan bh-riemen vrouwelijke leerlingen

GPAG in het kort

- GPAG: Gendersensitieve Preventie en Aanpak van Gedragsproblemen
- Voor leerkrachten EN directie, dus voor gehele schoolteams → schoolbrede aanpak stimuleren
- Directies: GPAG-beleid binnen schoolleidersnetwerk
- Thema's: gedragsproblemen, rol van de leerkracht, interpretatie van moeilijke (en vaak onverwachte) praktijksituaties, gender en de link naar gedragsproblemen, seksuele en reproductieve gezondheid en rechten, gendergerelateerd geweld

---

  GPAG binnen IGROW

- iGROW-project: tien LBO-scholen om te vormen tot veilige leeromgevingen voor alle LBO-leerlingen

Drie groepen:

1. LBO-leerkrachten en -schoolleiders → GPAG (VVOB, CENASU)
2. LBO-leerlingen → (YAM, Stg. YES, Stg. Pro Health)
3. Ouders of voogden van LBO-leerlingen → (Stg. YES, Stg. Lobi)

  Wie... waar?

YAM	Stg. Lobi en YAM	Stg. Lobi en Stg. YES	Stg. Pro Health
LBO Latour	LBO Beekhuizen	LBO Koenders	LBO Waaldijkcollege
	LBO STS-3	LBO Cecilia	VOJ Albina
	LBO Selecta	LBO Hockey	LBO Barron

  Opbouw GPAG

- POP ↓
- Sessie 1**
Preventie en aanpak van gedragsproblemen
  - Sessie 2**
Preventie en aanpak van gedragsproblemen
  - Sessie 3**
Gedragsproblemen en gender
  - Sessie 4**
Gedragsproblemen en gender
  - Sessie 5**
Theorie Sensoa vlaggensysteem
  - Sessie 6**
Oefenen met het vlaggensysteem
  - Sessie 7 en 8**
Coaching

Kernopvattingen

1. Leerlingen met lastig gedrag
2. Kennis helpt gedrag begrijpen
3. Vertrouwen en respect → praten over gedrag
4. Rol van de leerkracht bij preventie gedragsproblemen
5. Rol van de leerkracht bij aanpak gedragsproblemen

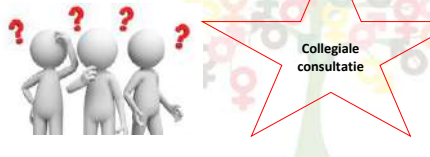

HELP! Bump y moment!

Hendrika Klaver...

1. Hoe zou u reageren op deze situatie? Wat zegt u, doet u of zegt/doet u juist niet?
2. Wat is mogelijk de oorzaak of verklaring van deze situatie?
3. Was deze situatie te voorkomen? Hoe dan?

Een nieuwe kijk op gedragsproblemen (1)

Gedragsproblemen zijn:

Situatief: probleemgedrag wordt in hoge mate bepaald door de situatie en de personen in de situatie

Relationeel: probleemgedrag heeft altijd een relationeel en communicatief aspect

Relatief: er bestaat geen absolute maat voor 'goed' en 'slecht' gedrag. Leerkrachten beoordelen probleemgedrag vaak heel verschillend

Fluctuerend: in bepaalde perioden kunnen gedragsproblemen heftig zijn en in een volgende periode nemen ze weer af.

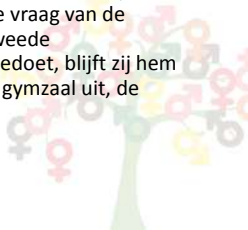

Oefening: Een nieuwe kijk op gedragsproblemen (1)

Bij het vak Lichamelijke Opvoeding doet Graciëlla altijd flink mee. De laatste twee weken echter, weigert zij mee te doen en op de vraag van de leerkracht waarom zij voor de tweede achtereenvolgende keer niet meedoet, blijft zij hem het antwoord schuldig, loopt de gymzaal uit, de straat op.

Een nieuwe kijk op gedragsproblemen (2)

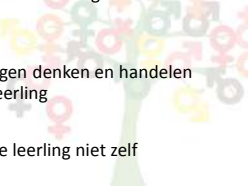
Van een individuele benadering naar een relationele benadering

Individuele benadering: de werkelijkheid wordt gezien als iets dat los staat van onszelf.

“Als die lastige leerling uit mijn klas is, kan ik beter werken”.
Dan is mijn probleem opgelost, want die leerling is het probleem.

PROBLEEM: geen invloed van het eigen denken en handelen in relatie tot het probleem van de leerling

CQ: geen verbetering mogelijk als de leerling niet zelf verandert

---

Een nieuwe kijk op gedragsproblemen (3)

Van een individuele benadering naar een relationele benadering

Relationele benadering: we zijn deel van de werkelijkheid; we beïnvloeden altijd de ander, zelfs als we niets doen.

“Ik moet me ervan bewust zijn dat ik in feite nog niet goed weet hoe ik met het lastige gedrag om moet gaan en dat ik NIET zeg dat het alleen een probleem van de leerling is. Maar ook van de leerling in relatie met wat ik wel of niet doe of wat ik wel of niet zeg.”

Verbetering mogelijk!!

Een nieuwe kijk op gedragsproblemen (4)

Alles wat u aandacht geeft groeit

- Dit geldt vooral voor gedrag
- Wanneer positief gedrag (hoe klein dan ook) aandacht krijgt zal dit ook naar de voorgrond komen. Aandacht = de sterkste bekrachtiger en werkt belonend
- Vraag u dus vooral af, wat wilt u dat groeit?
- Expliciet maken van gewenst gedrag op schoolniveau en op klassenniveau

---

Een nieuwe kijk op gedragsproblemen (5)

• Positieve psychologie

- Nadruk op mogelijkheden, in plaats van onmogelijkheden.
- Boodschap: richt je op wat er goed gaat en bouw dat uit
- Welbevinden: combinatie van zich goed voelen en goede relaties onderhouden, prestaties leveren en betekenis geven aan het leven.
- PERMA: positieve emoties, betrokkenheid, positieve relaties, zingeving, voldoening

---

Een nieuwe kijk op gedragsproblemen (6)

Het transactioneel model

- Kenmerken van de leerling zijn **in interactie** met kenmerken van de omgeving; en **beiden veranderen als gevolg van die interactie**
- Dus wederzijdse beïnvloeding

--> Verandering mogelijk!!!

PAUZE

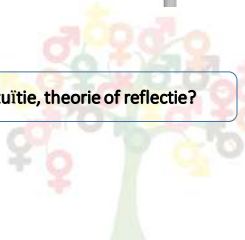

Waar halen we onze kennis vandaan?

Intelligence is knowing what to do,
when you don't know what to do
Jean Piaget

Intuïtie, theorie of reflectie?

Waar halen we onze kennis vandaan?

- Het **intuïtieve denken**: ervaring, routines
- Het **theoretisch denken**: leerkracht maakt gebruik van theoretische kennis → gedachten bijstellen, probleemsituaties analyseren, werkwijzen anders inrichten
- **Reflectie**: samenkomen van intuïtief en theoretisch denken

---

Wat zijn gedragsproblemen?

Gedragsproblemen zijn de **ongewenste gedragingen die voor de omgeving of het kind zelf storend zijn**. Wanneer de oorzaak voor afwijkend gedrag situeert in de omgeving, spreekt men van een gedragsprobleem.

Aan gedragsproblemen kan gewerkt worden.

Wel duidelijk onderscheiden van 'normaal' lastig gedrag

Ernstige gedragsproblemen

Ernstige gedragsproblemen:

- **patroon** van negativistisch, opstandig, ongehoorzaam en vijandig gedrag tegenover autoriteitsfiguren
- of van gedrag waarbij de **grondrechten** van anderen en/ of belangrijke sociale **normen of regels** worden **overtreden**
- **Niet eenmalig**: op z'n minst enkele maanden aanwezig
- **Beperking in het functioneren** van de jongere zelf en/of zijn ouders of omgeving **lijden** eronder

---

Typen probleemgedrag (1)

1. Dwars en opstandig gedrag
2. Prikkelbaar en driftig gedrag door emotieregulatieproblemen
3. Antisociaal gedrag
4. Druk en impulsief gedrag
5. Seksueel grensoverschrijdend gedrag

 Oefening: Typen probleemgedrag

Per groep krijgt u 1 type probleemgedrag toegewezen.

1. Denk eerst individueel na over een bumpy moment van dit type gedrag op jullie school of op een andere LBO-school
2. Bespreek uw idee met uw groepsgenoten (let wel: geef geen oplossing)
3. Kies samen 1 bumpy moment en een spreker die het namens de groep zal toelichten

---

 Typen probleemgedrag (2)

Externaliserende gedragsproblemen vallen meer op dan **internaliserende gedragsproblemen**

En wat ervaart de leerling zelf?

- Vermijden ('ik ga niet naar school')
- Distanciëren van de stress ('het maakt niet uit')
- Acceptatie ('ik kan er toch niets aan doen, dus het zij zo')
- Acting out ('wangedrag, gebruik van alcohol, drugs, seksueel grensoverschrijdend gedrag, etc.')

 Thank you for listening

**Training
Gendersensitieve Preventie en
Aanpak van Gedragsproblemen
in het LBO**

Sessie 2: Gedragsproblemen

Gedragsprobleem of gedragsstoornis (1)

Een gedragsstoornis is een **psychiatrisch ziektebeeld**. Wanneer **afwijkend gedrag gestuurd** wordt vanuit de **aanleg** (erfelijkheid of aangeboren afwijking), spreekt men van gedragsstoornis.

Gedragsstoornissen worden behandeld door bijv. een psycholoog

Het is belangrijk deze grens te kennen!

Gedragsprobleem of gedragsstoornis (2)

1. Is het probleem leeftijdsadequaet?
2. Hoe lang duurt het probleem al?
3. Is het begrijpelijk gezien de omstandigheden?
4. Past het gedrag in de (sub)cultuur van de jongere?
5. Komt het veelvuldig en regelmatig voor?
6. Gaat het om zeldzaam voorkomende problematiek?
7. Hoe intens is het probleem?
8. Is het gedrag onverwacht of is er een aanleiding?
9. Komt het gedrag in één of in meer situaties voor?

Risico factoren vs beschermende factoren

- Risicofactoren verwijzen naar: kind/jongere, thuissituatie, leeftijdsgenoten en bredere sociale omgeving (zoals de school)
- Groter risico bij samenspel van meer factoren
- Risicofactor is niet hetzelfde als oorzaak
- Over risicofactoren meer bekend dan over beschermende factoren

---

Oorzaak van gedragsproblemen...

- Externe attributie
- Interne attributie
- Hardnekkige externe attributie

Toen men in een onderzoek vroeg aan leerkrachten waar zij dachten dat de oorzaak van probleemgedrag lag, zeiden ze:

- 81% Ouders
- 14 % Leerling
- 4% School
- 1% Leerkracht

Ysseldyke, Algozzine & Thurlow, 2000

Buffering hypothese

- Een goede school kan de effecten van risicofactoren verminderen of laten verdwijnen; en de beschermingsfactoren /veerkracht van de leerling versterken.
- Door middel van buffers:
  - Praktische steun
  - Emotionele steun
  - Behoren tot een groep
  - Zelfwaardering opbouwen

Rol van de leerkracht m.b.t. gedragsproblemen

Bijdragen tot de variantie [Hattie]

- Leerling 50%
- Thuis 5-10%
- School 5-10%
- Leeftijdgenoten 5-10%
- **Leerkracht 30%**

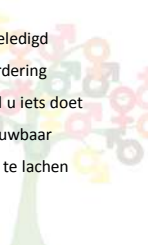

Praten over lastig gedrag vraagt vertrouwen en respect

1. Toon oprechte belangstelling	10. Verplaats u in u leerling
2. Stel neutrale vragen	11. Geef vertrouwen
3. Maak van een gesprek geen verhoor	12. Verwacht niet dat uw leerling u alles vertelt
4. Zorg dat de leerling zich veilig voelt	13. Wees niet beledigd
5. Vermijd dubbele boodschappen	14. Uit uw waardering
6. Durf emotioneel te zijn	15. Praat terwijl u iets doet
7. Maak gebruik van zijn oplossend vermogen	16. Wees betrouwbaar
8. Spreek de leerling aan op zijn gedrag	17. Vergeet niet te lachen
9. Stel grenzen	

Oefening: Praten over lastig gedrag vraagt vertrouwen en respect

- Rollenspel met checklist

  Always ask yourself!

"need to know" information

"nice to know" information

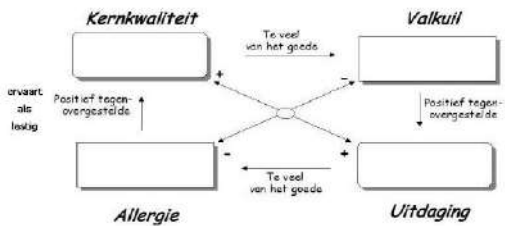

  Rol van de leerkracht bij preventie van gedragsproblemen (1)

Kernkwadranten

  Rol van de leerkracht bij preventie van gedragsproblemen (2)

Kernkwaliteit: je eigen bijzondere kwaliteit en specifieke kracht

Valkuil: teveel van de kwaliteit vertonen; vervorming van de kernkwaliteit noemen we de valkuil

Uitdaging: positief tegenovergestelde van de valkuil

Allergie: vervorming en een teveel van de uitdaging

De vraag hierbij is toont de leerling lastig gedrag of is het gedrag dat de leerling vertoont onze allergie?

De allergie en de valkuil versterken elkaar bij een confrontatie

---

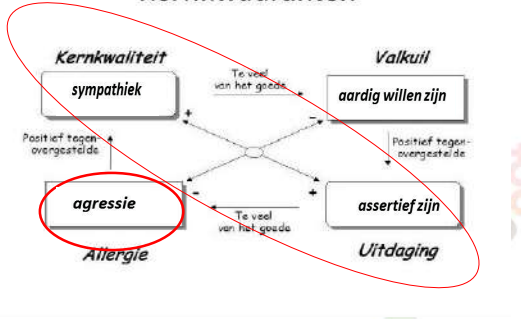

Rol van de leerkracht bij preventie van gedragsproblemen (3)

Kernkwadranten

Rol van de leerkracht bij preventie van gedragsproblemen (4)

Kernkwaliteiten onder stress

Bij ervaren 'druk' → valkuil

+ geen evenwicht (niet ontwikkelen van onze uitdaging)

+ extreme hoeveelheid druk → doorschieten in onze allergie

→ Mogelijk zelf vertonen van onze allergie!!

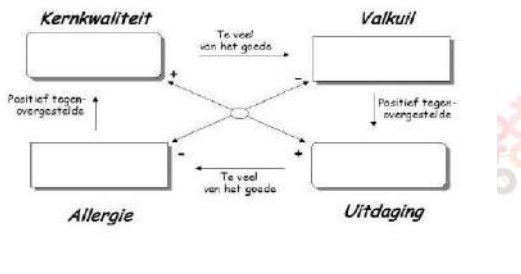

Oefening: Rol van de leerkracht bij preventie van gedragsproblemen (5)

Kernkwadranten

Rol van de leerkracht bij preventie van gedragsproblemen (6)

- ✓ Wees een rolmodel
- ✓ Wees duidelijk over u rol
- ✓ Wees positief en heb hoge verwachtingen
- ✓ Wees geduldig, beslist en consequent
- ✓ Werk constructief samen met ouders
- ✓ (H)erken de beelden die u van leerlingen hebt
- ✓ Vraag om feedback, reflecteer en experimenteer
- ✓ Feedback geven aan leerlingen

Rol van de leerkracht bij preventie van gedragsproblemen (7)

Teamvisie op lastig gedrag

Effectief onderwijs:

- Een goed pedagogisch klimaat:
- Prioriteiten stellen
- Nastreven van duidelijke doelen
- Een goed samengesteld curriculum
- Uitbreiden van de instructie- en leertijd

Rol van de leerkracht bij preventie van gedragsproblemen (8)

Goed klassenmanagement

- Effectief klassenmanagement voorkomt veel ordeproblemen.
- Sterker nog: het ontbreken van goed klassenmanagement draagt bij aan het ontstaan van ordeproblemen.

Vijf onmisbare onderdelen van klassenmanagement:

- Alertheid, orkestratie en flexibiliteit**
- Plannen en faseren van leeractiviteiten**
- Gebruik van tijd**
- Gebruik van ruimte en materiaal**

Rol van de leerkracht bij preventie van gedragsproblemen (9)

Positieve aandacht voor leerlingen

1. Complimenten
2. Bekrachtigers
3. Energizers

Rol van de leerkracht bij aanpak van gedragsproblemen (1)

2 soorten adequate gedragscorrecties bij hardnekkig probleemgedrag:

1. Herinneren aan afgesproken regels en gewenst gedrag
2. Ongewenst gedrag begrenzen en gewenst gedrag verlangen

Rol van de leerkracht bij aanpak van gedragsproblemen (2)

Leerkrachten die succesvol zijn in de omgang met 'probleemleerlingen':

- luisteren echt naar hun leerlingen
- tonen respect voor hen en hun achtergrond
- proberen standpunt leerling te begrijpen
- zijn empatisch
- zijn te vertrouwen

(Jere Brophy, 1996)

PAUZE

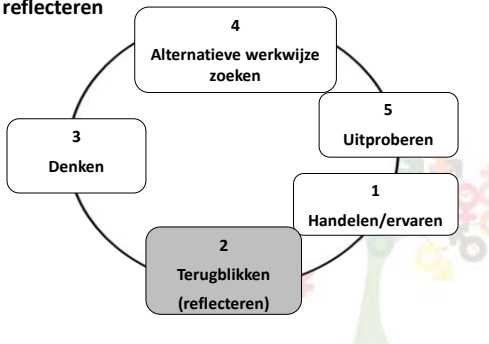

Rol van de leerkracht bij aanpak van gedragsproblemen (3)

Leren reflecteren

Rol van de leerkracht bij aanpak van gedragsproblemen (4)

- **Reflection-on-action:** er gebeurt iets en **achteraf** reflecteert de leerkracht op de situatie → terugkijken op wat er gebeurd is
- **Reflection-in-action:** de leerkracht moet dan nadenken over de situatie en over haar handelen zonder dat ze kan stoppen waar ze mee bezig is of de situatie stil kan zetten

---

  Rol van de leerkracht bij aanpak van gedragsproblemen (5)

Algemene strategieën bij hardnekkig probleemgedrag:

- Creëren van positieve leeromgeving
- Aanpassen van onderwijsaanbod
- Persoonlijke professionele relatie tot stand brengen
- Zelf een goed rolmodel zijn
- Herinneren aan regels
- Gewenst gedrag aanmoedigen/belonen
- Uitzoeken beïnvloedende factoren
- Bespreken positieve ontwikkeling en problemen met leerling en ouders

---

  Rol van de leerkracht bij aanpak van gedragsproblemen (6)

Vervolg algemene strategieën bij hardnekkig probleemgedrag:

- Bespreken toekomstperspectief met leerling en ouders
- Gericht oefenen van gewenst gedrag
- Begeleiding gericht op inzicht en betekenis gedrag
- Houding veranderen via uitleggen
- Straffen als pedagogische maatregel
- Veranderen sociale omgeving leerling (samenstelling subgroep)
- Reflecteren op eigen denken en handelen gedrag leerling (groep)

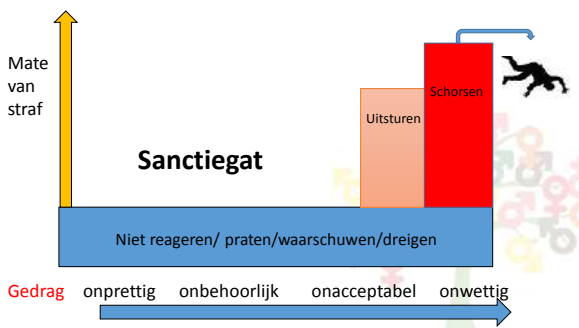

  Rol van de leerkracht bij aanpak van gedragsproblemen (6)

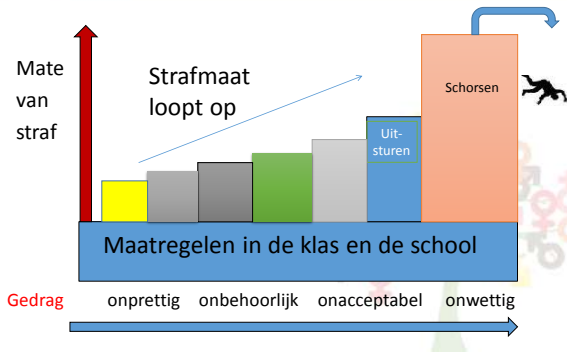

Rol van de leerkracht bij aanpak van gedragsproblemen (7)

Morgen in de klas

Moedig leerlingen **aan** om door te zetten en te geloven dat ze het kunnen

Geef steun: overtuig ze ervan dat er leerkrachten zijn die hen willen ondersteunen als het niet direct lukt

Creëer een **omgeving** waarin geleerd kan worden: zorg voor uitdaging

---

Try, try and try again

Hoofdstuk 1:

Er bestaan geen lastige leerlingen, wel leerlingen met lastig gedrag

Waar komt gedrag vandaan? Hoe zijn we gewend om naar gedrag te kijken? Wat opvalt is ongewenst, lastig en moeilijk te begrijpen gedrag. Gedrag dat leerlingen laten zien. Gedrag waar we last van hebben, want door dit lastig gedrag kunnen we moeilijker onze lessen geven. We gaan in deze eerste workshop anders leren kijken naar leerlingen en hun lastig gedrag. Ook al is de kwaliteit van uw onderwijs nog zo goed, er zullen zich altijd onverwachte momenten voordoen in u klas. Momenten waarop u denkt: 'Wat moet ik nu doen?' Deze momenten noemen we *bumpy moments*. Om zulke momenten heeft u meer houvast aan duidelijke kaders, tips en tricks. Daar zullen we tijdens deze training dan ook bij stilstaan.

1.1 Bumpy moment: Hendrika Klaver – anders kijken naar leerlingen

In 1925 schreef Theo Thijssen al het volgende verhaal:

Hendrika Klaver was vandaag jarig: tien jaar. 't Is geen fraaie verschijning... viezig en armoedig, en 't gezichtje zorgelijk. Maar ze had het toch klaar weten te spelen dat vanochtend haar zakje 'lekkers' op mijn tafeltje lag, waaruit ze zou trakteren. 't Zag er nogal plakkerig en onsmakelijk uit. 't lag op mijn tafeltje als een stuk ellende uit een vieze buurtwinkel waar alles kleeft aan de schappen en de boel onder het stof zit. Het zag er dus helemaal niet feestelijk uit. Ik deed net of ik de traktatie niet zag en ging naar de kast, keek even in mijn klassenboek, en zag dat Hendrika Klaver de jarige was. Toen zag ik plotseling wel het lekkers liggen, en zei: 'Hey! Een jarige?! Als 't maar lekker is Hendrika.' Ik stapte naar haar toe – ze zat verlegen glimlachend in haar bank- en feliciteerde haar vrolijk. Haar handje was een beetje kleverig... achter me hoorde ik een van de meisjes tamelijk hardop zeggen: 'Ik lust ze niet. leeeuuuwww!'

M'n eerste opwelling was me om te draaien en de spreekster eventjes de mantel uit te veegen, maar meteen bedacht ik dat hoe ondubbelzinnig ik ook m'n afkeuring uitsprak, het toch pijnlijk voor de jarige zou zijn en ik besloot niets te zeggen en af te wachten hoe 't verder liep. Goede raad wist ik eigenlijk niet. We gingen lezen. Ik gaf Hendrika Klaver de eerste beurt omdat ze jarig was, en toen ik merkte dat ze werkelijk wonderbaarlijk goed las, liet ik haar doorlezen, het hele lesuur uit. Zo'n extra lange beurt is een enorme traktatie...

Toen kwamen de andere beurten, veel korter; en terwijl ik daar zo rustig achter mijn tafeltje zat te luisteren, kreeg ik een bijzondere inval; ik maakte het zakje lekkers (zachtgeworden popcorn, aan elkaar klevende kauwgumballen en stukken koek) open en snoepte doodkalm! 'O', riep dadelijk Mina Helm en de hele klas keek op; Hendrika Klaver glimlachte me goedig toe, maar de meesten hadden toch niet gezien wat ik gedaan had en keken informeerderig om zich heen. 'De meester snoepte!', lichtte Mina Helm ze gauw in; ik zat zeer duidelijk te eten; 't was allemaal van afgrijselijke kwaliteit, er zat een soort verfsmaak aan, maar ik smulde duidelijk. En nu begrepen ze het en ging er een vreugdevol gehuil op over de ondeugende meester. Ik strekte weer m'n hand uit en pakte weer een stukje, tja was dat cakes?, en bracht het langzaam naar mijn mond; 'k rook de rare lucht – maar ja, dat was slechts een der ongemakkelijkheden van het leraarsberoep en ik smulde weer duidelijk. De jongens voor me zaten met wijze mannengezichten de zeer goeie mop die ik uithaalde te waarderen en lieten zich niet verleiden tot protest.

De meisjes deden anders: speelden een rol van brutaaltjes, van strenge moedertjes tegenover de ondeugende kwajongen die ik voorstelde; dreigden, waarschuwden, protesteerden met gillende sopraantjes. 't Was aardig, 't was eigenlijk best 'n beetje verfsmaak in de mond waard...

"t Mág van Hendrika', verdedigde ik me zo kinderachtig als ik maar kon en ten derde male strekte ik mijn hand naar 't zakje. Een stuk of vijf, zes meisjes waren de bank uitgelopen en drongen om Hendrika heen, stookten haar op om in te grijpen, fluisterden haar raadgevingen in. Letten er niet op hoe dicht ze bij Hendrika kwamen, hoe d'r vieze haar langs hun gezichten streek.

Onder breedlachende bijval van de jongens stak ik kalm het derde stukje lekkers uit het zakje in m'n mond; en bij wijze van uitval, ze leek werkelijk wel een katje, vloog Marietje de Boer op m'n tafeltje af, greep het zakje en bracht het in veiligheid bij Hendrika. 'Stop weg! Stop weg!'

En ja hoor, Hendrika koos partij en stopte het zakje weg, ergens onder haar grauwe jurk. Ik had 'n heel kalmeringskarwei, voor we weer met de nodige rust onze leesles konden voortzetten; eigenlijk bleef het de hele leesles door maar zozo met de orde; telkens en telkens wilden de meisjes weer de komedie beginnen en ik begreep het. De rust zou normaal gezien pas terugkeren als het zakje lekkers goed en wel geconsumeerd was.

Vlak voor de pauze wenkte ik Hendrika dat ze kon 'uitdelen'. En met voldoening zag ik hoe het kind daaraan begon met het trotse gevoel werkelijk te gaan trakteren; ik loerde d'r op of er iemand soms iets zou laten merken van de verfsmaak. Die zou ik dan even flink aanpakken, nam ik mij voor. Welnu, ik loerde vergeefs, állen namen ieder twee, want Hendrika zei telkens: 'Op één been kan je niet lopen'; en ofschoon de verflucht duidelijk in de klas opsteeg – allen smulden. Ze deden niet alsof, zoals ik, ze smulden wérkelijk. Ach, verwend op 't gebied van snoepen zijn ze ook géén van allen. Er bleven nog wat stukjes snoepgoed in het puntje van het zakje zitten. Hendrika hield het met trots omhoog en zei: 'Voor de handwerkjuffrouw, vanmiddag!'...

Collegiale consultatie⁷ kan ook erg waardevol zijn bij het reflecteren op de bumpy moments. U staat er namelijk niet alleen voor. In deze training kijkt u samen met collega's terug op verschillende bumpy moments uit jullie dagelijkse praktijk. Hoe zouden zij in dezelfde situatie handelen en waarom? Hoe heb u gehandeld? Wat was daar goed aan? Wat kan er beter?

Gedragsproblemen zijn (Van der Wolf & Van Beukering, 2009):

- **situatief:** probleemgedrag wordt in hoge mate bepaald door de situatie waarin het zich manifesteert en door de personen die zich in de situatie bevinden. Het gedrag kan in de ene situatie meer problemen oproepen dan in de andere;

- **relationeel:** probleemgedrag heeft altijd een relationeel en communicatief aspect.

De leerling brengt gedrag in, maar ook de leerkracht/leerkracht. Op deze manier kunnen specifieke interactiepatronen ontstaan die langere tijd kunnen blijven bestaan;

- **relatief:** er bestaat geen absolute maat voor 'goed' en 'slecht' gedrag.

Leerkrachten beoordelen probleemgedrag vaak heel verschillend;

- **fluctuerend:** in bepaalde perioden kunnen gedragsproblemen heftig zijn en in een volgende periode nemen ze weer af.

1.2 Positieve psychologie

Positieve psychologie is een stroming binnen de psychologie die de nadruk legt op mogelijkheden, in plaats van onmogelijkheden. Positieve psychologen doen onderzoek naar omstandigheden waarbij mensen tot bloei komen en technieken die het welbevinden van mensen bevorderen. Positieve psychologie is een levensstijl die u zowel in u privé- als zakenleven kan inzetten. In het huidige onderwijs wordt sterk gefocust op tekorten van leerlingen.

De boodschap van de positieve psychologie is dat we ons niet alleen moeten richten op dat wat er mis gaat. Psychologie is niet alleen de studie naar ziekte en zwakte, maar ook van kracht en deugden. De behandeling mag niet alleen gericht zijn op wat er mis gaat, maar ook op wat er goed gaat om vervolgens dat wat goed gaat juist uit te bouwen. Kenmerkend voor de positieve psychologie is dat men stelt dat het voortbouwen op en uitbreiden van persoonlijke kwaliteiten positieve emoties genereert, wat creativiteit oplevert en hogere motivatie. Het aandacht geven aan positieve emoties blijkt het creatieve denken te verbreden en de persoonlijke mogelijkheden uit te bouwen.

Welbevinden

Binnen de positieve psychologie is welbevinden een belangrijk begrip. Welbevinden is een combinatie van zich goed voelen en goede relaties onderhouden, prestaties leveren en betekenis geven aan het leven. Het gaat dan om positieve gevoelens (emoties) en positieve activiteiten. Seligman (2011) legt zijn theorie uit aan de hand van het acroniem 'PERMA'. Dit staat voor Positive emotions (positieve emoties), Engagement (betrokkenheid), Relationships (positieve relaties), Meaning (zingeving) en Accomplishment (voldoening). Wanneer deze pijlers aanwezig zijn, is er sprake van welbevinden.

Kernkwaliteiten

Persoonlijke- of kernkwaliteiten. Kernkwaliteiten zijn onze meest 'eigen' eigenschappen. Ze vormen het potentieel aan persoonlijke mogelijkheden die wij tot onze beschikking hebben en die we al dan niet gebruiken. Ze zijn duidelijk herkenbaar in de wijze waarop iemand handelt. Voorbeelden van kernkwaliteiten zijn: rust, humor, daadkracht, zorgzaamheid, zorgvuldigheid, moed, ontvankelijkheid, ordelijkheid, invoelingsvermogen, flexibiliteit, enzovoort.

De betekenis van de positieve psychologie voor het onderwijs

Een onderzoek van Ruit en Korthagen (2013), uitgevoerd onder leerlingen toont aan dat het mogelijk is, door middel van bewustworden en gebruiken van kernkwaliteiten, invloed uit te oefenen op het welbevinden van leerlingen.

1.3 Positieve visie op gedragsproblemen

Gedrag, ook probleemgedrag, vindt altijd plaats in een bepaalde situatie. Het dient beschouwd te worden in relatie tot de (leer)omgeving waarvan de leerling met zijn gedragskenmerken deel uitmaakt. In deze omgeving spelen de leerkracht en de medeleerlingen een belangrijke rol.

Het transactioneel model

Kenmerken van de leerling zijn in interactie met kenmerken van de omgeving; en beiden veranderen als gevolg van die interactie. De beïnvloeding is dus wederzijds. Het transactioneel model ontkent dat leerling of omgevingskenmerken onafhankelijk kunnen zijn of als zuivere vorm kunnen bestaan. Vanuit ontwikkelingsoogpunt is dit een transformationeel model: er wordt verondersteld dat door de interactie oude gedragingen veranderen in nieuwe; parallel daarmee veranderen ook de omgevingskenmerken in het zoeken naar een nieuwe afstemming. De interactie staat centraal. Het gaat om centrale kwetsbaarheidsfactoren (risicofactoren) die geactiveerd kunnen worden door omgevingsfactoren.

Van een individuele benadering naar een relationele benadering²

We zijn als mens geneigd situaties vanuit de individuele benadering te beschouwen. Hierbij wordt de werkelijkheid gezien als een object, iets dat los staat van jezelf. U bent er van afgescheiden. Een voorbeeld is de leerkracht die zegt "Als die lastige leerling uit mijn klas is, kan ik beter werken". Dan is mijn probleem opgelost, want die leerling is het probleem. De leerkracht ziet de invloed van zijn/haar eigen denken en handelen in relatie tot het probleem van de leerling niet. Niet kijken naar uw eigen denken en handelen en zien welke invloed dit heeft, zorgt ervoor dat het probleem bij de ander blijft. Het wordt dan ook moeilijk de problemen aan te pakken. We moeten immers wachten tot de ander het zelf doet.

Er is echter een andere manier van kijken naar situaties: de relationele benadering. Deze stroming zegt dat we altijd deel uit maken van de werkelijkheid die we ontmoeten. We beïnvloeden altijd de ander, zelfs als we niets doen. We zijn dus als het ware altijd in relatie met die werkelijkheid en staan er niet los van. In het voorbeeld van de leerling met problemen, sta ik als leerkracht in relatie met deze leerling en het probleem. Ik moet me ervan bewust zijn dat ik in feite nog niet goed weet hoe ik met het lastig probleem om moet gaan en dat ik NIET zeg dat het alleen een probleem van de leerling is. Maar ook van de leerling in relatie met wat ik wel of niet doe of wat ik wel of niet zeg. Door zo te denken ga ik bij mezelf oplossingen zoeken. Ik ontdek dan dat ik in relatie sta met de ander en de werkelijkheid en kan vervolgens gaan handelen.

Bijvoorbeeld: ik ontdek dat ik als leerkracht deel uitmaak van het probleem. Ik weet bijna niets over deze leerling, ik ga dus zelf contact maken met de leerling. Ik ga proberen zijn leefwereld te begrijpen. Misschien bevraag ik zelfs de leerling op wat ik als leerkracht anders kan doen om hem te helpen. Dat anders kijken geeft vaak al een wending in het probleem. Of de schoolleider die zegt: "ik ontdek dat ik ook in relatie sta met mijn leerkrachten", zal ontdekken dat ook hij/zij iets kan gaan doen om het probleem op te lossen. De schoolleider kan bijvoorbeeld de leerkrachten meer ondersteunen bij gedragsproblemen van leerlingen.

²Bron: Zorgcoördinatie in de basisschool – MINOWC, VVOB, 2013

De schoolleider kan bijvoorbeeld de leerkrachten meer ondersteunen bij gedragsproblemen.

Alles wat u aandacht geeft groeit

Op het moment een veel gehoorde uitspraak, vooral in het onderwijs: 'alles wat u aandacht geeft groeit'. Dit geldt voor gedrag en voor het welbevinden. Gedrag positief of negatief en het welbevinden op sociaal en emotioneel niveau. "Alles wat aandacht krijgt groeit". Vraag u dus vooral af, wat wilt u dat groeit?

In Amerika wordt er op scholen gewerkt met de effectief gebleken schoolbrede aanpak 'Positive Behavior Support (PBS)'. Deze aanpak is gericht op het stimuleren en daarbij ook expliciet maken van gewenst gedrag op schoolniveau en op klassenniveau. Het doel hierbij is het verbeteren van de leerprestaties door een sociale omgeving te scheppen die het leren bevordert en gedragsproblemen voorkomt.

Bij deze methode wordt uitgegaan van 5 kernprincipes:

1. Ontwikkel duidelijke gedragsverwachtingen
2. Communiceer en onderwijs u verwachtingen
3. Herken en bekrachtig gewenst gedrag
4. Minimaliseer de aandacht voor ongewenst gedrag
5. Wees duidelijk en consequent met de gevolgen

Kijk steeds ook naar uw rol als leerkracht in de klas. Hoe stelt u zich op? Kunt u 'bepaald' ongewenst gedrag ook negeren?

Gedrag dat aandacht krijgt groeit. Of het nou het negatieve gedrag is of het positieve gedrag, het is mens-eigen dat juist dat wat aandacht krijgt ook groeit. Het is immers zo dat u met dat gedrag thuis of op school de aandacht krijgt die eigenlijk (onbewust) zoekt. Dus wordt het in stand gehouden. Wanneer positief gedrag (hoe klein dan ook) aandacht krijgt zal dit ook naar de voorgrond komen. Aandacht is nu eenmaal de sterkste bekrachtiger en werkt belonend; ook bij negatief gedrag. Wees u bewust op welk gedrag u als leerkracht reageert, op welk gedrag wil u als leerkracht reageren?

³www.smartonderwijs.nl

Hoofdstuk 2: Kennis over gedragsproblemen helpt het gedrag begrijpen

Intuïtie en rationaliteit

Het geven van onderwijs is complex, waardoor u veel op basis van intuïtie doet. De kennis zit in het handelen van de docent. Vergelijk het als het ware met fietsen. Lesgeven is weten wat u moet doen onder niet herhalende omstandigheden. Daarom heb u in het onderwijs geen standaardmethode en al helemaal niet in de omgang met leerlingen met gedragsproblemen. Er moet rekening gehouden worden met wat een leerkracht al weet en kan. Leerkrachten kunnen ook kennis opdoen door ervaringen op te doen in een leeromgeving. De professionele ontwikkeling van leerkrachten moet dus niet plaatsvinden door middel van passieve verwerving van kennis en vaardigheden maar door een actieve houding waarbij leerkrachten zich richten op vernieuwingen in de praktijk en het beroep. Atkinson en Claxton (2000) vinden dat het intuïtieve denken, het theoretische denken en de reflectie een plaats moeten hebben in het leren en in de denkprocessen van leerkrachten.

- A) Het **intuïtieve denken** komt voort uit ervaring. Dit denken is in de klas vaak zichtbaar in routines.
- B) Bij het **theoretisch denken** denkt een leerkracht tijdens het handelen constant na wat hij doet. Hierdoor kan de leerkracht haar eigen gedachten bijstellen, een probleemsituatie analyseren, werkwijzen anders inrichten en experimenteren met iets nieuws. In deze overwegingen maakt de leerkracht gebruik van theoretische kennis.
- C) In de reflectie komen het intuïtieve en theoretische samen. De reflectie zorgt voor herziening van het intuïtieve; en het toepasbaar maken van het theoretische. We zullen u verder in deze reader (hoofdstuk 5) kennis laten maken met de begrippen reflection-in-action en reflection-on-action. In de reflectie houdt de leerkracht rekening met de situatie en met zijn persoonsgebonden praktijkkennis. We zullen in dit hoofdstuk samen verder bouwen aan uw theoretische kennis. Het onderdeel reflectie komt later in deze training aanbod.

2.1 Leren over gedragsproblemen

Alvorens we kunnen werken aan gedragsproblemen, moeten we weten wat een gedragsprobleem is en hoe het eruit ziet. Gedragsproblemen zijn de ongewenste gedragingen die voor de omgeving of de leerling zelf storend zijn. Aan gedragsproblemen kan gewerkt worden. We onderscheiden 'normaal' lastig gedrag van gedragsproblemen.

'Normaal' lastig gedrag

Niet elk gedrag dat opvalt, is een gedragsprobleem. Vaak hangt het samen met de ontwikkelingsfase waarin de jongere zich bevindt. Daarom is het van belang om gedragsproblemen ook te bekijken vanuit de ontwikkelingstaken die vervuld moeten worden. Neem de adolescentie, de fase tussen ongeveer 12 en 21 jaar. Deze wordt gekenmerkt door ingrijpende veranderingen in het intellectuele, sociaal-emotionele en gedragsmatige functioneren van jonge mensen. Er is geen andere levensfase waarin mensen in zo korte tijd met zo veel belangrijke levensopgaven worden geconfronteerd: veranderende relatie met ouders, toenemend belang van de peergroup, overstap naar een nieuw schoolstelsel, biologische en psychoseksuele veranderingen, identiteitsconflicten en veranderingen in de morele ontwikkeling. Tijdens de adolescentie willen jongeren steeds meer controle hebben over zaken waar eerst de opvoeders over gingen: kleding, haarstijl, vriendschappen, internetgedrag, drug- en alcoholgebruik en seksualiteit. Het zich verzetten tegen de norm en het uitbreiden van de persoonlijke ruimte zijn in deze fase het strijdtoneel voor jongeren, niet alleen met de ouders, ook met de leerkrachten. Men moet voorzichtig zijn om dit allemaal in termen van problemen of stoornissen te duiden.

2. **Prikkelbaar en driftig gedrag door emotieregulatieproblemen**

Kenmerken zijn onder meer:

- Prikkelbaar zijn
- Boos en gepikeerd zijn
- Driftig zijn
- Woede-uitbarstingen hebben

3. **Antisociaal gedrag**

Kenmerken zijn onder meer:

- Vechten
- Liegen
- Spijbelen
- Gedrag vertonen dat leidt tot een schorsing van school of club
- Niet gevoelig zijn voor straf

4. **Druk en impulsief gedrag**

Kenmerken daarvan zijn:

- Rusteloos zijn
- Moeite hebben om rustig te werken
- Bezigheden van anderen verstoren, zich opdringen
- Prikkelgevoelig zijn
- Eerst doen, dan pas denken

5. **Seksueel grensoverschrijdend gedrag**

Definitie van seksueel grensoverschrijdend gedrag

Wanneer gaat seksueel gedrag van jongeren over de grens? Zowel voor jongeren zelf als voor professionals zijn grenzen niet altijd gemakkelijk om te herkennen en om te stellen. Seksueel grensoverschrijdend gedrag is een moeilijk af te bakenen begrip. Vaak wordt gezegd dat deze grens voor iedereen verschillend is, voor kinderen, jongeren en volwassenen, afhankelijk van iemands seksuele ervaring en ontwikkeling, eigen normen en waarden.

Voor seksueel grensoverschrijdend gedrag gebruiken wij de definitie die Sensoa en MOVISIE hebben ontwikkeld voor de methodiek "Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag." (Frans & Franck 2010):

Seksueel grensoverschrijdend gedrag omvat elke vorm van seksueel gedrag of seksuele toenadering in verbale, non-verbale of fysieke zin, waarbij in seksueel contact aan één of meerdere van de volgende zes criteria niet wordt voldaan:

1. wederzijdse toestemming,
2. vrijwilligheid,
3. gelijkwaardigheid,
4. leeftijds- of ontwikkelingsadequaat,
5. contextadequaat,
6. zelfrespect.

Vooraf leerlingen met *externaliserende gedragsproblemen*⁴ worden door leerkrachten als lastig, moeilijk en bewerkelijk ervaren (Goei & Kleijnen, 2009). *Internaliserende problemen*⁵ vallen minder op en worden derhalve minder snel gesignaleerd.

En wat ervaart de leerling zelf?

Leerlingen die lastig gedrag vertonen zijn vaak leerlingen die veel stress ervaren. De leerling heeft het gevoel geen controle te hebben over de oorzaak van het probleem. We zien daarbij de volgende strategieën voor het omgaan met een stressvolle situatie:

1. *Vermijden ('ik ga niet naar school')*
2. *Distanciëren van de stress ('het maakt niet uit')*
3. *Acceptatie ('ik kan er toch niets aan doen, dus het zij zo')*
4. *Acting out ('wangedrag, gebruik van alcohol, drugs, seksueel grensoverschrijdend gedrag, etc.')*

⁴Externaliserende gedragsproblemen: naar buiten, op anderen, gerichte gedragsproblemen zoals ongehoorzaamheid, agressiviteit, vernielzucht, driftbuien

⁵Internaliserende gedragsproblemen: naar binnen gerichte gedragsproblematiek zoals faalangst, gesloten of gedragsproblemen teruggetrokken leefwijze, eenzaamheid, laag zelfbeeld

2.2 Gedragsprobleem of gedragsstoornis

Er is verschil tussen een gedragsprobleem en een gedragsstoornis. Een gedragsstoornis is een **psychiatrisch ziektebeeld**. Wanneer afwijkend gedrag gestuurd wordt vanuit de **aanleg** (erfelijkheid of een aangeboren afwijking), spreekt men van een gedragsstoornis. Gedragsstoornissen worden behandeld door een daartoe opgeleid persoon, bijvoorbeeld een psycholoog. Om een onderscheid te maken tussen gedragsproblemen en gedragsstoornissen zijn er negen richtlijnen opgesteld om de ernst van gedrag vast te stellen.

Het zijn de volgende negen richtlijnen:

- **Leeftijdsadequaat:** Hoe groter het verschil is tussen het getoonde probleemgedrag en het gedrag dat passend is bij de leeftijd van de leerling of het ontwikkelingsstadium, des te ernstiger is het probleem.
- **Duur van het probleemgedrag:** Er kan vanuit worden gegaan dat hoe langer de problemen er al zijn, des te ernstiger de problemen zijn.
- **Omstandigheden:** Als er problemen zijn in een normale situatie, zijn de problemen ernstiger dan wanneer er een verklaring is voor de probleemgedragingen (bijv. geboorte broertje en verhuizing).
- **Socioculturele setting:** Als het probleemgedrag niet binnen de normen van de cultuur ligt, wordt het als ernstiger en problematischer ervaren dan wanneer het wel binnen de normen van de cultuur ligt.
- **Hoeveelheid en frequentie van de problemen:** Hoe vaker en regelmatig de problemen zich voordoen, des te ernstiger zijn de problemen.
- **Type problemen en mate van voorkomen van die problemen in de populatie:** Er moet gekeken worden welk soort problemen er zijn en hoe vaak die problemen er in de populatie zijn. Specifieke problemen die de meeste mensen niet hebben, worden als ernstiger ervaren dan problemen die het merendeel van de mensen hebben.
- **De intensiteit van de problemen:** Problemen die intensief, dat wil zeggen in een sterke mate, aanwezig zijn, zijn ernstiger dan problemen die minder intensief aanwezig zijn.
- **Verandering van het gedrag:** Als de verandering van het gedrag zich plotseling voordoet zonder aanleiding zijn de problemen ernstiger dan wanneer er een aanleiding is tot de verandering van het gedrag.
- **Situatiegebondenheid:** In hoe meer situaties (bijv. thuis en school) het probleemgedrag vertoond wordt, des te ernstiger is het probleem.

2.3 Risico en beschermende factoren bij lastig gedrag

Sommige leerkrachten gaan ervan uit dat omstandigheden in het gezin of een probleem van de leerling leiden tot gedragsproblemen. Andere leerkrachten vinden dat omstandigheden binnen de school een rol spelen bij het optreden van gedragsproblemen en dat er eerst gekeken moet worden naar de aanpak van de school in plaats van eerst naar de leerling of het gezin. Deze veronderstellingen van leerkrachten zijn beiden goed. Probleemgedrag is een wisselwerking tussen persoonlijke en omgevingsfactoren. Probleemgedrag kan ontstaan op grond van meerdere oorzaken. Er is niet één enkele oorzaak aan te wijzen voor probleemgedrag. Het is vaak een combinatie van verschillende factoren die elkaar versterken. Naast risicofactoren die elkaar kunnen versterken zijn er ook factoren die probleemgedrag tegen gaan. Zo kunnen de negatieve invloeden die in het gezin spelen worden gecompenseerd door het positieve ervaringen op school. Deze factoren worden beschermende factoren genoemd. Hoe sterker de beschermende factoren, hoe minder kans op probleemgedragingen. We geven hieronder een overzicht van diverse risico- en beschermende factoren (zie ook theorie van Seligman onder het kopje Welbevinden)

Gezin

Risicofactoren
Geschiedenis van probleemgedrag in het gezin Als kinderen opgroeien in een gezin waarin de ouders zelf probleemgedrag (ook wel grensoverschrijdend gedrag) hebben getoond of hebben getolereerd, is de kans groter dat zij deze later zelf ook gaan ontwikkelen.
Problemen met gezinsmanagement Er zijn problemen met gezinsmanagement als ouders niet duidelijk zijn over welk gedrag gewenst is en welk gedrag niet, als ouders hun kinderen onvoldoende in de gaten houden en begeleiden en/of als ouders excessieve of inconsequente straffen opleggen. Als kinderen opgroeien in een gezin dat slecht gemanaged wordt, lopen ze meer risico op het ontstaan van probleemgedrag.
Conflicten in het gezin Voortdurende en grote conflicten tussen verzorgers onderling of tussen verzorgers en kinderen vergroten de kans op de ontwikkeling van probleemgedrag. Het is gebleken conflicten tussen familieleden van grotere invloed zijn op het ontstaan van probleemgedrag dan de gezinsstructuur. We denken hierbij ook aan huiselijk geweld; scheve genderverhoudingen.
Dubbele standaarden Dubbele standaarden: bepaald gedrag wordt wel getolereerd van jongens en niet van meisjes; of zelfs gestimuleerd van jongens (seksueel experimenteren)

Beschermende factoren
Hechtingssterkte gezin De hechtingssterkte van het gezin (hierbij kan men denken aan samen dingen ondernemen en het praten over problemen) wordt over het algemeen gezien als een factor die de kans op probleemgedragingen vermindert. Ook is het belangrijk te weten dat de mate waarin de ouders in staat zijn te communiceren en emoties te reguleren (alsook op adequate wijze te uiten) erg kan meespelen in het gedrag van de kinderen.

Mogelijkheden tot positieve betrokkenheid

De mate waarin jongeren positief betrokken worden binnen het gezin kan een belangrijke beschermende factor zijn. Worden ze bijvoorbeeld door hun ouders betrokken bij belangrijke zaken die hen aangaan?

Beloningen voor positieve betrokkenheid

In hoeverre worden jongeren binnen het gezin beloond wanneer zij positief of sociaal wenselijk gedrag vertonen. Laten ouders wel eens weten dat zij trots op hen zijn; geven ze de jongeren een compliment als zij iets goeds gedaan hebben.

Vrienden**Risicofactoren****Vervreemding en opstandigheid**

Jongeren die het gevoel hebben dat zij buiten de maatschappij vallen kunnen ongewenst gedrag gaan vertonen. Dit kan zich onder andere uiten in het zich niet houden aan regels. Deze jongeren lopen een verhoogd risico op drugsgebruik, criminaliteit en vroegtijdige schoolverlating.

Vroeg begin van alcohol- en drugsgebruik

Hoe eerder jongeren met alcohol en drugs beginnen, hoe groter de kans is dat hun gedrag later chronische vormen aanneemt.

Vroeg begin van antisociaal gedrag

Wanneer jongeren al op vroege leeftijd antisociaal gedrag (o.a. diefstal, vernielingen, agressie) vertonen, is de kans groot dat dit gedrag op latere leeftijd wordt voortgezet.

Positieve houding ten aanzien van alcohol- en drugsgebruik

Op de basisschool zijn jongeren vaak tegen alcohol en drugs en kunnen zij zich vaak moeilijk voorstellen waarom mensen dergelijke middelen gebruiken. Op de middelbare school leren de jongeren leeftijdsgenoten kennen die deze middelen gebruiken en verschuift hun grens.

Positieve houding ten aanzien van antisociaal gedrag

Het bovenstaande geldt voor de houding die jongeren hebben ten aanzien van antisociaal gedrag.

Omgang met vrienden die antisociaal gedrag vertonen

Jongeren die omgaan met leeftijdsgenoten die antisociaal gedrag vertonen, lopen meer risico om dit gedrag zelf ook te vertonen.

Beschermende factoren**Gezonde opvattingen en duidelijke normen**

De mate waarin de jongere beschikt over duidelijke normen omtrent wenselijk gedrag.

Sociale vaardigheden

Jongeren met betere sociale vaardigheden weten beter hoe zij om moeten gaan met nieuwe, vreemde of onaangename situaties.

School

Risicofactoren

Leerachterstanden

Slechte schoolresultaten vanaf de laatste jaren van de basisschool wijzen op een verhoogde kans op drugsgebruik, criminaliteit, geweld, tienerzwangerschappen en vroegtijdig schoolverlaten.

Gebrek aan binding

Jongeren met een lage binding met school hebben vaak de betrokkenheid met de school verloren. Hierdoor lopen zij een verhoogd risico op het ontstaan van probleemgedrag.

Onderwijs dat niet tegemoet komt aan hun behoeften

Als jongeren onderwijs krijgen dat onvoldoende beantwoord aan hun behoeften (saai, onduidelijk, niet aansluitend bij de dagelijkse realiteit) dan is de kans groter dat ze probleemgedrag zullen vertonen.

Beschermende factoren

Mogelijkheden tot positieve betrokkenheid

De mate waarin jongeren de kans hebben om binnen de school positief of sociaal wenselijk gedrag te vertonen, bijvoorbeeld door mee te mogen beslissen over belangrijke zaken of doordat de school buitenschoolse activiteiten organiseert.

Beloningen voor positieve betrokkenheid

De mate waarin jongeren beloond worden voor positief of sociaal wenselijk gedrag door volwassenen op school, bijvoorbeeld leerkrachten.

Wijk

Risicofactoren

Gebrek aan binding met de wijk

Wijken waar mensen weinig aansluiting mee hebben vertonen meer problemen op het gebied van drugshandel, criminaliteit en geweld.

Verpaupering van de wijk

Ditzelfde geldt voor wijken die verpauperd zijn, dat wil zeggen: er is sprake van criminaliteit, graffiti, rotzooi op straat, etc.

Hoge mate van doorstroming in de wijk

Wijken met een hoge mate van doorstroming hebben vaker jongeren die probleemgedrag vertonen.

Verkrijgbaarheid van harddrugs en wapens

Hoe meer harddrugs er beschikbaar zijn in een wijk, des te groter is het risico dat jongeren drugs gaan gebruiken. Tevens is in een groot aantal onderzoeken een verband aangetoond tussen de verkrijgbaarheid van vuurwapens en geweld.

Normen die antisociaal gedrag bevorderen

Jongeren lopen een verhoogd risico op het ontstaan van probleemgedrag als de normen ten aanzien van probleemgedrag ontbreken of wanneer hier onduidelijkheid over bestaat.

We mogen de invloed die een school kan hebben op gedragsproblemen niet onderschatten. Het toeschrijven van oorzaken aan een probleem noemt men attributie.

Externe attributie

Wanneer een leerkracht vindt dat de oorzaak van de problemen ligt aan de leerlingenkenmerken, ouders, opvoedingsstijl... De oorzaak ligt dus niet bij zichzelf.

Interne attributie

Ze kijken naar hun eigen rol in de situatie. Schrijft de problemen toe aan bv. de manier van lesgeven.

Hardnekkige externe attributies bemoeilijken het oplossen van een probleem

Vaak schrijven scholen/ ouders problemen toe aan een ander. Er wordt dus veelvuldig en wederzijds extern geattributioneerd.

Uit onderzoek blijkt dat leerkrachten slechts voor 1% problemen wijten aan hun eigen functioneren en deskundigheid --> Gevaarlijk, dit zorgt er namelijk voor dat de leerkracht minder snel een actieve rol op zich zal nemen bij het zoeken naar een oplossing. Naar zijn gevoel ligt de oplossing namelijk buiten zijn bereik.

Maar de '**buffering-hypothese**' van Cohen en Wills (1985) toont aan dat een goede school de effecten van risicofactoren kan doen verminderen of laten verdwijnen; en de beschermingsfactoren /veerkracht van de leerling kan versterken. De bufferhypothese suggereert dat onder bepaalde omstandigheden, sociale ondersteuning (of "buffers") individuen beschermt tegen de schadelijke effecten van stressvolle situaties. Deze sociale ondersteuning kan bestaan uit:

- Praktische steun; e.g. een leerling verzuimt omdat hij geen busgeld heeft om naar school te komen. Sommige LBO-scholen hebben reeds een sociale pot, waarbij een deel van de inkomsten die de school verwerft met verkopen van dranken wordt gespaard. Een leerling kan daar dan busgeld uit krijgen.

- Emotionele steun; e.g. een leerling is erg teruggetrokken en doet niet mee met de les. Na een gesprek blijkt dat de leerling woont tussen familieleden die hem aansporen te gaan werken in plaats van naar school te gaan, omdat ze de financiële bijdrage dringend nodig hebben. De leerling krijgt dus geen steun van huis uit. De leerkracht kan hier een rol innemen door regelmatig met de leerling in gesprek te gaan over hoe die zich voelt. Ook kan er samen nagedacht worden over welke mogelijkheden er zijn om indien gewenst werk en studie te combineren.

- Gezamenlijke activiteiten; behoren tot een groep; e.g. een leerling misdraagt zich regelmatig en wordt door de klas met de nek aangekeken. Ook leerlingen krijgen genoeg van lastig gedrag van hun peers. De leerkracht kan deze leerling blijven betrekken op een positieve manier, door hem bijvoorbeeld te vragen samen met wat andere leerlingen na te denken over de schoolspordag.

- Zelfwaardering opbouwend: Sommige leerlingen hebben een lage zelfwaardering. Ze hebben steeds gehoord dat ze niet goed genoeg mee kunnen en/of zich niet goed genoeg gedragen. Wees als leerkracht degene die de waarde van deze leerlingen ziet en benoemt. Wat u aandacht geeft groeit. Let dus op de talenten en positieve kanten van de leerling en toon hem dat hij erg waardevol is.

Vele scholen geven al sociale ondersteuning aan leerlingen.

Tijdens maandelijkse overlegsessies kunt u met uw collega's bespreken wat jullie als school kunnen betekenen voor deze leerlingen.

Hoofdstuk 3: Praten over lastig gedrag vraagt vertrouwen en respect

3.1 Al pratend bouwen aan vertrouwen⁶

Een goed gesprek voeren met tieners en adolescenten is niet altijd makkelijk. Hoe zorgt u er dan voor dat u een normaal gesprek kunt voeren met uw leerlingen? We geven enkele tips die hierbij zouden kunnen helpen. Als u op regelmatige basis met uw leerlingen in gesprek gaat, krijgen ze vertrouwen in u. 'Hey, deze leerkracht geeft om wat ik denk, voel en meemaak!' denken ze dan. Deze leerlingen zullen dan ook sneller geneigd zijn uw aandacht te vragen voor moeilijkheden waarmee ze zitten. Zo kunnen gedragsproblemen voorkomen worden of vroegtijdig worden ontdekt.

We moeten wel leren niet tégen, maar mét de leerling te praten. "Praten is contact maken, en niet u zin proberen te krijgen. Als u echt contact maakt, komt zelfs de meest zwijgzame leerling uit zijn schulp."

1. Toon oprechte belangstelling

'Onze leerkrachten luisteren nooit naar ons', zeggen leerlingen vaak. Soms bedoelen ze dat ze dan hun zin niet krijgen. Maar vaak hebben ze gelijk. De hoofden van volwassenen zitten vol met to-do-lijstjes, waardoor ze niet onbevangen kunnen luisteren. Als u een goed gesprek wilt, moet u van tevoren zorgen dat uw hoofd leeg is. U moet de intentie hebben om echt te willen weten wat de leerling wil zeggen, zonder oordelen en vooroordelen. Dat is niet eenvoudig. Ga ervan uit dat de leerling het meest deskundig is over zichzelf. En niet u als leerkracht. Houd uw eigen mening voor uzelf en geef hem de tijd zijn verhaal te doen, zonder dat u de leerling in de rede valt.

2. Stel neutrale vragen

Neutraal betekent niet koud of afstandelijk. De kunst is vragen te stellen die de leerling stimuleren om verder te vertellen. Dat kan ook betekenen dat u suggesties doet: "is het dit? Of is het dat?" Maar pas op dat u niet de psycholoog gaat uithangen. De leerling hoeft van u niet te horen wat hij voelt, denkt en mankeert. Voor u het weet draait hij de knop om en is de verbinding verbroken.

3. Maak van een gesprek geen verhoor

Bedelf de leerling niet onder een spervuur aan vragen. Dat ervaren tieners en adolescenten als een verhoor. Beter is: bevestigend hummen en hoe-vragen stellen. Een vraag als 'hoe was dat voor jou?', klinkt voor veel leerkrachten gekunsteld, maar levert vaak wel verrassende antwoorden op.

4. Zorg dat de leerling zich veilig voelt

Soms zal u dingen te horen krijgen die u niet zo leuk vindt. Natuurlijk is het onmogelijk om blanco te blijven bij alles wat u hoort. Zeker als het om gevoelige onderwerpen gaat. Stel u bescheiden op. Gesprekken over pijnlijke onderwerpen lopen vaak stroef omdat de leerling zich afvraagt wat u van hem zult vinden als u het hele verhaal hebt gehoord. Hoe neutraler u reageert, hoe veiliger hij zich voelt. Kom niet direct met adviezen en oplossingen. Hoe goedbedoeld ook, het komt voor hen over alsof u zegt 'ik weet het beter'. En daar zijn jongeren allergisch voor.

5. Vermijd dubbele boodschappen

In veel ogenschijnlijk vriendelijke vragen zit een eis verstopt. 'Wil u de tafels opruimen?' 'Juf, ik kan niet, ik moet vandaag direct weg na de les.' 'Ja, maar het kan niet zo achterblijven. Je kan het toch even snel doen.' Dat was dus geen vraag, maar een eis. Als u een leerling een vraag stelt en bereid bent om zijn nee te accepteren, is de kans groter dat hij ja zegt. Iets zelf bepalen vinden jongeren veel leuker dan van alles moeten. Het moet natuurlijk geen trucje worden om u zin te krijgen, dat heeft de leerling feilloos door.

⁶Bron: www.JMouders.nl

6. Durf emotioneel te zijn

Veel issues in de klas gaan over zaken als laatkomen en geen huiswerk maken. Maar vaak zit er iets anders achter: u wilt bijvoorbeeld niet dat de leerling zijn toekomst verknalt. Vraag u op een rustig moment af wat u echt belangrijk vindt. Benoem dat heel concreet en maak duidelijk wat uw gevoelens daarover zijn. Dat werkt veel beter dan: 'Je doet het omdat ik het zeg.' Tieners zijn eerder onder de indruk van gevoelens dan van rationele argumenten.

7. Maak gebruik van zijn oplossend vermogen

Wat leerkrachten 'afspraken' noemen, zijn vaak opgelegde regels, verpakt in een democratisch jasje. Want vragen of de leerling het ergens mee eens is, wil nog niet zeggen dat het een gezamenlijke afspraak is. Dan zeggen ze vaak ja om van het gezeur af te zijn en doen vervolgens waar ze zin in hebben. Als u een probleem aansnijdt en aangeeft wat u belangrijk vindt, is de volgende stap dat u aandachtig luistert naar de gevoelens en argumenten van uw leerling. Spreek hem vervolgens aan op zijn vermogen om het probleem op te lossen. 'Wat ga u hieraan doen? En wat zou u willen dat wij doen?'. Dan voelt hij zich serieus genomen. De kans is groot dat hij met een voorstel komt en dat jullie er samen uitkomen.

8. Spreek de leerling aan op zijn gedrag

Een veel voorkomende fout is dat volwassenen in hun boosheid allerlei eigenschappen van jongeren bekritisieren. 'Nou ben je weer te laat en verstoort je mijn les. Je bent onbetrouwbaar en denkt nooit aan een ander'. Met zo'n aanval op zijn persoon kan de leerling niets. Spreek hem liever aan op zijn gedrag. Zeg gerust dat u zich boos en teleurgesteld voelt, omdat hij zich niet aan een afspraak houdt. En vraag vervolgens: 'Hoe ga je dat oplossen?'. Zo geeft u hem ook verantwoordelijkheid voor zijn gedrag.

9. Stel grenzen

Straffen helpt niet altijd even goed, zeker niet bij jongeren van 15 jaar en ouder. Is de leerling het niet eens met de regels? Dan moet hij die regels aan de orde stellen. Zo geeft u hem verantwoordelijkheid. Dat wil niet zeggen dat hij altijd gelijk moet krijgen. Soms moet u gewoon een grens stellen. Ga dan niet eindeloos argumenteren. Zeg gewoon: 'Ik ben je leerkracht en wij vinden binnen deze school dit belangrijk. Punt'. Houd rekening met tegenwerking en verzet. Maar bedenk ook dat de meeste jongeren blij zijn als hun leerkrachten grenzen stellen, al zullen ze dat natuurlijk nooit hardop zeggen.

10. Verplaats u in u leerling

Uw leerlingen zijn ook mensen. Ze hebben gevoelens en verlangens, voor- en afkeuren. En die zijn net zoveel waard als die van u. Vraagt u zich daarom regelmatig af: is dit goed voor mijn leerling of voor mij? Ook bij kleine dingen. Soms moet u zeggen: 'ik vind dit belangrijk, maar je mag iets anders vinden.' Misschien wil hij best aan u wens tegemoet komen, maar op een andere manier dan u in gedachten had.

11. Geef vertrouwen

Volwassen vinden vaak dat jongeren vertrouwen moeten verdienen. Maar zij willen liever eerst vertrouwen krijgen en dan bewijzen dat ze het waard zijn. Dat is een eeuwige bron van spanning. Tieners móeten kunnen experimenteren, leren zich zelfstandig te bewegen. Maar als leerkracht mag u best laten weten dat u dat lastig vindt. Waarschijnlijk waardeert de leerling het enorm als u zich kwetsbaar opstelt. Als hij dat vertrouwen beschaamt, door te liegen of te bedriegen, moet u hem daar natuurlijk op aanspreken: 'Vertel me maar hoe je mijn vertrouwen weer gaat winnen'. Realiseert u zich wel dat tieners niet voor niets liegen. Vaak willen wij liever gerustgesteld worden dan horen hoe het echt zit.

12. Verwacht niet dat uw leerling u alles vertelt

Accepteer dat uw leerling niet alles met u wil of kan bespreken, dat hoort erbij. U bent z'n leerkracht, geen vriend of vriendin. Afstand is belangrijk voor een jongere die zijn eigen identiteit moet opbouwen. Intimiteiten delen doen ze met leeftijdgenoten.

13. Wees niet beledigd

Tieners vinden het heerlijk om hun mening te uiten en uitgebreid te discussiëren. Luisteren naar de mening van hun leerkrachten is een ander verhaal. 'Dat boeit niet'. Maakt u zich daar niet boos over. U zult merken dat hij later toch weer dicht bij uw mening uitkomt.

14. Uit uw waardering

Een tiener overmatig prijzen, heeft geen enkel effect. Dat is ongeloofwaardig. Zeg liever heel concreet wat u ziet en wat u daar goed of bijzonder aan vindt. Als u op die manier complimentjes geeft, gaat de leerling vast stralen. Dan voelt hij zich echt gezien en gewaardeerd.

15. Praat terwijl u iets doet

Vooraf jongens vinden het prettig om over moeilijke onderwerpen te praten als hun gesprekspartner niet 100% op hun gefocust is. Van samen iets doen - een gereedschappenkast schoonmaken tot het klaarzetten van materialen voor de volgende les - de leerling is zich ervan bewust dat u luistert maar niet elke gezichtsuitdrukking bestudeert. Zo stellen zij zich meer open. Samen dingen doen schept daarnaast ook een band en nodigt uit tot contact.

16. Wees betrouwbaar

Betrouwbaar zijn is iets anders dan consequent zijn. Consequent zijn betekent dat u de regels altijd naleeft. Hou op, dat lukt niemand. Als u moe bent of een keer geen zin hebt, moet u kunnen zeggen: dat kan morgen ook wel. Betrouwbaarheid gaat dieper; daarmee laat u weten dat de leerling te allen tijde bij u terecht kan. Ook als u zijn gedrag afkeurt.

17. Vergeet niet te lachen

Communiceren met jongeren gebeurt vaak serieus, op het randje van stress en strijd. Leerkrachten en leerlingen mogen elkaar best plagen met minder gezellige gewoontes en eigenschappen. Tieners kunnen dat heel goed hebben, vooral jongens. Humor en een beetje provoceren halen de scherpe kantjes eraf.

3.2 Respect en vertrouwen

Om ons echt bloot te geven en onze gedachten met anderen te kunnen delen, moet er eerst een basis van respect en vertrouwen zijn. Jongeren hebben daar ook erg behoefte aan. Daarom staan we in deze paragraaf stil bij hoe u hieraan kunt werken als individu en als schoolteam.

1. Streef naar integriteit ⁷

Probeer onder alle omstandigheden eerlijk en betrouwbaar te zijn. Stel grenzen aan uw eigen professioneel kunnen. 'Wat kan ik aan, wat moet ik aan een andere collega, de ouders, de leerling zelf of een externe professional overlaten.' Ga tactvol en beschaafd met de leerling om; ook als die zich niet zo naar u toe gedraagt. Blijf bij verschil van mening redelijk en houd de dialoog open. Zorg ervoor dat de resultaten van het vertrouwelijk gesprek met een leerling niet tegen die leerling wordt gebruikt.

2. Wees professioneel

U handelt met de grootst mogelijke zorgvuldigheid en raadpleegt bij twijfel relevante bronnen (teksten, collega's, andere deskundigen). Zorg dat u tijd neemt om aan zelfreflectie te doen; alleen en met uw collega's. Hierdoor kunt u noden in uw eigen ontwikkeling tijdig ontdekken.

3. Toon respect

Erken en eerbiedig de persoonlijke waardigheid van de leerling. Zorg voor een goede balans tussen gelijkwaardigheid en overwicht. Toon betrokkenheid en bewaar tegelijk voldoende de professionele afstand. Houd rekening met het ontwikkelingsniveau, de mogelijkheden en de behoeften van uw leerlingen. Wat voor de een makkelijk is, is voor de ander een enorme uitdaging. Geef vrijblijvend adviezen.

⁷ De persoon beschikt over een intrinsieke betrouwbaarheid, zegt wat hij doet, en doet wat hij zegt, heeft geen verborgen agenda en veinst geen emoties.

4. Respecteer privacy

Vertrouwelijke zaken dienen discreet behandeld te worden. In sommige gevallen zal u een andere in vertrouwen moeten nemen en (delen van) hetgeen de leerling u toevertrouwd heeft moeten delen met anderen. Dit is bijvoorbeeld het geval als er gevaar dreigt of onmiddellijke actie nodig is en u de situatie niet alleen aankan. Let er dan wel op dat dit discreet gebeurt en dat het verhaal van de leerling niet als 'roddel' rondgaat. Zorg ook tijdens gesprekken met leerlingen voor privacy; dus zorg ervoor dat gesprekken niet afgeluisterd kunnen worden.

Hoofdstuk 4: De leerkracht speelt een cruciale rol bij preventie van gedragsproblemen

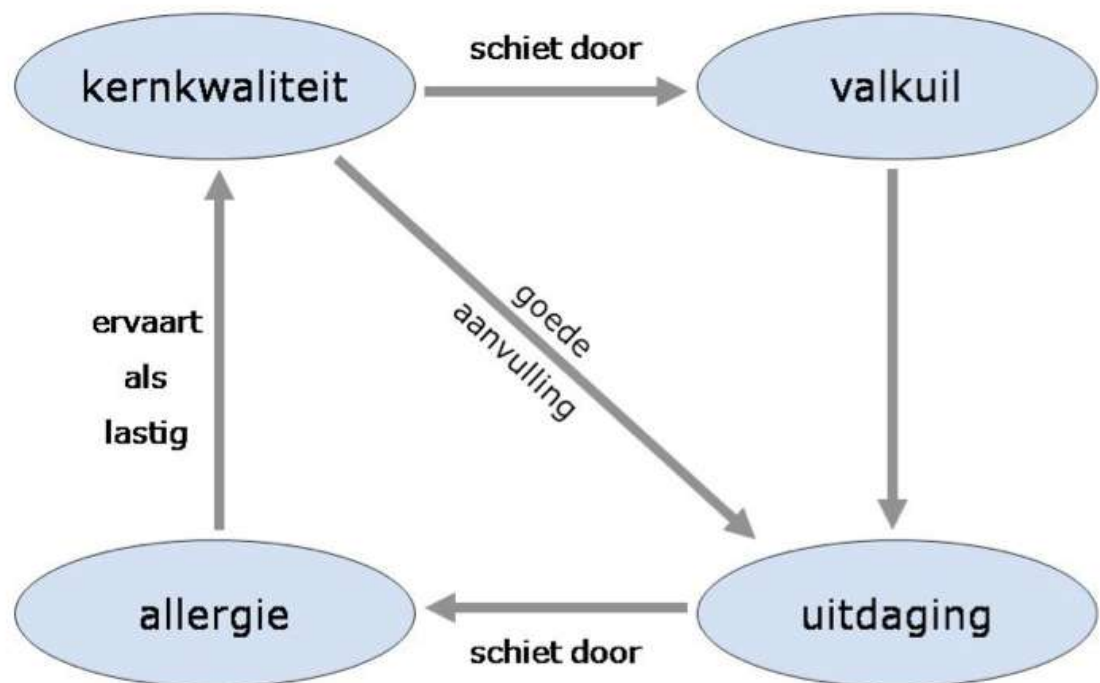
4.1 Preventie van gedragsproblemen

De preventie en aanpak van gedragsproblemen staat en valt met inzicht in uw rol in de situatie.

Inzicht in uw rol in de situatie⁸

We geven u meer inzicht in uzelf door het gebruik van het kernkwadrant. Doordat u uzelf beter kent, kunt u hopelijk beter uitmaken wat uw aandeel in de probleemsituatie is. Het Kernkwadrant wordt gevormd door de kernkwaliteit, de valkuil, de uitdaging en de allergie, zoals weergegeven in de onderstaande figuur.

Hieronder zullen deze begrippen toegelicht worden.

Kernkwaliteit:

De kernkwaliteit is uw bijzondere kwaliteit en specifieke kracht waarover uzelf zegt: "Dat is toch vanzelfsprekend, dat kan toch iedereen". Als u die kwaliteit echter zou weghalen zouden anderen u niet meer herkennen! De kwaliteit is kenmerkend voor u! Voorbeelden van kernkwaliteiten zijn: flexibiliteit, doorzettingsvermogen, behulpzaamheid, geduld, enthousiasme, daadkracht en leergierigheid.

Valkuil:

Uw kernkwaliteit is uw kracht. Wat gebeurt er nu als u teveel van deze kwaliteit gaat vertonen? Het is 'teveel van het goede' waardoor uw kracht zich vervormt tot uw zwakte. De vervorming van de kernkwaliteit noemen we de valkuil. De valkuil is het verwijt dat u vaak naar uw hoofd geslingerd krijgt: "Doe toch niet altijd zo drammerig". Realiseert u zich wel dat de vervorming niet het tegenovergestelde van de kernkwaliteit is maar juist het teveel van die achterliggende kwaliteit. Bij de valkuil 'drammerig' zou bijvoorbeeld de kernkwaliteit 'daadkracht' kunnen horen. Kernkwaliteit en valkuil zijn op die manier onlosmakelijk met elkaar verbonden. Als u niet effectief kunt functioneren, bijvoorbeeld ten gevolge van druk, dan zit u vaak in uw valkuil.

⁸Bron: *Werkboek Competentiegericht coachen op resultaat – MINOWC, VVOB, Match Business Consultancy, 2015*

Uitdaging:

Uw uitdaging is het positief tegenovergestelde van uw valkuil. Bij de valkuil 'gedram' hoort zo wellicht de uitdaging 'geduld'. De kernkwaliteit en de uitdaging zijn elkaars aanvullende kwaliteiten. Waar het om gaat, is balans te vinden tussen beide kwaliteiten. Dat betekent dat u zowel de ene kwaliteit als de andere kwaliteit tot uitdrukking brengt. Iemand die de valkuil 'drammerig' heeft en die de uitdaging 'geduld' zou kunnen ontwikkelen, brengt dan daadkracht en geduld bij elkaar. De reactie van de persoon hierop is vaak dat hij denkt dat hij alleen de ene of de andere kwaliteit kan tonen. "Als ik geduldig word dan word ik veel te passief". Hij denkt dan in termen van of /of. Dit is vaak de bron van conflicten en irritaties met de omgeving. Door te denken in termen van en/en, dus balans aan te brengen in daadkracht en geduld, is hij op een geduldige manier daadkrachtig.

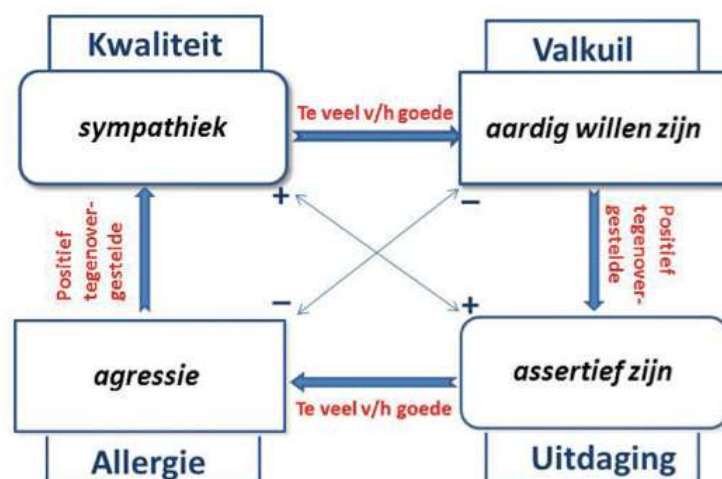
Allergie:

Zoals de valkuil het teveel van het goede, of de vervorming van de kwaliteit is, zo is uw allergie een vervorming en een teveel van uw uitdaging. U herkent uw allergie vaak via de ander. Wanneer u zich mateloos ergert aan een bepaald gedrag van iemand, bijvoorbeeld een afwachtende, passieve houding, heeft u uw allergie te pakken. Uw allergie is het negatief tegenovergestelde van uw kernkwaliteit en dat maakt het kernkwadrant 'rond'. De allergie is een belangrijke schakel in hoe we reageren op leerlingen. De vraag hierbij is toont de leerling lastig gedrag of is het gedrag dat de leerling vertoont onze allergie? Dit maakt dat de ene leerkracht bij dezelfde groep leerlingen veel meer lastig gedrag ervaart dan de andere leerkracht.

Allergie en valkuil:

Tussen uw allergie en uw valkuil bestaat ook een relatie: ze versterken elkaar bij een confrontatie. Doordat u allergisch bent voor een teveel van uw uitdaging, ligt hier een potentieel conflict op de loer. Op het moment dat u namelijk met een teveel van uw uitdaging wordt geconfronteerd, schiet u in uw allergie. Als iemand met wie u samenwerkt zich passief en afwachtend opstelt, zal u de neiging krijgen heel erg te gaan duwen en drammen. Hoe meer u met het gedrag van de ander te maken krijgt, dus met uw eigen allergie, hoe groter de kans wordt dat u in uw valkuil terechtkomt. Wat u kwetsbaar maakt is dus niet uw valkuil maar uw allergie. Want het is vooral de ergernis die u in uw valkuil drijft. Tegelijkertijd leert u het meest van diegenen waar u het moeilijkst mee om kan gaan, juist om die reden dat de ander teveel van iets goeds heeft dat u het meest nodig hebt.

Hieronder treft u een voorbeeld kwadrant:

Als we 'druk' ervaren is de kans groot dat we in onze valkuil terechtkomen. Als we dan geen evenwicht brengen door onze uitdaging te ontwikkelen, kan een extreme hoeveelheid druk ertoe leiden dat we in onze allergie doorschieten. Het gedrag waar we zo allergisch voor zijn gaan we zelf vertonen. Een daadkrachtig persoon wordt dan passief en 'is niet meer vooruit te branden'. We komen dan tot de ontdekking dat we onze 'allergie' in onszelf blijken te hebben. Dat kan een zeer confronterende ontdekking zijn.

Als u weet wat uw sterkten en zwaktes zijn, kunt u aan uzelf werken, maar u kunt elkaar als collega's ook aanvullen.

4.2 Basishouding van de leerkracht

De manier waarop de leerkracht zich opstelt kan veel lastig gedrag helpen voorkomen. We grijpen even terug naar de definitie van gedragsproblemen.

Dit zijn **ongewenste gedragingen die voor de omgeving of de leerling zelf storend zijn**.

We hebben in de vorige paragraaf reeds gezien dat wat voor de ene leerkracht storend gedrag is, voor de andere leerkracht geen probleem is. Gewoon vanwege het feit dat het voor de een een allergie is en voor de ander niet. In dat geval ging het over dezelfde groep leerlingen die hetzelfde gedrag vertoonden, maar waarbij het door verschillende leerkrachten anders werd ervaren. In deze paragraaf zullen we het hebben over leerlingen die bij verschillende leerkrachten ander gedrag vertonen. Kort gezegd; bij de ene leerkracht zijn ze engeltjes en bij de ander bengeltjes.

Zoals we hebben gezien in het begin van de training spelen leerkrachten een belangrijke rol bij het voorkomen en oplossen van probleemgedrag. Ze zien de leerling namelijk elke dag en in verschillende omstandigheden.

De volgende zaken hebben veel effect en kunnen door de leerkracht uitgevoerd worden:

- **Wees een rolmodel**

Zelf positief gedrag laten zien. Dit zowel op verbaal als non-verbaal vlak. Uw leerlingen letten goed op wat u als leerkracht doet. Hou ook rekening met uw stemgebruik! Spreek rustig en zacht.

- **Wees duidelijk over u rol**

Wees duidelijk over de invulling van de relatie met de groep, het gedrag dat u wel/niet op prijs stelt. Doe dit op een authentieke manier, speel geen toneel. Leerlingen doorzien dit. Zorg dat de leerlingen weten en voelen dat ze geaccepteerd worden als persoon en groepslid. Geef geen kritiek, maar aanwijzingen voor beter gedrag.

- **Wees positief en heb hoge verwachtingen**

Ga ervan uit dat een leerling op dit moment nog niet in staat is om zelfstandig vorm te geven aan het gewenste gedrag. Er moet nog aan gewerkt worden en heeft daarbij de leerkracht nodig die hem ondersteunt. Betrek de leerlingen door te bespreken welke voordelen het leren van bepaalde vaardigheden heeft voor zowel de leerling als voor anderen.

- **Wees geduldig, beslist en consequent**

Bespreek uw wensen en verwachtingen met de leerlingen. Verklaar ze ook.

Ga met een positieve manier om met regels! Ze zijn bedoeld om zaken vlot te laten verlopen, niet als machtsmiddel. Stel regels daarom samen op met leerlingen! Benadruk wat de leerling kan doen om een concreet doel te bereiken. Dram niet door op wat hij niet mag doen. Wanneer leerlingen uw grenzen aftasten, is het belangrijk om hen steeds aan afspraken te herinneren. Overtuig hen ervan dat ze zich aan de afgesproken regels moeten houden. Stel (heldere) grenzen aan hun gedrag, dit hebben deze leerlingen nodig. Het veranderen van gedrag is een lang en intensief leerproces. Werk met geheugensteuntjes die u van tevoren met de leerling hebt afgesproken, als hij zijn vaardigheid even kwijt is.

• Werk constructief samen met ouders

Drie voorwaarden voor een **goede ouderbetrokkenheid**:

- Ouders moeten zichzelf een actieve rol toebedelen.
- Ze moeten ervan overtuigd zijn dat hun inspanningen er toe doen.
- Ze moeten zich door de school uitgenodigd voelen.

De samenwerking kan verschillende functies hebben:

- Helpen opvoeden
- Communicatie
- Vrijwilligershulp op school
- Leren thuis
- Betrekken van ouders bij de besluitvorming
- Samenwerking met de gemeenschap

Ga altijd na welke visie de ouders op onderwijs hebben. Hoe kijken zij tegen de school aan? Wat verwachten ze? Welke zorgen hebben ze? Doe nooit aan 'parent-blaming'.

Denk oplossingsgericht, ga niet een schuldige zoeken voor het probleem. Probeer samen oplossingen te zoeken, benut de ervaringsdeskundigheid van de ouders. Stem de verwachtingen van de ouders en school op elkaar af.

TIPS (voor zowel ouder als leerkracht)

- Luister goed naar elkaar.
- Bereid een gesprek goed voor. Betrek de leerling ook in de voorbereidingen.
- Werk steeds oplossingsgericht.
- Hou rekening met de gevoelens van de ander.
- Praat ook over de leerling als 'persoon'. Bespreek vrienden, hobby's... fixeer u niet enkel op de leerprestaties.
- Geef positieve feedback.
- Wees actief in het gesprek.
- Vermijd de schuldvraag.
- Ga niet in de aanval.

• (H)erken de beelden die u van leerlingen hebt *Gender

Wees u bewust van de beelden die u hebt van de leerlingen in u klas. Hetgeen u over de leerlingen denkt, zegt minstens evenveel over uzelf. U kijkt door uw eigen bril, deze is gevormd door uw normen waarden, ervaringen. Het is belangrijk om te beseffen dat de manier hoe u naar een leerling kijkt, de omgang/u relatie met leerling beïnvloedt.

• Vraag om feedback, reflecteer en experimenteer

Ga af en toe ten rade bij collega's, directie, externen..., vraag om feedback.

• Feedback geven aan leerlingen

Feedback geven heeft als doel om de leerling zo goed mogelijk te ondersteunen om zijn of haar doelen te halen en is een onmisbaar onderdeel van het onderwijs. Als u het op een goede manier toepast, kunt u uw leerlingen motiveren en hun kennis, vaardigheden en gedrag ontwikkelen. U helpt leerlingen om hun maximale potentie te ontdekken en ontwikkelen en geef u ze inzicht in hun sterke en zwakke punten en hoe ze deze kunnen verbeteren

Zo geef u goede feedback:

Stap 1: Omschrijf wat goed ging (positieve feedback). Bijvoorbeeld: *"Ik vond het prettig dat u me liet uitpraten voordat u ..."*

Stap 2: Vertel wat er beter kan (opbouwende feedback). Bijvoorbeeld: *"Wat voor mij vervelend was, was dat u gewoon door ging met uw eigen verhaal nadat ik u er op aangesproken had."*

Stap 3: Vertel hoe het beter kan door alternatieven te noemen. Bijvoorbeeld: *"Ik had het prettig gevonden als u me de tijd had gegeven om dit te verwerken."*

Stap 4: Vraag bevestiging of uw feedback helder is voor de ander. Bijvoorbeeld: *"Begrijpt u wat ik bedoel?"*

Sommige mensen voelen de neiging om zichzelf te verdedigen nadat ze (opbouwende) feedback hebben gekregen. Zeker puberende leerlingen hebben wel eens de neiging om vooral de 'kritiek' te horen. Dit kan jou als feedback gever het gevoel geven dat uw mening niet gewaardeerd wordt, waardoor u misschien minder vriendelijk reageert dan u in eerste instantie graag zou willen. Maar een dergelijke reactie zal eerder weerstand of zelfs agressie oproepen bij de ontvanger van de feedback. De leermogelijkheid die u eerst wilde creëren door feedback te geven gaat verloren. Het gaat niet meer om leren, maar simpelweg om wie er gelijk heeft. Probeer dus altijd kalm en respectvol te reageren als een leerling niet openstaat voor uw feedback.

4.3 Beroepsprofiel van de leerkracht⁹

Hierboven heeft u al kunnen lezen over gedrag van de leerkracht dat gedrag van de leerlingen positief kan beïnvloeden en gedragsproblemen kan voorkomen. Hieronder treft u het concept beroepsprofiel van de leerkracht, nog door MINOWC goed te keuren. Het geeft de competenties weer die verwacht worden van een goede leerkracht. Dit profiel geldt voor leerkrachten die les geven op eender welk niveau. Het is daarom ook goed bruikbaar voor leerkrachten binnen het LBO. Als u werkt aan deze competenties, bent u beter equipped voor uw werk als leerkracht. Ook helpt het u lastig gedrag te voorkomen.

Voor elke aangegeven competentie is er een omschrijving geformuleerd. Ter verduidelijking van de omschrijving zijn telkens een aantal indicatoren aangegeven die het gedrag beschrijven van een competente leerkracht. Deze indicatoren zijn geen uitputtende lijst maar illustreren enkel hoe de competentie in praktijk kan toegepast worden.

I. **Organiseren**

Omschrijving

Het uitwerken en opvolgen van activiteiten en leerprocessen in de klas en in schoolverband.

Indicatoren

1. Werkt flexibel aan een tijdsplanning om doelen (voor zichzelf en de leerlingen) te behalen.
2. Houdt administratie bij op dag-, week-, maand-, kwartaal- en jaarbasis.
3. Plant en voert sociale projecten en educatieve excursies uit.
4. Evalueert het verloop van de activiteiten en leerprocessen.
5. Past de planning van activiteiten en leerprocessen aan indien nodig.
6. Benodigde materialen en de inrichting van de klas in orde maken voor het begin van een les.
7. Maakt het klaslokaal sfeervol, aangepast aan de doelgroep, rekening houdend met niveau, interesse, actualiteit, etc.

II. **Pedagogisch handelen**

Omschrijving

Het creëren van een veilige leeromgeving waarin leerlingen voortdurend positief gestimuleerd worden om actief te participeren aan het cognitieve en sociaal-maatschappelijke gebeuren in de school en daarbuiten.

Indicatoren

1. Werkt aan sociaal-emotioneel welzijn van alle leerlingen.
2. Werkt aan een effectief en veilig klassenklimaat door de juiste positief opbouwende toon te zetten.
3. Luistert naar de leerlingen om te weten wat er leeft bij de leerlingen.
4. Observeert gedrag op individueel en op klasniveau door een observatiemodel te gebruiken dat structuur brengt in de signalering en registratie van leerlingen.
5. Zoekt ondersteuning bij relevante anderen, zoals een collega, de schoolleider, de ouders of de zorgcoördinator(en).
6. Gebruikt positieve manieren om met gewenst en ongewenst gedrag om te gaan.
7. Werkt gericht aan normen- en waardenontwikkeling van de leerlingen.

⁹Bron: *Beroepsprofielen voor het onderwijs in Suriname, MINOWC-VVOB, 2016*

III. Didactisch handelen

Omschrijving

Het realiseren van krachtige onderwijsleerprocessen door gebruik te maken van didactische werkvormen en media, passend bij de doelen van de les en afgestemd op iedere leerling.

Indicatoren

1. Bereidt de lessen inhoudelijk en organisatorisch op een gestructureerde manier voor, aangepast aan de actualiteit en de belevingswereld van de leerling.
2. Speelt in op de ontwikkelingsfasen van de leerlingen, houdt rekening met de beginsituatie.
3. Houdt rekening met de verschillen in meervoudige intelligentie, leerniveau, leervoorkeur, cultuur en tempo van de leerlingen.
4. Zet leerlingen aan tot actieve deelname tijdens de les met behulp van gepaste didactische werkvormen.
5. Maakt gepast gebruik van informatie en communicatietechnologie (ICT).
6. Zet bewust klassenmanagementtechnieken in, zoals het gebruik van signalen en symbolen om de lessen soepel te laten verlopen.
7. Stimuleert leerlingen tot creativiteit.

IV. (Vak)inhoudelijk bekwaam zijn

Omschrijving

Beschikken over de nodige vakkennis en praktische vaardigheden om de leerstof op een begrijpelijke wijze over te brengen.

Gedragsindicatoren

1. Beheerst de inhoud van de stof.
2. Geeft eigen creatieve invulling aan de lessen, gebaseerd op de handleiding.
3. Stemt vakinhouden af op leerdoelen.
4. Selecteert inhouden die passen bij de ontwikkeling van de leerling
5. Geeft betekenis aan de leerstof door de relaties met de dagelijkse omgeving en de actualiteit te leggen.
6. Legt vanuit het vak relaties met andere vakken.

V. Samenwerken met collega's

Omschrijving:

In teamverband optrekken en gezamenlijk de verantwoordelijkheid van het schoolgebeuren dragen ter verhoging van de kwaliteit van het onderwijs en ter versterking van de harmonie en eensgezindheid onder directie en personeel.

Indicatoren

1. Overlegt op vastgestelde momenten met het team over het onderwijsgebeuren.
2. Werkt in teamverband mee aan de jaarplanning.
3. Neemt initiatieven om een actieve bijdrage te leveren aan schoolactiviteiten.
4. Leert van en met collega's door open te staan voor suggesties, vragen en kritische opmerkingen.
5. Geeft opbouwende feedback.
6. Evalueert samen met collega's op gezette tijden de werking van het team.

VI. Samenwerken met de omgeving

Omschrijving

In overleg met de schoolleiding contact leggen en onderhouden met personen en instanties, zoals ouders, buurtorganisaties, clusterscholen en zorginstanties, die bijdragen aan het scheppen van een krachtige leeromgeving.

Indicatoren

1. Overlegt regelmatig met betrokkenen, waar nodig in samenspraak met de schoolleider.
2. Communiqueert op gepaste wijze met de verschillende doelgroepen.
3. Organiseert samenwerkingsactiviteiten in overleg met de schoolleider.
4. Betreft de verschillende doelgroepen actief bij gepaste schoolactiviteiten.
5. Bereidt zich voor op bijeenkomsten met personen en instanties buiten de school.
6. Participeert actief aan relevante externe bijeenkomsten.

VII. Omgaan met de thuissituatie

Omschrijving

Het thuisfront betrekken in het belang van de leerling om zo te bouwen en H aan een leerling-gerichte en vriendelijke leeromgeving.

Indicatoren

1. Informeert de thuissituatie over relevante school- en klasafspraken.
2. Stimuleert het thuisfront om elke leerling actief te ondersteunen bij het leerproces.
3. Zorgt voor een juiste afstemming tussen de school- en thuissituatie.
4. Zoekt achtergrondinformatie over de thuissituatie van de leerlingen.
5. Creëert momenten waarbij het thuisfront het schoolgebeuren van dichtbij kan meemaken.

VIII. Vernieuwen

Omschrijving

Verantwoordelijkheid nemen voor en initiatief nemen bij de uitvoering van vernieuwingen op klasniveau, rekening houdend met maatschappelijke en globale veranderingen.

Indicatoren

1. Leest steeds nieuwe (actuele) literatuur over het vak en het onderwijs.
2. Volgt regelmatig bij- en nascholingen.
3. Doet actie-onderzoek in de eigen klassenpraktijk en reflecteert om voortdurend te kunnen verbeteren.
4. Gebruikt eigen ervaringen, creativiteit en doorzettingsvermogen als basis voor het uitvoeren van vernieuwingen (op pedagogisch en didactisch vlak) in de klaspraktijk.
5. Maakt de vernieuwingen begrijpelijk voor de leerlingen en de samenleving.

IX. Reflecteren

Omschrijving

Reflecteren op het eigen handelen en gericht werken aan het verbeteren van het eigen gedrag.

Gedragsindicatoren

1. Stelt haalbare persoonlijke leerdoelen op voor een specifieke periode.
2. Bespreekt persoonlijke leerdoelen met de schoolleider en andere relevante collega's.
3. Werkt planmatig aan eigen gedragsverbetering, bijvoorbeeld met behulp van een persoonlijk ontwikkelingsplan.
4. Past waar nodig eigen handelen aan op basis van verkregen feedback.
5. Evalueert of de persoonlijke leerdoelen zijn bereikt.
6. Levert een actieve bijdrage in reflectiebijeenkomsten met het team om zo gezamenlijk aan kwaliteitsverbetering van de school te werken.
7. Reflecteert over en evalueert de behandelde leerstof en het verloop van het leerproces van de leerlingen en stuurt deze bij waar nodig.

4.4 Teamvisie op lastig gedrag

We moeten het als schoolteam over eens zijn wat we samen verstaan onder lastig gedrag. Zie werkblad 'Wat vinden wij als team lastig gedrag?'

Voor effectief adaptief onderwijs zijn de volgende kenmerken belangrijk op school- en klasniveau:

Een goed pedagogisch klimaat: Kenmerken van een goed pedagogisch klimaat zijn goed contact tussen de leerlingen én de leraar en de leerlingen onderling; goed begrip voor onderwijsbehoeften van de leerlingen; hoge verwachtingen; en zicht op sterke en minder sterke kanten van leerlingen en de leraar zelf.

Prioriteiten stellen: De basisvaardigheden (taal, lees- en rekenonderwijs) moeten de eerste prioriteit hebben op school. Het curriculum en veranderingsplannen moeten daarnaast weloverwogen worden voordat overhaaste beslissingen worden genomen.

Nastreven van duidelijke doelen: Duidelijke doelen voor de academische ontwikkeling, sociaal-emotionele ontwikkeling en de werkhouding zijn noodzakelijk in het onderwijs. Leraren kunnen zich dan richten op het nastreven van de doelen en kijken of de leerlingen de (minimum)doelen bereiken.

Een goed samengesteld curriculum: De samenstelling van het curriculum is een taak voor het gehele team en vindt daarom op teamniveau plaats. Er wordt bij de samenstelling hiervan gekeken wat het curriculum volgens het team moet inhouden.

Uitbreiden van de instructie- en leertijd: Als leraren de instructie- of leertijd voor jongeren met problemen uitbreiden, heeft dat organisatorische consequenties. De leraar kan bijvoorbeeld een beroep doen op extra ondersteuning om de instructie- en leertijd te kunnen uitbreiden. Men maakt afspraken hierover op schoolniveau.

4.5 Goed klassenmanagement

Effectief klassenmanagement voorkomt veel ordeproblemen. Sterker nog: het ontbreken van goed klassenmanagement draagt bij aan het ontstaan van ordeproblemen.

Er zijn vijf onmisbare onderdelen van klassenmanagement:

1. Alertheid, orkestratie en flexibiliteit

Met alertheid en orkestratie wordt de vaardigheid bedoeld om u bewust te zijn van de verschillende zaken die tegelijkertijd in een groep spelen. De leerkracht is in staat te anticiperen, vooruit te lopen op dingen die zouden kunnen gebeuren en handelt snel wanneer dat nodig is. Een andere belangrijke vaardigheid van de leerkracht is om op een flexibele manier verschillende dingen tegelijk te doen. Ook moet de leerkracht weten hoe leerlingen het beste te motiveren zijn. Dit vergt zicht op hun onderwijsbehoeften.

2. Plannen en faseren van leeractiviteiten

Dit uit zich bijvoorbeeld in het goed kunnen plannen van het begin en het einde van een activiteit, de tijd die nodig is voor het opruimen, en de overgang naar de volgende activiteit. Tijdens de les blijft de leerkracht de leerlingen richten op de bedoeling van de les zodat ze het spoor niet kwijtraken.

3. Gebruik van tijd

De manier waarop de beschikbare tijd gebruikt wordt in een groep is zeer belangrijk. Er is een sterk verband tussen actieve en effectieve leertijd van de leerling en de organisatievaardigheid van de leerkracht. Leerlingen moeten weten wat er van hen verwacht wordt en moeten zich niet gaan vervelen.

4. Punctualiteit en goede routines

Punctualiteit van de kant van de leerkracht, zoals op tijd beginnen, is een duidelijk signaal aan leerlingen. Punctueel zijn gaat samen met goede routines: heldere structuur gedurende de dag en de week en duidelijke markeringspunten zijn belangrijk.

5. Gebruik van ruimte en materiaal

Leerlingen werken beter in een ordelijke ruimte, waarbij recent werk van leerlingen zichtbaar is, zonder dat het te veel afleidt. Wisseling van onderwijsactiviteiten dient snel te gebeuren. Dit heeft onder andere consequenties voor de manier waarop tafels, de stoelen en het materiaal geplaatst zijn en het gebruik van materialen.

4.6 Positieve aandacht voor leerlingen

Complimenten: Bij het geven van complimenten wilt u het doel treffen.

Het is daarom belangrijk dat u zegt wat u meent. Complimenten moeten gemeend, authentiek en respectvol zijn. Verder is het belangrijk dat het compliment relevant is en gebaseerd is op de realiteit. En als laatste heeft het overdrijven geen nuttig doel, het heeft geen zin om buiten uzelf te treden. U geeft geen complimenten vanuit het verlangen aardig te zijn tegen de leerling. Een goed compliment geven vereist veel oefening.

Het krijgen van een compliment geeft de leerling een goed gevoel. Dit biedt de basis om tot leren te komen. Met een goed gevoel functioneert de leerling beter en staat meer open voor wat er om hem heen gebeurt.

Een compliment geven heeft veel voordelen:

- U toont dat u aandacht hebt voor wat de ander doet.
- U bouwt aan een coöperatieve werkrelatie.
- U verstevigt het zelfbeeld en het vertrouwen van de ander.
- U helpt de ander met de neus in de richting van de mogelijke oplossing te staan.
- U creëert een sfeer van vertrouwen en samenwerking.
- U biedt de ander de kracht om meer te doen van wat werkt.

Bekrachtigers:

De gedragswetten uit de psychologie geven het volgende aan:

- *Gedrag, dat beloond wordt, neemt toe.
- *Gedrag dat gestraft wordt, wordt onderdrukt.
- *Gedrag dat genegeerd wordt, neemt af.

Bekrachtigers zijn, naast complimenten, een manier om gewenst gedrag te bevorderen. Veelal zijn bekrachtigers handelingen of gebeurtenissen die de leerlingen graag doen, zien of ervaren. Zorg ervoor dat de bekrachtigers op een voor iedereen helder moment, na een voor iedereen heldere afspraak ingezet worden. Maar hoe lastig is het soms om hierin originele ideeën te bedenken?

Energizers:

Dit zijn kleine intermezzo's tijdens bijvoorbeeld een les, waarbij de leerlingen even iets actiefs mogen doen. Basisprincipes voor energizers zijn samenwerking en respect voor anderen. Dit gaat gepaard met socialisatie, spontaniteit en vooral plezier. Samenwerking is gebaseerd op de theorie van het coöperatief leren. Deze theorie leert dat jongeren samen meer bereiken dan alleen. Door elkaar te helpen, leren zij samenwerkingsvaardigheden gebruiken.

Bij sommige energizers zijn deze vaardigheden nodig om de opdracht tot een goed einde te brengen. Iedere leerling is belangrijk en wordt geaccepteerd. Energizers bevatten elementen van competitie, maar het draait voor een groot deel om plezier. Energizers zijn voor de leerkracht eenvoudig inzetbaar tijdens de lessen, aangezien er flexibel mee omgegaan kan worden. Uit onderzoek blijkt dat een uitdagende omgeving waarin leerlingen mogen bewegen de hersenactiviteit zal verhogen. Nieuwe prikkels zorgen voor aanmaak van nieuwe neuronen, zenuwen in de hersenen die signalen ontvangen en afgeven, en dus voor verhoogde hersenactiviteit. Dit heeft tot uitwerking dat leerlingen na zo'n energizer, waarbij nieuwe prikkels aan de orde zijn, aan het werk kunnen met een verhoogde hersenactiviteit. Dit zal hoogstwaarschijnlijk leiden tot betere prestaties.

Hoofdstuk 5: De leerkracht speelt een cruciale rol bij aanpak van gedragsproblemen

5.1 Omgaan met gedragsproblemen

Adequate gedragscorrecties

Ondanks preventieve maatregelen kan een leerkracht te maken hebben met leerlingen met hardnekkige gedragsproblemen. Een leerkracht zal voor deze aanhoudende problemen een doeltreffende aanpak moeten zien te vinden. Dit kan het beste gebeuren in samenwerking met anderen: collega-leerkrachten, directie, ouders, interne en externe deskundigen. Bij hardnekkig probleemgedrag zijn er twee soorten **adequate gedragscorrecties**:

1. Herinneren aan afgesproken regels en gewenst gedrag

Leerkrachten kunnen leerlingen aan regels herinneren als die voor beide duidelijk zijn. Op die manier kunnen leerkrachten gedragsproblemen corrigeren zonder te mopperen. Deze soort correctie is beter dan enkel goed gedrag van de leerlingen eisen, omdat de leerlingen bij deze soort correctie worden aangesproken om hun gedrag zelf te veranderen.

2. Ongewenst gedrag begrenzen en gewenst gedrag verlangen

Jongeren zoeken constant de grenzen op en het is daarom belangrijk dat leerkrachten en ouders de jongeren begrenzen in hun gedrag zodat de ze zich optimaal kunnen ontwikkelen. Gewenst gedrag verlangen, moet op een directe manier geschieden: de leerkracht kijkt de leerling aan, noemt zijn naam en geeft uitdrukkelijk aan dat hij moet stoppen met het vervelende gedrag. De toon is neutraal en beslist, en de leerkracht schreeuwt of moppert niet. Als een leerling gewenst gedrag vertoont, bekrachtigt de leerkracht dit door bijvoorbeeld een compliment te geven. Een leerkracht moet een goede balans zoeken in het geven van complimenten aan adolescenten omdat dit vervelende gevolgen kan hebben voor de leerling (bijvoorbeeld anderen noemen hem/ haar lieveling van leerkracht).

Naast adequate gedragscorrecties zijn er ook minder adequate gedragscorrecties. Er zijn daarom vier punten waar een leerkracht rekening mee moet houden:

1. Stel geen retorische vragen over evident probleemgedrag

Het stellen van retorische vragen heeft vaak een averechts effect en moet daarom vermeden worden.

2. Vermijd onnodige dreigementen en gezagsvertoon

Een defensieve en autoritaire houding van een leerkracht roept boosheid bij de leerling op en daarom leidt dit vaak tot een uitbarsting. Door middel van dreigementen lokt de leerkracht tevens een machtsstrijd uit.

3. Geef geen loze waarschuwingen

Als leerkrachten veel en loze waarschuwingen geven, horen leerlingen dit vaak niet meer en heeft het ook weinig tot geen effect. Leerlingen krijgen hierdoor het idee dat regelover tredend gedrag geen gevolgen heeft. Het is juist goed als leerkrachten na één of twee waarschuwingen ingrijpen omdat leerlingen dan weten wat de risico's zijn van het overtreden van regels.

4. Blijf niet te lang stilstaan bij het probleemgedrag

Probleemgedrag tot in detail beschrijven en gedrag uit het verleden opnieuw bovenhalen, zorgt vaak voor nog meer conflicten tussen de leerkracht en leerling. Leerkrachten moeten in hun reacties niet laten merken dat ze de hoop opgeven, maar ze moeten proberen het gedrag te veranderen.

Het is niet goed als een leerkracht op al het gedrag dat hij ziet, reageert. Minimaal interveniëren en *watchful waiting* is een goede manier. Dat betekent dat een leerkracht het gedrag soms maar negeert. Alleen bij aanhoudend probleemgedrag is het noodzakelijk dat een leerkracht direct ingrijpt en het gedrag corrigeert. Het is goed als de leerkracht buiten de klas een persoonlijk gesprek met de leerling heeft als een probleem niet duidelijk is. Hij kan er op die manier achterkomen wat er aan het probleem gedaan kan worden. De leerkracht moet in het gesprek laten blijken dat hij de leerling wil helpen en tot een oplossing wil komen. Aandacht voor wenselijk gedrag moeten leerkrachten niet vergeten.

5.2 Omgaan met lastig gedrag bespreekbaar maken d.m.v. collegiale consultatie

Collegiale consultatie is een georganiseerde vorm van gesprekken met collega's waarbij informatie en adviezen worden uitgewisseld en problemen besproken. Leerkrachten ervaren vaak barrières om met collega's over lastig gedrag te spreken.

Dat heeft te maken met:

- 1) het gegeven dat waarneming en interpretatie van lastig gedrag te maken heeft met de normen, waarden en overtuigingen van de leerkrachten. Deze verschillen van persoon tot persoon, en praten over deze persoonlijke verschillen kan bedreigend zijn.
- 2) Wanneer het onderwerp 'lastig gedrag' aan de orde komt, zal het niet alleen gaan over de leerling. Het zal ook gaan over de kwaliteiten van de leerkracht. Opmerkingen als: "Ik heb geen moeite met die leerling hoor, het gaat bij mij in de les prima" werken als een rem op openheid en jezelf kwetsbaar durven opstellen. En dat zijn juist de ingrediënten die voor waardevol zijn voor een zinvolle en 'lerende' gedachtenwisseling. Uitwisselen van ervaringen en leren van elkaar vraagt om een veilige en open sfeer waarin oordelen en meningen achterwege gelaten worden.

Een paar kenmerken van leerkrachten die succesvol zijn in de omgang met probleemleerlingen:

- Luisteren *echt naar hun leerlingen*
- *Tonen respect voor hen en hun achtergrond*
- *Proberen het standpunt van de leerling te begrijpen*
- *Zijn empathisch*
- *Gaan geen machtsstrijd aan*
- *Zijn te vertrouwen*

5.3 Leren reflecteren

Om gedragsverandering tot stand te brengen is het belangrijk dat we stilstaan bij ons handelen. Het gaat erom voortdurend bewust te blijven leren van uw ervaringen in wisselende contexten. Het vermogen tot reflectie is één van de belangrijkste kenmerken van goede professional. Dat geldt voor leerkrachten, maar ook voor leerlingen, die voorbereid worden op het functioneren in een toekomstig beroep. Verantwoording afleggen is een krachtige manier om reflectie te stimuleren op werken en leren. Reflectie kun je, als u het zelf goed beheerst, ook aanleren aan leerlingen. Hierdoor kunnen ze terugkijken op hun eigen (wan)gedrag en eruit leren.

Een hulpmiddel daarbij is het spiraalmodel voor reflectie van Korthagen e.a., 2002.

1. Een stuk werk doen/een ervaring opdoen

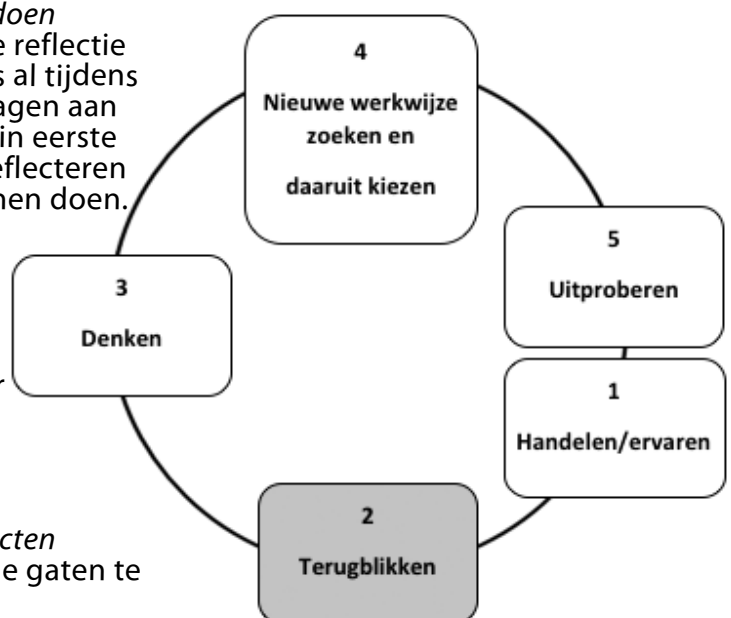
Dit is de uitvoeringsfase, waarna de reflectie kan starten. Soms kan reflectie zelfs al tijdens de situatie van belang zijn en bijdragen aan verbetering van de uitkomst, maar in eerste instantie leren we om achteraf te reflecteren voordat u dat tijdens het werk kunnen doen.

2. Terugblikken

Wat heb ik (hebben wij) gedaan en hoe?
Hoe verliep de communicatie?
Wat wilde ik of wat wilden de ander bereiken?
Wat is gelukt en wat niet?
Waaruit maak ik dat op?

3. Bewustwording van belangrijke aspecten

Wat zijn belangrijke dingen om in de gaten te houden?
Kan ik dat uitleggen?
Wat zegt dat over mijn of onze kwaliteiten?
Wat zegt dat over hoe ik leer?

¹⁰Bron: Reader Onze school leert, MINOW-VVOB, 2012

4. Alternatieve werkwijzen zoeken

Kan ik (of kunnen wij) zo'n situatie een volgende keer ook anders aanpakken?

Hoe?

Welke voordelen heeft dat voor mij; welke voor de ander?

Waar gaat mijn voorkeur naar uit?

Wat neem ik mij voor om met deze nieuwe mogelijkheden te doen?

Leren reflecteren

Reflectie wordt vaak gezien als hulp bij problemen die zijn ontstaan. Wanneer niet alleen de leerkrachten, maar ook de leerlingen leren reflecteren wanneer alles goed gaat, richten ze hun aandacht op succesvolle acties die ze goed kunnen gebruiken om er later opnieuw succes mee te boeken en waar ze bij het verder leren op voort kunnen bouwen.

Reflection in action / reflection on action

Schon (1983) ontwikkelde maakte een onderscheid tussen twee manieren van reflecteren: *Reflection-on-action* en *Reflection-in-action*.

Reflection-on-action: dit is het reflecteren dat de meeste mensen kennen. Er gebeurt iets en achteraf reflecteert de leerkracht op de situatie. Het gaat dus duidelijk om terugkijken op wat er gebeurd is.

Reflection-in-action: dit reflecteren is wat complexer. Er gebeurt iets onverwachts en de leerkracht moet dan nadenken over de situatie en over haar handelen zonder dat ze kan stoppen waar ze mee bezig is of de situatie stil kan zetten.

5.4 Strategieën bij het aanpakken van hardnekkig probleemgedrag

Om probleemgedrag aan te pakken, kan men werken met algemene en met specifieke strategieën. In de algemene strategieën is er voornamelijk aandacht voor algemene interventies om problemen op te lossen en in de specifieke strategieën spitst men extra op die interventies toe, of werkt ze verder uit.

De algemene strategieën bij hardnekkig probleemgedrag zijn:

- Creëren van positieve leeromgeving
- Aanpassen van onderwijsaanbod
- Persoonlijke professionele relatie tot stand brengen
- Zelf goed rolmodel zijn
- Herinneren aan regels
- Gewenst gedrag verlangen/corrigeren
- Adequaat feedback geven
- Gewenst gedrag aanmoedigen/belonen
- Uitzoeken beïnvloedende factoren
- Bespreken positieve ontwikkeling en problemen met leerling en ouders
- Bespreken toekomstperspectief met leerling en ouders
- Gericht oefenen van gewenst gedrag
- Begeleiding gericht op inzicht en betekenis gedrag
- Houding veranderen via uitleggen
- Straffen als pedagogische maatregel
- Veranderen sociale omgeving leerling (samenstelling subgroep)
- Reflecteren op eigen denken en handelen gedrag leerling (groep)

De specifieke strategieën van probleemgedrag zijn:

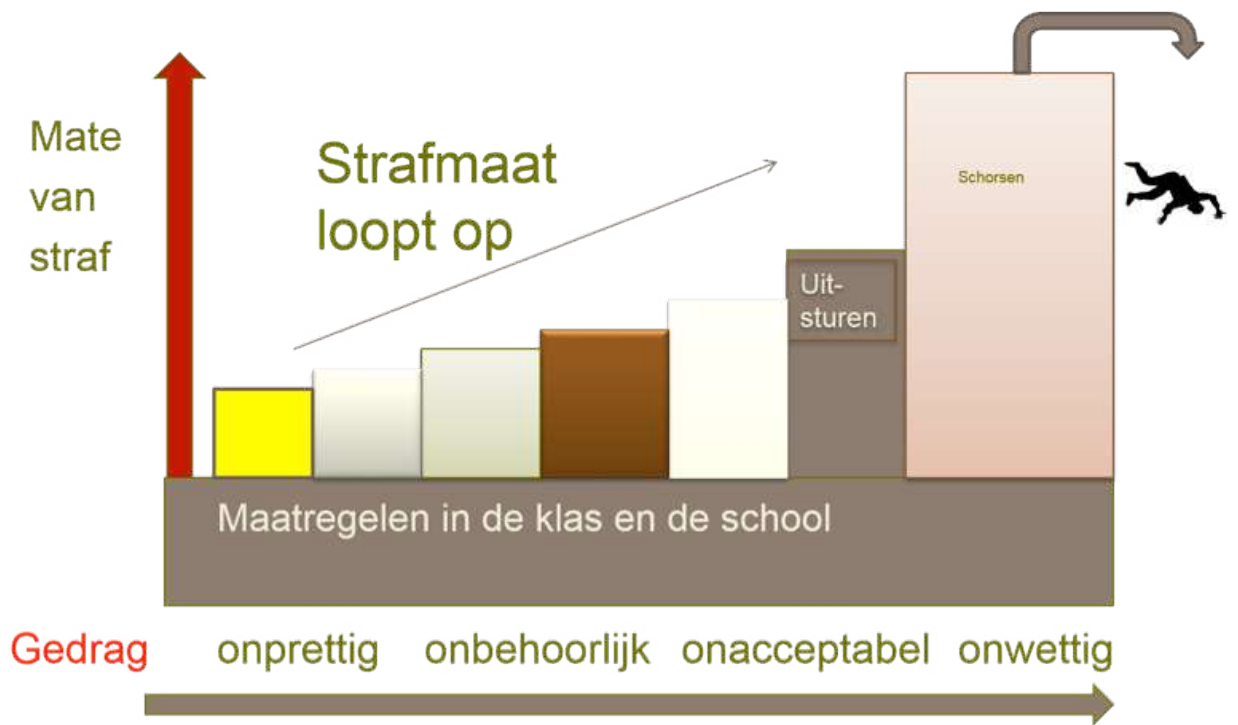
- Rustig, empathisch, geduldig blijven
- Humor gebruiken
- Gedrag nauwlettend volgen en bijsturen
- Minimaal interveniëren
- Doelbewust negeren
- Time-out: gericht op kalmeren en niet belonen van gedrag
- Time-out: gericht op bezinning leerkracht/leerling
- Ondersteunen leerling door groep/buddy's
- Gedragscontracten/beloningssysteem leerling en groep
- Schrijfstraffen
- Gedragscorrectie in individueel gesprek
- Ervoor zorgen dat de groep niet lijdt onder het gedrag
- Een speciale taak geven
- Voordoen en nadoen/rollenspel
- Leerling leren relativeren
- Samenwerken met ouders bij analyse en aanpak
- Bijdrage van opvoeding ouders aangeven
- Zich informeren over achtergronden gedrag en aanpak
- Advies

5.5 Geleidelijke opbouw van straf

In de praktijk wordt vaak door leerkrachten na een lichte vermaning (verbale correcties en uitstellen van straf) vrij abrupt overgestapt op "zwaar geschut", zoals het verwijderen uit de les en schorsen. Tussen een lichte en zware straf zit er eigenlijk niets. Dit 'niets' noemen we het "sanctiegat".

De reactie op gedrag van leerlingen moet direct gebeuren en passen bij de aard van het gedrag. Straffen werkt alleen als dit consequent gebeurt. Duidelijke regels die voor iedereen gelden zijn hier belangrijke hulpmiddelen. Stel aan het begin van het jaar duidelijk de regels met de klassen af. Zorg daarbij dat u hierbij gesteund door de algemene schoolregels en dat collega's allen dezelfde regels hanteren.

Bij storend gedrag is het best de jongere eerst te vragen om zijn gedrag te veranderen. Daarna vertelt u hem duidelijk wat u van hem verwacht. Bij herhaaldelijk wangedrag maakt u voor het straffen gebruik van maatregelen binnen de klas. Het belangrijkste is dat de leerkracht direct dient te reageren en een effectieve reactie dient te vertonen aan het begin van een storing. Jongeren zullen (o.a. onder invloed van hun hormonen) u flink uitproberen. U maakt als leerkracht zelf een keuze uit een scala aan maatregelen die voorhanden zijn. Er is dus duidelijk meer tussen waarschuwen en eruit sturen. Soms kan de juiste straf de motivatie van de leerling vergroten en de band met de leerkracht versterken. De leerling krijgt respect voor u als leerkracht en gaat beter zijn best doen.

COMPONENT B: READER

GENDER EN GEDRAG

Introductie

Er zijn veel misverstanden over gender. Veel mensen hebben er weleens van gehoord. Maar weten niet helemaal wat het is. Of helemaal niet. Sommige mensen denken dat gender alleen om vrouwen gaat. Maar dat is het niet. Wat is het dan wel?

a) Wat is gender?

Oefening 1: *U bent uitgenodigd op een babyshower. U mag uit de foto's op tafel 1 cadeautje voor de baby kiezen.*

Er zijn meerdere definities van gender. In de context van deze training verwijst gender naar de aangeleerde gedragingen en rollen van mannen en vrouwen. Onze samenleving heeft traditioneel andere verwachtingen van jongens dan van meisjes. Dat begint al voor onze geboorte. "Ik hoop dat het een meisje / jongen wordt", zeggen we dan.

Vanaf het moment dat we weten dat het een jongetje of meisje is, beginnen we kinderen verschillend te behandelen: meisjes krijgen andere kleding dan jongens; ander speelgoed; meisjes mogen en moeten andere dingen dan jongens. Hoewel er al veel veranderd is, zien we die verschillen in opvoeding en vorming nog steeds.

Opgroeiende kinderen leren dus van jongsafaan om aan verschillende normen te voldoen: normen voor mannelijk en vrouwelijk gedrag. Deze zogenaamde gendernormen krijgen zij mee via de opvoeding thuis, maar ook buitenshuis, zoals op school. Dit is wat wij bedoelen met **aangeleerde** gedragingen en rollen van mannen en vrouwen.

b) Waarom gender? Waarom behandelen we meisjes en jongens verschillend?

Oefening 2: *Wat mocht je als jongen wel wat je zus niet mocht? Wat moest je als jongen wat je zus niet hoefde? Wat mocht je als meisje wel wat je broer wel mocht? Wat moest je als meisje wat je broer niet hoefde?*

Waarom hanteren we verschillende normen voor meisjes en jongens? Bewust of onbewust beginnen we als opvoeders onze kinderen voor te bereiden op de traditionele rolverdeling tussen mannen en vrouwen; waarbij mannen en vrouwen verschillende taken en verantwoordelijkheden hebben. De samenleving is op zo een manier geordend dat we het ene geslacht verantwoordelijk stellen voor de ene taak, en het andere geslacht voor het andere. We zien dat van mannen traditioneel wordt verwacht dat zij hun gezin fysiek beschermen en financieel verzorgen. Zij hebben de zogenaamde produktieve taken (betaald werk) waarvoor ze meestal naar buiten moeten. Elke werkdag opnieuw. We zien dat van vrouwen traditioneel wordt verwacht dat zij iedere dag opnieuw voor alle leden van het huishouden zorgen. Zij reproduceren iedere dag weer een schoon huis, schone kleding, voeding; dit zijn de zogenaamd reproductieve taken (onbetaald werk) waarvoor ze meestal thuis blijven. Alles wat te maken heeft met het voortbrengen en grootbrengen van kinderen (het reproduceren van de volgende generatie) wordt ook geschaard onder de reproductieve taken. De economie is gebouwd op deze ordening.

In onze dagelijkse realiteit zien we dat vrouwen ook buitenshuis werken en geld verdienen. Maar de traditionele verwachtingen zijn niet veranderd. De samenleving gaat er stilzwijgend van uit dat vrouwen naast hun betaalde productieve taken, hun onbetaalde zorgtaken door blijven doen. Al is een vrouw kostwinner, is de samenleving daar niet op ingericht. Bijvoorbeeld: hoeveel bedrijven/scholen/ziekenhuizen hebben creches? Welke bedrijven kennen vaderschapsverlof of ouderverlof? Wat zijn de mogelijkheden voor parttime-werken? We zien dat vrouwen met een goed inkomen zich kunnen veroorloven om zorgtaken te delegeren naar andere vrouwen (de dienst, de nanny, de kok). Het management hiervan blijft nog steeds wel haar taak.

c) Waarom is gender belangrijk? Waarom maken we er een punt van?

- We komen op deze wereld als uniek mens; ieder met zijn of haar eigen karakter, talenten, dromen en ambities. Traditionele genderverwachtingen persen jongens en meisjes in een bepaald format/model waarin je moet passen. Bepaalde karaktereigenschappen worden afgekeurd omdat ze niet mannelijk of niet vrouwelijk zijn. Dat maakt dat we ons niet vrij en volledig kunnen ontwikkelen. Meisjes mogen niet boos worden. Jongens mogen niet huilen. Meisjes moeten stilzitten, binnen blijven en mooi zijn. Jongetjes moeten bewegelijk zijn, op avontuur en zichzelf bewijzen.
- We komen op deze wereld als uniek en waardevol mens; we zijn niet hetzelfde, maar wel gelijkwaardig. Traditionele genderverwachtingen geven een andere waarde aan jongens en meisjes. Zogenaamd 'mannelijke' eigenschappen worden meer gewaardeerd dan zogenaamd 'vrouwelijke' eigenschappen.
'Mannelijk': Leiderschap, vechtlust, ambitie; wat je nodig hebt om vooruit te komen in de wereld. Vaders beschermen, zijn kostwinner, mannelijk rolmodel voor hun zonen. Als mannen zachtaardig zijn, zorgend en koesterend zijn ze geen 'echte mannen'.
'Vrouwelijk': Ondersteunend, opofferingsgezind, zorgend; wat je nodig hebt om je te wijden aan je gezin. Moeders zorgen, koesteren, sparen eten uit hun mond voor hun kinderen, zijn de spil van het huishouden, vrouwelijk rolmodel voor hun dochters.
Als vrouwen dominant, vechtlustig en ambitieus zijn, zijn ze geen 'echte vrouwen'.

Traditionele Genderrollen: Code voor gedrag	
Mannelijk	Vrouwelijk
■ Publiek domein	■ Prive domein
■ jager	■ prooi
■ agressief	■ zachtaardig
■ dominant	■ meegaand
■ 'verzorgt' en bepaalt	■ Zorgt en geeft
■ Hard	■ Zacht
■ Stoer	■ Sexy
■ Hoog libido (kras)	■ Laag libido (kuis)
■ heterosexueel	■ heterosexueel

Wat gebeurt er als we uit onze aangeleerde rol stappen? Sancties, namen?

Zijn er kenmerken in onze rollen die ons versterken?

Zijn er kenmerken in onze rollen die ons beperken?

d) Wat zijn de gevolgen van deze gender-rolverdeling?

d.1 Onderwijs

Er wordt veel gesproken over de gendergap in onderwijs. Waar het in sommige landen nog zo is dat meisjes minder naar school gaan, is dat in Suriname niet het geval. In onderstaande tabellen zien we dat in het kleuteronderwijs (tabel 1) en in het GLO (tabel 2) er nog iets meer jongens zijn. Op de MULO (tabel 3) zien we dan ineens een dramatische terugval bij de jongens.

Tabel 1: Aantal leerlingen Kleuteronderwijs naar geslacht over schooljaren 2011/2012 t/m 2013/2014

2011/2012			2012/2013			2013/2014		
jongens	meisjes	Sekse ratio ¹	jongens	meisjes	Sekse ratio	jongens	meisjes	Sekse ratio
8.846	8.820	100.3	8.841	8.707	101.5	9.165	8.862	103.4

Tabel 2: Aantal leerlingen GLO naar geslacht over schooljaren 2011/2012 t/m 2013/2014

2011/2012			2012/2013			2013/2014		
jongens	meisjes	Sekse ratio	jongens	meisjes	Sekse ratio	jongens	meisjes	Sekse ratio
38.793	35.799	108.4	35.666	32.860	108.5	35.397	33.240	106.5

Tabel 3: Aantal leerlingen MULO naar geslacht over schooljaren 2011/2012 t/m 2013/2014

2011/2012			2012/2013			2013/2014		
jongens	meisjes	Sekse ratio	jongens	meisjes	Sekse ratio	jongens	meisjes	Sekse ratio
9.282	12.705	73.1	9.604	13.340	72.0	9.958	13.940	71.4

Als we kijken naar de verhouding jongens /meisjes op Nijverheidsschool en Technische school zien we dat er in de loop der jaren een voorzichtige verschuiving lijkt te zijn van super-traditioneel naar ietsjes evenwichtiger. We zien in schooljaar 2013/2014 ineens een sprong van 7 naar 66 jongens op de Nijverheidsschool. Dit zou te maken kunnen hebben met het aanbieden van nieuwe richtingen binnen de Dienstverlenende stroom.

Tabel 4: Aantal leerlingen Nijverheidsschool naar geslacht over schooljaren 2011/2012 t/m 2013/2014

2011/2012		2012/2013		2013/2014	
jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
3	233	7	218	66	280

¹Sekse ratio is een statistisch begrip. Het geeft het aantal mannen/jongens ten opzichte van het aantal vrouwen/meisjes in een populatie aan. Bij een sekse ratio van 100 zijn er evenveel mannen/jongens als vrouwen/meisjes.

In tabel 5 zien we dat het aantal meisjes in de technische stroom over de schooljaren van 2011 naar 2014 ieder jaar een klein beetje toeneemt.

Tabel 5: Aantal leerlingen LTS/ETS naar geslacht over schooljaren 2011/2012 t/m 2013/2014

2011/2012	2012/2013		2013/2014		
	meisjes	jongens	meisjes	jongens	
2.637	314	2.767	353	2.687	377

d.2 Arbeidsmarkt

Als we onze blik nu richten op de actieve beroepsbevolking, zien we op de arbeidsmarkt een heel ander plaatje dan binnen het onderwijs. Onderstaande tabel maakt gebruik van de volgende definities:

Economische activiteiten: **a)** alle activiteiten die resulteren in de productie van goederen en diensten voor verkoop op de economische markt;
b) niet-marktgerichte activiteiten van overheid en NGO's;
c) zelfvoorzienende activiteiten zoals planten voor eigen gebruik.

Economisch actieve leeftijdsgroep oftewel beroepsbevolking: alle personen (niet in instellingen) die wegens hun leeftijd beschikbaar geacht worden voor economische activiteiten (in Suriname van 15 tot 65 jaar).

Economisch actief en werkzaam: personen die een beloning ontvangen uit baan of bedrijf waar zij werkzaam zijn (salaris, winst of eigen product).

Economisch actief en werkloos: werkzoekend, beschikbaar

Economisch niet actief: niet zoekend naar werk, niet beschikbaar

Met deze definities kunnen we de volgende tabel (tabel 6) analyseren en interpreteren.

Tabel 6: Niet-Institutionele bevolking Paramaribo en Wanica naar geslacht en activiteitenstatus 2012-2014

activiteitenstatus	2012		2013		2014	
	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw
Economisch actief: werkzaam	82.195	53.658	86.825	54.070	87.666	56.307
Economisch actief: werkloos	4.399	7.575	3.272	6.688	3.203	7.543
Economisch niet actief	28.185	57.869	28.950	64.881	28.386	62.776
Arbeidspotentiele bevolking	117.754	122.577	119.046	125.681	119.254	126.625
Participatie-ratio²	73.5	50.0	75.7	48.3	76.2	50.4

²Participatieratio is het percentage economisch actieven (werkzaam en werkloos) op de totale beroepsbevolking. Eigenlijk letterlijk: welk percentage van je beroepsbevolking participeert of is beschikbaar om te participeren?

We zien:

- Dat in de arbeidspotentiele bevolking meer vrouwen dan mannen zijn;
- Dat er meer mannen werkzaam zijn;
- Dat er meer vrouwen werkloos zijn (werkzoekend);
- Dat er meer vrouwen economisch niet actief zijn;
- Dat driekwart van de mannen deelneemt aan de economie tegenover maar de helft van de vrouwen.

Vraag 1: Waarom denkt u dat zoveel meer vrouwen dan mannen (meer dan het dubbele) economisch niet actief zijn?

- Omdat zoveel meer vrouwen belast zijn met onbetaalde zorgtaken en dus niet beschikbaar zijn voor de betaalde arbeidsmarkt.

Vraag 2: Kunt u naar aanleiding van de categorisering in economisch actief en niet actief iets zeggen over de waardering van traditioneel vrouwenwerk?

- Zorgtaken worden niet financieel gewaardeerd want ze worden niet betaald; daarnaast worden ze ook niet gewaardeerd als wezenlijke bijdrage aan de economie en de samenleving als geheel. Alhoewel we op emotioneel vlak wel aangeven moeders heel belangrijk te vinden, zien we het werk dat moeders verrichten nergens terug. Volgens de statistieken zijn zij economisch niet actief. Dit wil zeggen dat de tijd van moeders ook als beschikbaar wordt ervaren: we verwachten dat ze als leesmoeder kunnen meedoen op school, lekkers kunnen maken voor de snoeppauze, op ouderochtend kunnen komen, zieke kinderen van de creche /school kunnen halen, voor andere hulpbehoevenden in het huishouden /familienetwerk kunnen zorgen, sociale activiteiten op zich nemen...

Vraag 3: Wat valt u op als u de verschillen in betaling van gelijkwaardige beroepen qua niveau en Eisen [Dus dienst of tuinman; stikster op atelier of handlanger in de bouw; enz] vergelijkt?

Conclusies:

- Vrouwen zijn vaker werkloos. Dit heeft te maken met slechtere toegang tot de arbeidsmarkt.
- Traditioneel vrouwenwerk thuis wordt niet betaald. Zorg telt niet als een economische activiteit. We zien dat deze ontkenning van zorg als een wezenlijk onderdeel van de economie (want hoe zouden al die mensen aan het werk/naar school komen als niemand boodschappen voor hen deed, hun eten kookte, kleren waste, streek en klaarzette?) ook doorgetrokken wordt naar zorgende beroepen.
- Zorgende beroepen betalen minder en verlenen minder status.

Wat zien we dus dat genderrollen doen? Genderrollen beperken ons in onze diverse mogelijkheden en talenten; en ze houden de grote ongelijkheid tussen vrouwen en mannen in stand.

e) Geslacht versus Gender

Vrouwen zijn biologisch anders dan mannen. We praten dan van sekse of geslacht. De biologische verschillen zitten voornamelijk in de geslachtsorganen en in vrouwelijke en mannelijke hormonen.

GESLACHT	GENDER
Biologische verschillen: XX versus XY chromosomen; oestrogeen versus testosteron; vagina versus penis; eicel versus zaadcel; baarmoeder.	Sociale verschillen: kleding, speelgoed, taken, ruimte, zeggenschap, seksualiteit, eigendom, arbeidsmarkt, zorg voor kinderen, zieken, ouderen, zelf.
Aangeboren	Aangeleerd
Blijven hetzelfde van generatie op generatie	Veranderen van generatie op generatie
Blijven hetzelfde van cultuur tot cultuur, van land tot land	Verschillen van cultuur tot cultuur, land tot land
We kunnen het niet veranderen (tenzij we operatief ingrijpen)	We kunnen het "ontleren">>het is te veranderen!!

Het is belangrijk om te onderkennen dat de biologische verschillen zich ook op een spectrum bevinden. Zo maken bijvoorbeeld niet alle jongens evenveel testosteron aan; en sommige meisjes meer dan 'normaal'. Het hormoon prolactine zorgt voor nestgedrag tijdens de zwangerschap. Interessant genoeg, ook bij de toekomstige vaders! Oxytocine, ook wel hechtingshormoon genoemd, wordt in de hersenen van baby en moeder aangemaakt en zorgt dat weëen worden opgewekt. Na de geboorte zorgt het dat de borstvoeding op gang komt. Interessant genoeg, spelen prolactine en ocytocine ook bij de vader na de geboorte een rol bij het vaderlijk gedrag en de binding tussen vader en kind [Dick Swaab 2010; 46-47]. Maar, zegt Swaab: "Alleen vaders met een stimulerend, warm contact hebben tijdens het speelgedrag een stijging van de bloedspiegels van het hechtingshormoon oxytocine." [47]

Vraag: Kan gender invloed hebben op de biologie?

Antwoord: als we naar bovenstaand voorbeeld kijken dus wel! Als vaders veel met hun baby spelen en knuffelen maakt hun lichaam als reactie op dat gedrag meer oxytocine aan. Eigenlijk kunnen we veel voorbeelden aanhalen waar ons gedrag onze biologie beïnvloedt. Als we regelmatig sporten komt er een hormoon vrij (endorfine) waar we ons gelukkig van gaan voelen en dat maakt dat we naar de sportschool gaan verlangen. Als we vaak veel vet en zoet voedsel eten maakt ons lichaam meer dopamine aan, het genotshormoon. Ons lichaam kan net zo verslaafd raken aan suiker als aan cocaine.

Filmpje: BBC Gender : the Experiment /www.youtube.com/watch?v=nWu44AqF0il

Daarnaast leren ons lichaam en ons brein ook door stimulatie en oefening. Zoals we een instrument leren spelen door veel begeleiding en oefening; zoals we steeds beter leren sprinten, dansen, schaken, hoofdrekenen en tekenen door begeleiding en oefening; zo kunnen we ook beter leren luiers of lampen verwisselen; het huishouden of het bedrijf managen; de wasmachine of de lasmachine bedienen; door stimulatie, begeleiding en oefening!

Gender quiz

1. Mannen zijn seksuele roofdieren. *Gender*. We hebben geleerd dat mannen altijd seks willen en we hebben jongens ook zo getraind. Vraag: hoe reageren we op jongens/mannen die verlegen zijn; geen initiatief nemen; willen wachten met seks?
2. Vrouwen zijn beter in huishoudelijke taken. *Gender*. We hebben geleerd dat vrouwen er beter in zijn en we hebben meisjes erin getraind.
3. Mannen kunnen van nature beter leidinggeven. *Gender*. We hebben geleerd dat mannen betere leiders zijn. Vraag: kent u goede leiders? Mannelijk /vrouwelijk? Wat maakt ze zo goed? Eventueel voorbeelden geven/vragen van mannelijke leiders die het niet zo goed doen... Trump, Putin, Maduro, Kim Jong-Un (Noord-Korea).
4. Vrouwen zijn emotioneler dan mannen. *Gender*. We hebben geleerd dat sommige emoties bij vrouwen horen, en anderen bij mannen. Zo mogen vrouwen bang zijn, en verdriet tonen; maar niet te hard lachen want dat is niet netjes. Mannen mogen boos en agressief zijn. Vraag: voorbeelden van mannelijke emoties die we 'normaal' vinden? Schreeuwende bazen; uitzinnige voetbalfans; slaande echtgenoten; mannen die om een verbroken relatie moord en zelfmoord plegen.
5. Mannen krijgen de baard in de keel. *Geslacht*.
6. Vrouwen zijn seksueel passief. *Gender*. We hebben geleerd dat nette meisjes geen initiatief nemen en niet naar seks verlangen. Behalve als ze getrouwd zijn, want dan behoren zij altijd zin te hebben. Vraag deelnemers ons taalgebruik te checken: "Zij heeft hem gegeven." en "Hij heeft haar gebruikt".
7. Mannen zijn kostwinners. *Gender*. We hebben *geleerd* dat mannen kostwinner moeten zijn. Vraag: kennen we uit de praktijk voorbeelden van hoe het anders kan?
8. Vrouwen kunnen kinderen baren. *Geslacht*.
9. Mannen zijn rationeler dan vrouwen. *Gender*. We waarderen rationeel gedrag bij mannen anders dan bij vrouwen. Een vrouw die op basis van argumenten een rationeel besluit neemt (bijv. Om iemand te ontslaan, of ergens geen energie meer in te willen steken) wordt al gauw kil en hard gevonden. Vraag: voorbeelden uit de groep? Ook van niet-rationele mannen?
10. Vrouwen praten van nature teveel. *Gender*. Vrouwen hebben *geleerd* om te communiceren. Verder heeft het ook met macht te maken. Iemand in een dominante positie kan opdrachten geven. Iemand in een ondergeschikte positie moet vaak zeuren, smeken of slijmen om iets gedaan te krijgen.
11. Mannen zijn hoofd van het gezin. *Gender*. We hebben *geleerd* dat mannen hoofd van het gezin horen te zijn. Vraag: kennen we ook vrouwelijke hoofden van het gezin? Kennen we ook gezinnen waar man en vrouw partners zijn?

f) Adolescentie, geslacht en gender

Adolescenten zijn alle personen in de leeftijd van 10 tot 19 jaar; ze worden ook wel tieners, jongeren of pubers genoemd. Tussen kindertijd en volwassenheid is een hele bijzondere tijd. Het is de tijd waarin jongeren:

- hun identiteit ontwikkelen (wie ben ik?);
- hun houding in het leven (waar sta ik voor; wat zijn mijn waarden?);
- en hun gedrag (hoe doe ik? Gezond of ongezond? Sociaal of asociaal?).

Adolescentie is een fase van enorme verandering: lichamelijk, intellectueel, emotioneel, seksueel... de geslachtshormonen gieren door hun lichaam en zorgen vaak voor hinderlijke gedragsveranderingen. Pubers zoeken naar nieuwe ervaringen, nemen grote risico's en vertonen impulsief gedrag.

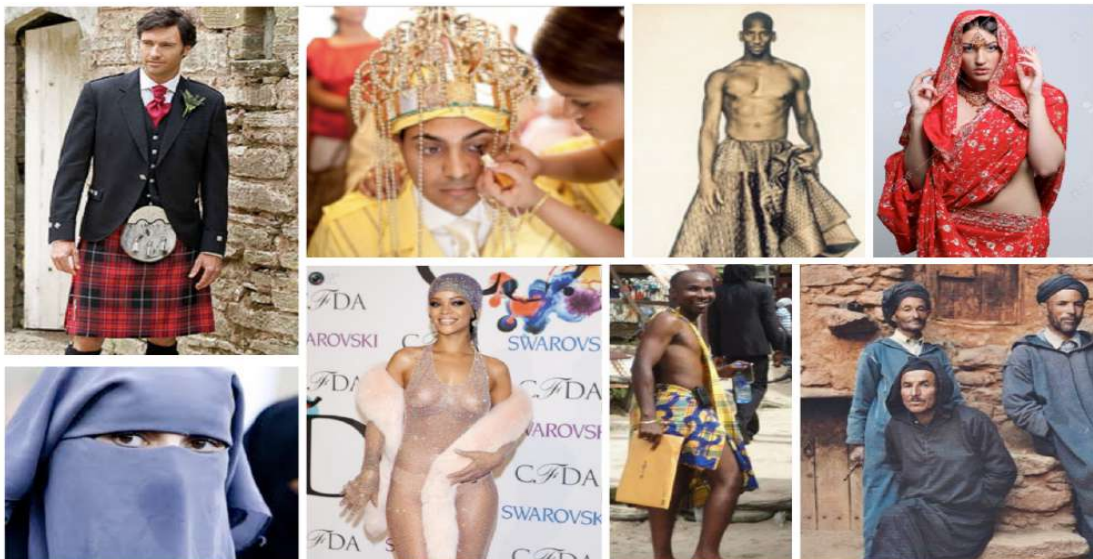
Doordat hun hersenen nog niet 'rijp' zijn, zijn ze ongevoeliger voor straf en denken ze alleen op de korte termijn. Het leven is spannend, soms geweldig, maar soms ook verschrikkelijk.

Daarnaast staan adolescenten vaak onder veel druk: van ouders en familie; van vrienden en van (seksuele) partners; maar ook van de gemeenschap die bepaalde verwachtingen heeft als je een bepaalde leeftijd hebt bereikt; moet je door naar school, of juist niet? Wachten met seks of juist niet? Is seks lekker of niet? In de stad blijven of juist niet? Trouw zijn of juist niet? Wachten met kinderen of juist niet? Geld gaan verdienen of juist niet? Het is behoorlijk verwarrend allemaal!

Onderzoek (GEAS 2016) wijst uit dat gendernormen in de puberteit sterker worden gevoeld. Aangezien jongeren heel erg bezig zijn een eigen identiteit te ontwikkelen, is het logisch dat ze zich druk maken over hun lijf en hun uiterlijk; hun genderidentiteit en hun seksuele oriëntatie. Jongeren zetten zich in deze fase af tegen ouderen en zijn extra gevoelig voor wat andere jongeren van hun vinden en zeggen (peer pressure). In het algemeen wordt er door volwassenen in deze fase meer op meisjes gelet en worden jongens vrijgelaten: zowel jongens en meisjes hebben echter behoefte aan ouderen die zonder oordelen kunnen luisteren en ze kunnen ondersteunen bij het nemen van beslissingen!

Het is soms lastig om te zien wat nu aangeboren of aangeleerd is. Sommige dingen zijn er van generatie op generatie zo ingedrield dat we dan zeggen: "jongens zijn zo!" of "meisjes zijn zo!" het is echter een constructie die we zelf hebben gemaakt. Het duidelijkste is dit zichtbaar aan het feit dat gender van cultuur tot cultuur verschilt; maar ook van generatie op generatie.

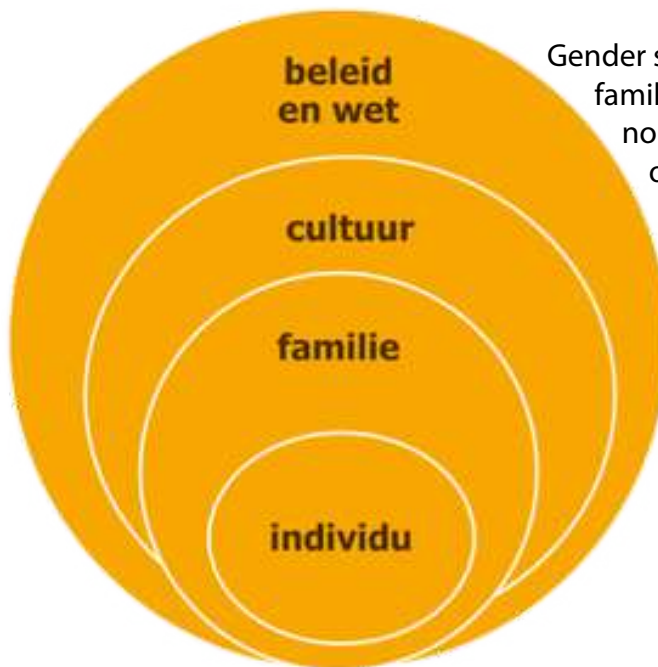

Oefening 4: bedenk wat er veranderd is in genderrollen sinds toen u zelf 15 jaar was? En nu? Is dat binnen uw culturele/etnische groep, of geldt dat voor de samenleving als geheel? Is er qua seksualiteit en seksueel gedrag iets veranderd volgens u?

Oefening 4: bedenk wat er veranderd is in genderrollen sinds toen u zelf 15 jaar was? En nu? Is dat binnen uw culturele/etnische groep, of geldt dat voor de samenleving als geheel? Is er qua seksualiteit en seksueel gedrag iets veranderd volgens u?

Onze jeugd heeft tegenwoordig een sterke hang naar luxe, heeft slechte manieren, minachting voor het gezag en geen eerbied voor ouderen. Ze geven de voorkeur aan kletspraatjes in plaats van training...Jonge mensen staan niet meer op als een oudere de kamer binnenkomt. Zij spreken hun ouders tegen, houden niet hun mond in gezelschap,...en tiranniseren hun leraren.
Socrates (ca. 470-399 voor Christus)

g) Gender en beleid

Gender speelt op verschillende niveaus. Binnen onze familie en binnen onze cultuur hebben wij gender normen meegekregen als een integraal onderdeel van onze opvoeding. Op individueel niveau bepalen we hoe we daarmee omgaan (conformereren of confronteren). In een klas met verschillende culturen en karakters kunnen daar dus makkelijk misverstanden en conflicten over ontstaan. Beleid en wetgeving geven weer dat gendernormen met de tijd wijzigen.

Bijvoorbeeld:

Vroeger kregen vrouwelijke onderwijsgevendenden ontslag bij huwelijk/zwangerschap; de Staat ging er van uit dat als je als vrouw getrouwd was, je al je tijd nodig zou hebben om voor je man, huishouden en gezin te zorgen. De Staat ging er ook van uit dat je echtgenoot jou als vrouw dus financieel zou verzorgen. Als vrouw hoefde je daarom niet meer te werken; en kwam er daarmee een arbeidsplek vrij voor een man met een gezin om te verzorgen.

Vraag: zou u het als discriminerend ervaren dat zwangere collega's met ontslag worden gestuurd?

Vraag: zou u het als discriminerend ervaren dat zwangere leerlingen van school worden gestuurd?

“Het moet elke burger, zowel jongen als meisje, mogelijk worden gemaakt hun talenten maximaal en optimaal te ontwikkelen, waardoor hij of zij vanuit eigen mogelijkheden kan bijdragen aan de ontwikkeling van het land.”

NOP 2012-2016

Oefening: Kijken filmpje BBC. Nabespreking over onbewuste gender-bias.

Reflectie: Behandelen we vrouwelijke leerlingen/ collega's/leidinggevenden anders dan mannelijke leerlingen/ collega's/leidinggevenden

h) Gender en gedrag in de klas

We behandelen een aantal Bumpy moments met een genderbril.

Bumpy Moment 1.1

Milaisa (14) draagt haar schoolbloese kort. Ze doet het bovenste knoopje ook nooit dicht. Iwan (14) zit achter haar en chant haar steeds. Meerdere jongens proberen haar te chanten. In de pauze ontstaat een vechtpartij tussen Milaisa en Ralitzza (14). Ralitzza klapt Milaisa en scheldt haar uit voor 'motjo'. Iwan blijkt het vriendje van Ralitzza te zijn. Ralitzza eist dat Milaisa zich anders moet kleden.

Groepsopdracht: Hoe pakt u dit aan?

Bediscussieer in de lerarenkamer welke stappen u zou ondernemen. Kijk of je kan komen tot een gemeenschappelijke oplossing.

Nabespreking:

Welke overwegingen hebben geleid tot het besluit?

Welk gedrag is beloond? Welk gedrag is bestraft? Was dat ook de bedoeling? [[Refereren aan theorie over gender en seksualiteit\[verwachtingen, wat we goed- en afkeuren\]](#)]

Bumpy moment 1.2

Ramon (14) draagt zijn hemd echt strak zodat zijn powa goed uitkomt. Hij doet het bovenste knoopje ook nooit dicht. Chanelle (14) zit achter hem en flirt steeds met hem. Meerdere meisjes proberen met hem te flirten. In de pauze ontstaat een vechtpartij tussen Ramon en Xavier (14). Xavier klapt Ramon en scheldt hem uit voor 'k....player'. Xavier blijkt het vriendje van Chanelle te zijn. Xavier eist dat Ramon zich anders moet kleden.

Bumpy moment 2

Joyati vraagt al voor de 5e keer dit lesuur of ze naar het toilet mag. U bent het helemaal zat en zegt dat ze het maar op moet houden. Vervolgens rent ze zonder uw toestemming de klas uit. Als u haar tegen wilt houden (waar denk je dat jij naar toe gaat?) braakt ze over uw schoenen. Ze blijkt zwanger te zijn.

Hoe gaat u als leerkracht hier verder mee om? [[Positieve psychologie verwachtingen self fulfilling prophecy? Refereren aan verantwoordelijkheid als leerkracht: recht op onderwijs en ontwikkelingskansen. Hoe ga je haar helpen dat diploma toch te halen? Stilstaan bij haar opties als ze nu van school gaat. Reflectie: Wat doet het met u? Maakt het u boos? Waarom? \]](#)

Bumpy moment 3.1

Ryan zit de hele tijd vieze moppen te vertellen. Alles wat u zegt trekt hij in het seksuele. "Het lasapparaat staat daar." "Juf, mijn apparaat staat hier."

Hoe pakt u dit als leerkracht aan? [\[reflectie: wat doet het met u? Maakt het u boos? Ongemakkelijk? Waarom?\]](#)

Bumpy moment 3.2

Soraya zit de hele tijd vieze moppen te vertellen. Alles wat u zegt trekt zij in het seksuele. "En dan moet je dat laatste bedrag voor me aftrekken". "Metter, iemand moet u aftrekken noh?"

Hoe pakt u dit als leerkracht aan? [\[reflectie: wat doet het met u? Maakt het u boos? Ongemakkelijk? Waarom?\]](#)

Bumpy moment 4.1

Roche (17, lang en grootgebouwd) zit zoals gewoonlijk zijn eigen ding te doen en weigert mee te doen aan de groepsopdracht. U zegt hem dat hij aan moet sluiten bij zijn werkgroep. Hij geeft geen antwoord en blijft demonstratief op zijn cell bezig. U zegt hem zijn cell weg te zetten anders pakt u het af. Hij daagt u uit: "u gaat mijn cell afpakken? Kom het halen noh?" de hele klas wacht vol spanning af wat u gaat doen.

Hoe pakt u dit als leerkracht aan? [\[reflectie: wat doet het met u? Maakt het u boos? Bang? Waarom?\]](#)

Bumpy moment 4.2

Chimelda (17, lang en grootgebouwd) zit zoals gewoonlijk haar eigen ding te doen en weigert mee te doen aan de groepsopdracht. U zegt haar dat zij aan moet sluiten bij haar werkgroep. Zij geeft geen antwoord en blijft demonstratief op haar cell bezig. U zegt haar haar cell weg te zetten anders pakt u het af. Ze daagt u uit: "u gaat mijn cell afpakken? Kom het halen noh?" de hele klas wacht vol spanning af wat u gaat doen.

Hoe pakt u dit als leerkracht aan? [\[reflectie: wat doet het met u? Maakt het u boos? Bang? Waarom?\]](#)

Bumpy moment 5

U heeft net de opdracht gegeven om in paren aan een practicum te gaan werken als er rumoer ontstaat in de klas. Cedric (16) wil niet samenwerken met Clarence (16). Als u aandringt dat Cedric ophoudt met aanstellen roept hij: "a man dis' na wan boeler, hij moet ver uit mijn buurt blijven!" de klas breekt uit in gejoel, Clarence ziet eruit alsof hij wil huilen.

Hoe pakt u dit als leerkracht aan? [\[reflectie: wat doet het met u? Maakt het u boos? Bang? Waarom?\]](#)

Begrippenkader

Aangeleerd gedrag

Gedrag dat mannen en vrouwen bewust dan wel onbewust onder andere thuis, op school, op het werk, in hun religieuze organisaties, via de media en literatuur middels ervaring en voorbeelden opnemen. Bepaald gedrag wordt bestraft en bepaald gedrag wordt beloond. Daarvan leer je, hoe je je moet gedragen en hoe je moet denken.

Cultuur

Cultuur is het geheel van kennis, opvattingen, kunst, waarden en normen, wetgeving, gewoonten, tradities, vaardigheden en voorbeeldscripts verkregen door de mens als lid van een samenleving.

Gender

Gender is een concept dat de verschillen tussen vrouwen en mannen, die aangeleerd zijn, zichtbaar maakt. Bijvoorbeeld verschillende eigenschappen: mannen zijn rationeel en vrouwen zijn emotioneel. Deze eigenschappen zijn niet aangeboren, maar aangeleerd. De samenleving verwacht dat mannen rationeel zijn en vrouwen emotioneel.

Geslacht of sekse

Is een concept dat de verschillen tussen vrouwen en mannen, die aangeboren zijn, zichtbaar maakt.

Gendernormen

Zoals verwacht wordt hoe mannen en vrouwen zich behoren te gedragen.

Genderrollen

De verschillende sociale rollen van mannen en vrouwen (incl. familiale rol, beroep, activiteiten, uiterlijk, gedrag, etc.) die als sociaal gepast en gangbaar worden beschouwd voor individuen van een specifieke sekse (man of vrouw) in een specifieke cultuur. Deze genderrollen variëren tussen culturen en doorheen de tijd.

Productieve taken (in de context van gender)

Betaald werk, meestal buitenshuis

Reproductieve taken (in de context van gender)

Onbetaald werk voornamelijk binnenshuis, zoals huishoudelijke taken, boodschappen doen, zorg voor de kinderen, ouderen en familie.

Werken met het Sensoa Vlaggensysteem

1. De criteria voor beoordeling

Bij het inschatten van seksueel gedrag baseert het Vlaggensysteem zich op een aantal basis-criteria of maatschappelijke waarden, die ook onderliggend zijn aan rechten, wetten, maatschappelijke conventies e.d. Als aan deze criteria is voldaan, is er sprake van gezond seksueel gedrag. Het gedrag mag dus geen schade berokkenen, noch aan de persoon zelf, noch aan andere betrokkenen. Er wordt daarbij steeds uitgegaan van diegene die meest verantwoordelijk is voor het gedrag.

Op basis van zes criteria wordt aan het gedrag (of de gevoelens en gedachten) een vlag toegekend. Als alle criteria oké zijn (en alleen dan) krijgt het gedrag een groene vlag. Afhankelijk van het aantal criteria dat niet oké is en de ernst van de overschrijding krijgt het gedrag een gele, rode of zwarte vlag toegekend.

Tabel 1. De 6 criteria voor beoordeling

Wederzijdse toestemming
Alle betrokken partijen moeten met volle bewustzijn instemmen. Als één partij de andere in het ongewisse laat, misleidt, bedriegt of overrompelt, kan je niet van toestemming spreken.
Vrijwilligheid
Een kind of jongere mag geen seksuele dingen doen of toestaan die hij of zij niet wil. Hij of zij mag evenmin een ander daartoe dwingen, overhalen of onder druk zetten. Ook subtiele vormen van dwang en druk zijn niet oké. Onder druk zetten kan variëren van verleiding, beloning, betaling en beloftes tot dreiging, chantage en geweld.
Gelijkwaardigheid
Alle betrokkenen moeten evenveel macht hebben, zonder gecontroleerd of gedwongen te worden door de ander. ¹ Er moet een zeker evenwicht zijn op vlak van onder meer leeftijd, kennis, intelligentie, aanzien, macht, levenservaring, rijpheid, status.
Passend voor de ontwikkeling of leeftijd
Seksueel gedrag moet op biologisch, psychologisch, sociaal en emotioneel vlak passen voor de leeftijd of ontwikkeling. Daarvoor is een referentiekader ontwikkeld op basis van wetenschappelijk onderzoek: de Normatieve Lijst . Ontwikkeling is een stapsgewijze proces
Gepast voor de context
Gedrag is aanstootgevend als het andere mensen schokt, tegen de borst stuit, beledigt. In openbare ruimtes gelden de regels van de 'openbare zeden'. Het ontbloten van geslachtsdelen, borsten en het vertonen van expliciet seksueel gedrag (gebaren, woorden, bewegingen, tekeningen) zijn voor veel mensen schokkend. Hierbij kan wel sprake zijn van culturele verschillen.
Zelfrespect
Seksueel gedrag mag niet schadelijk zijn voor het kind of de jongere zelf op fysiek, psychologisch of sociaal vlak. Het kind of de jongere mag zichzelf niet vernederen, pijn doen, of zich begeven in risicosituaties zonder goed te weten wat de eigen wensen en grenzen zijn, zich blootstellen aan gevaar en misbruik.

Hieronder bespreken we meer in detail de 6 criteria.

1.1 Wederzijdse toestemming

Een eerste criterium voor gezond seksueel gedrag is wederzijdse toestemming, in de Engelstalige literatuur ook wel 'consent' genoemd.

Beide partijen stemmen met volle bewustzijn in. Voorwaarden om van wederzijdse toestemming te kunnen spreken zijn:

- Alle partijen begrijpen wat voorgesteld wordt zonder verwarring of misverstand. Ze weten wat er precies kan of gaat gebeuren.
- Men weet wat als 'gepast' gedrag wordt beschouwd in het gezin, de peergroup en de cultuur of in de gegeven situatie, en alle partijen hebben dezelfde kennis.
- Men is zich bewust van wat de mogelijke negatieve consequenties van seksueel gedrag (kunnen) zijn zoals pijn, straf, stigma, zwangerschap of ziekte.
- Er is wederzijds respect voor het akkoord en men kan weigeren zonder gevolgen.
- Alle partijen beslissen vrijwillig (zie verder bij vrijwilligheid).
- Men begrijpt het principe van wederzijdse toestemming (verstandelijk en emotioneel).

Aandachtspunten bij wederzijdse toestemming zijn:

- Toestemming wordt vaak non-verbaal gegeven en kan in de loop van het contact veranderen of ophouden. Voor kinderen en jongeren is het niet makkelijk om signalen correct in te schatten, om zelf duidelijke signalen te geven en om te stoppen op het moment dat de andere partij afhaakt.
- Seksueel gedrag gaat op onbekende paden. Seksuele ervaring wordt gaandeweg opgebouwd, er zijn momenten in de seksuele carrière van jongeren dat zij zich openstellen voor nieuwe ervaringen en belevenissen. Zij kunnen dikwijls vooraf maar zeer ten dele inschatten wat ze aan de nieuwe seksuele ervaring kunnen hebben en of ze het wel leuk zullen vinden.
- Toestemming kan gegeven worden om de ander een plezier te doen. Er zijn situaties waarbij een jongere toestemt vanuit toewijding - uit liefde bijvoorbeeld - maar zonder er zelf plezier aan te beleven. Toestemmen in seksuele activiteiten kan bijvoorbeeld gebeuren om de gevoelens van de ander niet te kwetsen, uit schuldgevoelens, om de ander een plezier te doen, of uit medelijden omdat de ander smeekt om seks.
- Instemmen met ongewilde seks om 'erger' te voorkomen, vanuit het aanvoelen dat weigering tot het ergste zou kunnen leiden: het verlies van controle over de situatie, verkrachting of gebruik van geweld. Dat komt vooral voor als er reeds eerder is ingestemd met vormen van seksueel gedrag en op een manier die bij de ander mogelijk verwachtingen heeft gewekt. Instemmen met seksueel gedrag kan ook gebeuren in anticipatie op een negatieve reactie van de ander. Vaak gebeurt dat als gevolg van eerdere negatieve ervaringen op dat vlak.
- Bij gebruik van alcohol of drugs kan het geven van toestemming onbetrouwbaar zijn, omdat er remmingen wegvallen en grenzen niet steeds goed worden aangegeven

1.2 Vrijwilligheid

Het tweede criterium is vrijwilligheid, of afwezigheid van dwang of druk. Maar de grens tussen 'vrijwillig' en 'gedwongen' is niet eenduidig vast te stellen. Onder 'dwang' wordt verstaan 'exploitatie van autoriteit, gebruik van omkoperij, dreiging of geweld, intimidatie om medewerking of volgzzaamheid te bekomen'.

Er is geen sprake van vrijwilligheid wanneer een kind/jongere seksuele dingen doet of toestaat die hij/zij niet wil. Ook niet wanneer hij/zij een ander daartoe dwingt, overhaalt of onder druk zet. Het gaat hierbij niet uitsluitend om gedwongen geslachtsgemeenschap, maar ook om een gedwongen tongzoen of om een andere seksuele handeling die iemand niet wil.

Dwang of druk kan variëren op een continuüm van subtiele vormen tot uitgesproken en zware vormen. Misbruik maken van autoriteit, manipulatie, bedriegerij, verleiding, beloftes, beloningen en groepsdruk zijn de lichtere en subtielere vormen. Het afdwingen van geheimhouding is een zware vorm van druk. Verder op het continuüm is er sprake van uitdrukkelijke dwang, dreigingen en chantage. Aan de uiterste zijde van het spectrum is er lichamelijke kracht, bedreigingen en openlijk geweld.

Ook situaties waar secundaire winst of verlies een rol spelen zijn niet vrijwillig. Secundaire winst is wanneer de jongere een beloning verwacht (geld of aandacht) en secundair verlies is wanneer aan een weigering om seks te hebben negatieve consequenties verbonden zijn, ook al worden deze niet uitgesproken maar vermoed.

Er is vaak een grote sociale druk op jonge mensen om seksueel actief te zijn, pas dan ben je helemaal volwaardig. Dat kan ervoor zorgen dat jongeren hun grenzen niet voldoende serieus nemen en zich engageren in vormen van seksualiteit waar ze nog niet aan toe zijn. Aandachtspunten bij vrijwilligheid zijn:

- Subtiele vormen van druk en dwang zijn niet altijd zichtbaar en kunnen enkel worden beoordeeld door degenen die betrokken zijn bij de situaties. Goed kijken en bevragen is hier de boodschap.
- Sommige vormen van druk leggen mensen zichzelf op: 'Ik vind dat ik dat moet kunnen of moet willen'. Op zich is dat niet verkeerd, het kan helpen je grenzen te verleggen en te groeien. Maar het kan ook negatief uitwerken.
- De vrijwilligheid is ook niet gegarandeerd als er alcohol of drugs gebruikt zijn, omdat de zelfcontrole dan minder is.

1.3 Gelijkwaardigheid

Om van een gezond seksueel contact onder jongeren te kunnen spreken, moet er een gelijkwaardige relatie bestaan tussen de betrokkenen. 'Equality' betekent dat twee jonge mensen in een relatie evenveel macht hebben, zonder gecontroleerd of gedwongen te worden door de ander. Dat betekent dat er een zeker evenwicht moet zijn tussen beide partijen op vlak van onder meer leeftijd, kennis, intelligentie, aanzien, macht, levenservaring, rijpheid en status. In een seksuele interactie moeten beide partijen aan elkaar gewaagd zijn, zodat de een de ander niet overheerst. De kans op misbruik van macht en overwicht is reëel, zelfs onbewust. De vraag hier is wanneer gebrek aan gelijkwaardigheid problematisch wordt.

Bij kinderen en jongeren is leeftijd een belangrijke indicator van een machtsverschil. Een seksuele interactie tussen een jongen van 17 en een meisje van 12, of seksueel getinte spelletjes van een kind van 11 met een kind van 4 zijn daar voorbeelden van. Van jongeren die al op jonge leeftijd seksueel actief zijn (onder de 14 jaar) is bekend dat ze meer risico lopen op het meemaken van seksuele grensoverschrijding.

Leeftijdsverschillen zijn soms echter minder belangrijk dan ontwikkelingsverschillen. Een meisje van 8 kan het speelkameraadje zijn van een niet al te zeer ontwikkelde jongen van 12. Twee 8-jarigen kunnen in ontwikkeling ver uiteen liggen. In veel seksueel spel van kinderen jonger dan 13 jaar is het leeftijdsverschil doorgaans twee tot drie jaar. Algemeen wordt aangenomen dat wanneer er voldoende ontwikkelingsgelijkwaardigheid is tussen beide partijen, het leeftijdsverschil kan oplopen tot vijf jaar, zonder dat de seksueel spel problematisch hoeft te zijn. Het is dus belangrijk te kijken naar de verschillen in ontwikkelingsleeftijd tussen kinderen.

Het is niet altijd eenvoudig om een verantwoordelijke persoon voor het seksueel grensoverschrijdende gedrag aan te duiden. Professionals beschouwen vaak de oudere partij als de meest verantwoordelijke. Dikwijls is dat zo, maar niet in alle gevallen. Oudere, zwakkere en/of passievere kinderen kunnen gedestabiliseerd worden door heel ondernemende en dominante jongere kinderen. Het is belangrijk om in elke casus van seksueel grensoverschrijdend gedrag waarbij (groot) leeftijdsverschil aan de orde is, zorgvuldig na te gaan in hoeverre de oudere de jongere heeft beïnvloed en niet omgekeerd. Het is ook niet per definitie zo dat het jongens zijn die meisjes overhalen, omgekeerd kan ook.

Andere indicatoren zijn subtieler en kunnen tot uiting zijn gekomen voordat een seksueel contact plaatsvindt. 'Groepsleider' of 'baas' binnen een peergroep of rolverdeling tijdens rollenspelen ('Ik ben de koning, jij de slaaf' of 'Ik zal de dokter zijn, jij de patiënt') zijn etiketteringen die gelijkwaardigheid tussen de partijen soms heel dubbelzinnig maken. Het zijn subtiele verschillen waarbij het ene kind een grotere machtspositie inneemt tegenover een ander kind, ondanks het feit dat beide kinderen gelijkwaardig zijn.

Ook andere factoren kunnen ongelijkwaardigheid verhogen. Het is belangrijk om de macht inherent aan populariteit en zelfbeeld te erkennen. De verschillen tussen populair of minder populair zijn, assertief of passief zijn, zelfbewust of onzeker zijn kunnen indicatoren zijn van ongelijkwaardigheid die mogelijk leiden tot kwetsbaarheid en uitbuiting.

Aandachtspunten bij gelijkwaardigheid zijn:

- Gelijkwaardigheid is niet altijd duidelijk vast te stellen, en hangt met veel factoren samen, zoals hierboven aangegeven.
- Als er sprake is van gebruik van alcohol of drugs door één partij, wordt de kans op misbruik groter.
- Bij gebruik van sociale media kan het voorkomen dat iemand niet eerlijk is over zijn leeftijd; de jongere denkt met een leeftijdsgenoot te maken te hebben, maar de ander blijkt een veel ouder iemand te zijn (=grooming). Ook zijn jongeren zelf niet altijd eerlijk over hun leeftijd.

1.4 Passend voor de ontwikkeling of leeftijd

Kinderen en jongeren zijn 'in ontwikkeling'. Zoals een kind dat leert lopen niet onmiddellijk stevig op zijn benen staat, zal ook in de seksuele ontwikkeling wat oefen- en leerervaring nodig zijn. Een kind kan niet leren lopen zonder af en toe te vallen. Seksueel gedrag leert het ook met vallen en opstaan.

Om vormen van seksueel gedrag van jongeren en kinderen in een bepaalde vlag van het Vlaggensysteem te kunnen categoriseren, is het belangrijk te weten welk seksueel gedrag gezonde kinderen vertonen in bepaalde fases in de ontwikkeling.

De seksuele ontwikkeling van kinderen volgt in grote lijnen eenzelfde basispatroon, dat zich bij verschillende kinderen overigens wel in een verschillend tempo kan afspelen. Dat er min of meer vaste stappen in de seksuele ontwikkeling zijn, komt voor een aanzienlijk deel doordat de biologisch-hormonale ontwikkeling van kinderen een tamelijk vast patroon volgt.

Deels ontstaat dit basispatroon van seksuele ontwikkeling ook doordat kinderen, naarmate ze ouder worden, volgens een tamelijk universeel (althans binnen onze cultuur/maatschappij) stramien meer leren en ervaren. Kinderen begrijpen steeds beter welk (pre)seksueel gedrag, met wie, waar en wanneer wel of niet passend is. Ze begrijpen steeds meer van de motieven en de gevolgen van (pre)seksueel gedrag. En door middel van seksueel spel en experimenteren krijgen ze duidelijker een beeld van de verschillende seksuele gedragingen en ontwikkelen ze, als het goed is, ook meer vaardigheden in de interactieve en relationele aspecten van seksualiteit. Elke generatie heeft tevens zijn specifieke uitingsvormen; van bijvoorbeeld sexting was in het nabije verleden nog geen sprake.

Er zijn echter kinderen waarvan het ontwikkelingspatroon om diverse redenen niet volgens de gebruikelijke weg verloopt. Dan zal een vertaling van het criterium 'gepast voor leeftijd of ontwikkeling' zich opdringen. Er kan bijvoorbeeld een verschil zijn tussen biologische leeftijd en verstandelijke leeftijd van een kind, waardoor het kind in de ogen van de buitenwereld onaangepast gedrag vertoont. Voor deze kinderen is de Normatieve Lijst een vertrekpunt en moeten de normen aangepast worden aan de mogelijkheden van het kind. De buitenwereld zal het kind evenwel beoordelen volgens de fysieke leeftijd die een kind heeft.

Aandachtspunten bij ontwikkeling zijn:

- Hoewel seksuele ontwikkeling van kinderen in grote lijnen eenzelfde basispatroon volgt, krijgen kinderen en jongeren tijdens hun ontwikkeling ook te maken met 'nieuwe' vormen van seks en relaties. Studies lopen op die manier altijd een beetje achter op de realiteit. Zo gebruiken jongeren massaal sociale media en het is dus normaal dat ze op die manier ook seksuele interacties hebben. Het is niet altijd goed in te schatten wat de gevolgen zijn.
- Ongeveer 20% van de kinderen vertoont een niet-normatief ontwikkelingsverloop, slaat fases over of doorloopt ze sneller. Een deel van deze kinderen vertoont vaker risicogedrag. In hun begeleiding zal meer expliciete aandacht voor de seksuele ontwikkelingsbehoeften belangrijk zijn.
- Anderzijds is het criterium van 20% tot op zekere hoogte arbitrair. Minder dan 20% van de kinderen is homoseksueel of lesbisch, hun ontwikkeling verloopt over het algemeen probleemloos. Ook jongeren die pas veel later dan gemiddeld beginnen met seksuele activiteiten hebben niet per se een problematische ontwikkeling. Een normatief ontwikkelingsverloop met als uitgangspunt 'de meeste kinderen en jongeren' verdient dus wel de nodige nuancering.

1.5 Gepast voor de context

Regels kunnen veranderen naargelang de context. De school zal bijvoorbeeld minder seksueel gedrag toelaten dan thuis. En regels kunnen variëren in de tijd. Wat dertig jaar geleden nog als ontoelaatbaar (kleding) werd ervaren kan ondertussen wel aanvaard zijn. Gedrag wordt als aanstootgevend beschreven als het andere mensen schokt, tegen de borst stuit, beledigt. Daarom is de context waarbinnen seksueel gedrag zich afspeelt van belang. In een openbare ruimte waar ook anderen aanwezig zijn, gelden de regels van de 'openbare zeden'. Meestal geldt dit voor het ontbloten van geslachtsdelen, borsten en het vertonen van expliciet seksueel gedrag (gebaren, woorden, bewegingen, tekeningen). Doet dit gedrag zich voor in intieme kring of in alle privacy, dan wordt niemand gestoord en is er, indien de andere criteria gewaarborgd zijn, geen ingrijpen nodig.

De familiale context, de subcultuur en cultuur (etnische, religieuze, culturele, persoonlijke waarden en normen) waarin kinderen en jongeren leven, beïnvloeden de mate waarin hun gedrag en sociale interacties als acceptabel beschouwd worden.

Bijvoorbeeld, in een omgeving waar seksualiteit beschouwd wordt als iets vies en problematisch, is elk seksueel gedrag een probleem. Anderzijds kan in geseksualiseerde gezinnen waar nauwelijks grenzen worden gehanteerd in verband met seksualiteit grensoverschrijdend seksueel gedrag als acceptabel beschouwd worden.

Naarmate binnen een cultuur seksualiteit meer in functie van de voortplanting wordt gezien, wordt niet-voortplantingsgerichte, seksuele activiteit meer afgestraft en verboden.

Voor kinderen en jongeren kunnen de regels behoorlijk onduidelijk zijn en kunnen ze verschillen naargelang de specifieke context. "Bij tante Carla mag ik wel in mijn blootje in het zwembad, bij ons thuis mag het niet..."

Kinderen en jongeren kunnen zich soms enorm schamen wanneer ze betrappt worden tijdens een seksuele handeling, zeker als ze niet kunnen inschatten wat de reactie zal zijn. Ze hebben recht op privacy. Het taboe op seksualiteit in bepaalde contexten verhindert echter de soms noodzakelijke correctie van het gedrag, nodig voor socialisatie, feedback en interventie. Seksualiteit is niet alleen maar iets privé en individueels, maar wordt gevormd en beleefd in wisselwerking met anderen en met de maatschappij.

Aandachtspunten bij de context zijn:

- Er wordt in bepaalde contexten weinig rekening gehouden met privacy. Nochtans is privacy een vereiste voor seksueel gedrag. Daardoor kan seksueel gedrag dat op zich normaal is, wel problematisch worden door de context. Een voorbeeld is masturberen in een slaapzaal, waar ook andere kinderen slapen.
- Sommige contexten zijn op zich meer risicovol, waardoor 'passend seksueel gedrag' onduidelijk is of arbitrair. Traditionele gemeenschappen of bedrijven waar conservatieve opvattingen heersen over mannelijkheid, vrouwelijkheid en seksualiteit, bijvoorbeeld, verhogen het risico op seksuele grensoverschrijding.

1.6 Zelfrespect

Tenslotte is het van belang dat het kind of de jongere zichzelf geen schade berokkent. Seksueel gedrag kan schadelijk zijn voor het kind of de jongere zelf op fysiek, psychologisch of sociaal vlak. Het kind of de jongere kan zichzelf vernederen, pijn doen, zich begeven in risicosituaties zonder goed te weten wat de eigen wensen en grenzen zijn.

De jongere kan risicoseks hebben, zich blootstellen aan gevaar en misbruik. Ook door over andermans grenzen te gaan, kan een jongere zichzelf schade berokkenen: er kunnen klachten worden ingediend, het schaadt de relatie, of het kan de goede naam schenden.

Aandachtspunten bij zelfrespect zijn:

- Gevolgen van gedrag kunnen soms pas op lange termijn ingeschat worden. Kinderen en jongeren denken vaak op heel korte termijn.
- Psychologische of sociale schade kan optreden door afwijzing, vernedering, blaam, beschaming of beschuldiging, uitsluiting, pesterijen of kans op vergelding. Die schade wordt vaak pas na verloop van tijd duidelijk.
- Schade kan ook berokkend worden door zich verplicht of verhinderd te voelen in zijn seksuele rechten

2 Richtlijnen bij beoordeling

De bedoeling van de beoordeling is dat er een consequente pedagogische reactie kan volgen, die aangepast is aan de ernst en die inspeelt op de factoren uit de analyse, met als effect dat het gedrag kan worden gecorrigeerd. Correct pedagogisch beoordelen is dus belangrijk en de criteria zullen helpen neutraler en objectiever te beoordelen en kunnen helpen in het vinden van een consensus en het geven van een zinvolle uitleg aan alle betrokkenen.

We zien in realiteit soms overreactie en onnodig bestraffend reageren. De boodschap die de doelgroep hierdoor krijgt is dat seksueel gedrag niet oké is en dat de begeleider niet in vertrouwen kan worden genomen. Dit draagt bij aan het in stand houden van het taboe rondom dit onderwerp in de opvoeding. Kinderen en jongeren richten zich dan naar andere bronnen en andere personen en op die manier gaan waardevolle kansen tot pedagogisch werken verloren.

Er zijn een aantal algemene richtlijnen die je moet volgen bij het beoordelen van seksueel (grensoverschrijdend) gedrag. Dat zijn de volgende:

2.1 Inschatten van de criteria

Je beoordeelt altijd het gedrag, niet de persoon van de jongere zelf.

Je vertrekt bij je beoordeling van het gedrag van de persoon die initieert en/of het meest verantwoordelijk is; dat kan zijn de oudste, intelligentste, actiefste.

- Als het over twee jongeren of kinderen gaat, beoordelen we ook 'ontwikkeling' en 'zelfrespect' vanuit het perspectief van het kind of de jongere die het gedrag initieert.

- Als er een volwassene bij betrokken is, is hij of zij altijd verantwoordelijk. Daarbij gaan we de eerste drie criteria gebruiken om de interactie te beoordelen.

o Het criterium 'ontwikkeling' bekijken we vanuit de volwassene. We vragen ons af of een volwassen persoon redelijkerwijs (op basis van zijn/haar leeftijd of ervaring) zou moeten weten of dergelijk gedrag oké is of niet.

o Bij 'zelfrespect' beoordelen we of het gedrag nadelige effecten heeft op de volwassene zelf.

2.2 Inschatten van de vlag

De mate van grensoverschrijding bepaalt verder de kleur van de vlag: geel, rood of zwart. We baseren ons daarbij op:

- de mate van schade die kan worden berokkend: die wordt vooral bepaald door afwijkingen op de criteria toestemming, vrijwilligheid en gelijkwaardigheid. Daarnaast zijn er factoren als herhaling, duur, frequentie, of er penetratie was of niet.
- de mate van afwijking van de norm op ontwikkeling en context;
- de mate waarin het gedrag nadelige gevolgen geeft voor de pleger(s);
- de mate waarin degene die het gedrag initieert redelijkerwijze zou moeten weten wat de gevolgen kunnen zijn voor de ander. Indien de 'pleger' deze inschatting niet kan maken, blijft de beoordeling milder.

Als alle criteria oké zijn, is het een groene vlag. Indien één van de criteria niet oké is, is het geen groene vlag. De kleur van de vlag volgt niet automatisch uit het aantal criteria waarover een werkpunt te noteren valt, maar hangt samen met de mate van grensoverschrijding. Deze kleur verandert op basis van vier elementen:

1. De mate van schade die kan worden berokkend, de gevolgen voor het slachtoffer
2. De mate waarin een norm wordt overschreven: de privacynorm (context) en de ontwikkelingsnorm (passend bij de leeftijd of ontwikkeling)
3. De mate waarin de initiator zichzelf schade berokkent
4. De mate waarin de dader zich bewust zou moeten zijn van grenzen die hij/zij overschrijdt

Indien het problematische gedrag meermaals voorkomt, langer duurde, het seksueel contact intensiever was, het slachtoffer jonger was of kwetsbaarder, er meer angst en negatieve attributies zijn, er een groter machtsverschil was tussen de pleger(s) en het slachtoffer en meer dwang is gebruikt, de context minder steunend of gevaarlijker was, er meer normovertreding was en het gedrag meer nadelige gevolgen voor de pleger heeft, zal het als 'ernstiger' grensoverschrijdend worden beoordeeld.

De standaardbeoordeling van de situaties houdt niet altijd rekening met specifieke context of kwetsbare ontwikkelingsfactoren. Als het gedrag daardoor 'gevaarlijker' of 'meer risicovol' wordt, kan de vlag met maximum één kleur verschillen, bijvoorbeeld gele wordt rode, of groene wordt gele.

2.3 Aandachtspunten

Baseer je zoveel mogelijk op objectieve beoordeling via observatie of bevraging. Gebruik daarvoor de checklist bij de criteria. Ook als je op je gevoel afgaat, controleer achteraf aan de hand van de criteria of de checklist. Check de beoordeling bij collega's of andere betrokkenen die met hetzelfde referentiekader werken, maar misschien een andere kijk hebben. Hou er rekening mee dat seksueel grensoverschrijdend gedrag van kinderen en jongeren een signaal kan zijn van eerder misbruik of een andere problematiek, of een signaal is van een opvoedingstekort.

3 Richtlijnen tot pedagogisch handelen op korte termijn

Het is van belang eerst een inschatting te maken van de vlag, zodat je reactiewijze daarop kan aansluiten. Bij groene vlag doorloop je enkel de eerste stappen. Bij gele vlag bouw je na de eerste stappen verder. Bij rode vlag zet je nog een aantal extra stappen enzovoort. Per stap staat in de linkerkolom de bedoeling per stap.

Overzicht richtlijnen tot handelen

<i>Reactie bij/</i> Doel	Groen	Geel	rood	Zwart
Al of niet stoppen van gedrag	Niet stoppen.	Stop gedrag of leid af.	Stop gedrag.	Stop gedrag.
Taal hebben Duidelijkheid hebben Bespreekbaar zijn	Benoem/ bevrraag	Benoem/ bevrraag	Benoem/ bevrraag	Benoem/ bevrraag
Empatisch kunnen denken	Gevoelens alle betrokkenen bespreken	Gevoelens alle betrokkenen bespreken.	Gevoelens alle betrokkenen bespreken.	Gevoelens alle betrokkenen bespreken.
Weten welk gedrag oké is en begrijpen waarom	Bevestigen Leg uit waarom	Positief gedrag bevestigen. Leg uit waarom.	Positief gedrag bevestigen. Leg uit waarom.	Positief gedrag bevestigen. Leg uit waarom.
Weten welk gedrag niet oké is en waarom		Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom.	Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom.	Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom.
Afspraken maken en weten hoe er verder zal gemonitord worden		Maak afspraken over hoe het wel kan en hoe aanpakken.	Maak afspraken Verhoog toezicht, aandacht voor nazorg en herstel.	Maak afspraken. Verhoog toezicht en beperk bewegingsvrijheid, aandacht voor nazorg en herstel.
Verbod duidelijk begrijpen en consequenties beseffen			Confronteer en verbied/leg consequenties uit.	Confronteer en verbied/leg consequenties uit en voer uit.
Grenzen kennen en veiligheid hebben				Maatregelen nemen.
Rapporteren			Maak rapport op.	Maak rapport op en verwijs.

De eerste respons is voor alle vlaggen hetzelfde:

Al of niet stoppen van gedrag

Dit geldt uiteraard enkel bij gele tot zwarte vlag, en indien er een vaststelling gebeurt. Vaak wordt het seksueel gedrag later gemeld. Het is daarbij niet nodig aan waarheidsvinding te doen, maar het gesprek te voeren in de zin van: 'stel dat het gebeurd is, dan...!'

Gedrag benoemen

De eerste respons op het gedrag is altijd dat de opvoeder benoemt wat hij ziet of hoort. Daarmee giet hij het gedrag in woorden. Dat is belangrijk omdat het kind zo woorden krijgt aangereikt om over het gedrag te spreken. De opvoeder laat zien dat dit een onderwerp van discussie of gesprek kan zijn en het verschaft duidelijkheid over welk gedrag of deel van het gedrag men praat.

Emoties duiden

Het is belangrijk dat deze reactie niet veroordelend of verbiedend is, maar eerder reflecties geeft over het gevoel dat dit gedrag oproept bij het kind, bij jezelf als opvoeder, of bij andere betrokken kinderen of jongeren. De bedoeling is hier om empathisch denken en bekommernis om anderen te bevorderen en gevoelens te verbinden met gedrag.

Als we empathisch denken bij kinderen willen stimuleren, is het van belang dat we in onze eigen reacties empathie demonstreren en verwoorden. Het is belangrijk dat we tegelijk eerlijk en niet veroordelend reageren op seksueel gedrag en eerder verantwoordelijkheid dan schuld benadrukken. Hierbij is het de bedoeling dat we het kind zelf in staat stellen zijn gevoelens te identificeren en te communiceren en niet dat de opvoeder hen zegt wat ze moeten voelen en denken.

Groene vlag: Bevestigen en uitleggen

Seksueel gedrag is vaak verbonden met gevoelens van schuld en schaamte, gêne en vernedering. Het normaliseren van seksueel gedrag, gevoelens en gedachten is meestal nodig. Het is vaak een opluchting voor het kind of de jongere om te horen dat een aantal aspecten van zijn gedrag 'normaal' en aanvaardbaar zijn. Ook bij grensoverschrijdend gedrag is het goed de aspecten te duiden die 'normaal' en begrijpelijk of aanvaardbaar zijn. Het geven van informatie over de criteria kan ook voor alle vlaggen zinvol zijn, soms ook bij de groene vlag. Hier benadruk je het belang van de criteria in algemene zin. Dit heeft als doelstelling algemeen aanvaarde maatschappelijke waarden te expliciteren en woorden te geven aan deze principes.

Gele vlag: Begrenzen en uitleggen

Bij gele vlag gedrag kan het bijkomend nodig zijn te duiden welk aspect van het gedrag niet oké is volgens de criteria en waarom. Daarbij ga je in op het aspect van het gedrag en het criterium of de criteria dat van belang is. De bedoeling is hier het kind te helpen het criterium om te zetten in specifieke gedragsregels die voor hem hanteerbaar zijn.

Rode vlag: Verbieden en uitleggen

Bij een rode vlag heb je te maken met gedrag dat herhaald is voorgekomen, of in belangrijker mate beschadigend of schadelijk zou kunnen zijn voor betrokkenen. Prioriteit is om het gedrag te stoppen.

In principe volg je hier ook alle stappen die bij de vorige vlaggen aan bod zijn gekomen. Aanvullend trek je een duidelijke grens door het kind met het gedrag te confronteren en het gedrag duidelijk te verbieden. Ook hier gaan we niet veroordelend optreden naar de persoon van het kind of de jongere, maar even goed nadruk leggen op bespreekbaarheid, empathie en inzicht, zodat leren mogelijk wordt. Verbieden zonder uitleg of zonder de voorafgaande stappen is geen goed idee, omdat dan de kans vergroot dat het kind de volwassene niet meer in vertrouwen neemt en in het geniep zal handelen.

Maak afspraken

Overleg met het kind of de jongere hoe hij of zij het gedrag kan aanpassen en wat daarvoor nodig is. Belangrijk is hier dat het kind zelf oplossingen kan formuleren en dat je vervolgens kan helpen met keuzes maken en kleine stapjes zetten

Monitoring

Monitoring betekent dat je het toezicht verhoogt om verder vervolg of bevestiging van het probleemgedrag te vermijden en te voorkomen en om mogelijke victimisatie van andere kinderen te voorkomen. Ook verdere analyse van het probleemgedrag en specifieke pedagogische en hulpverlenende interventies kunnen in deze fase nodig zijn.

Zwarte vlag: Maatregelen nemen

Indien het gaat om extreem schadelijk gedrag, komen alle stappen in de reactiewijze kort op elkaar en kan het nodig zijn een vrijheidsbeperkende maatregel op te leggen, om te voorkomen dat het kind opnieuw andere kinderen tot slachtoffer maakt. Dat betekent dat je ervan uitgaat dit gedrag zich kan herhalen en een gevaar kan betekenen en het leereffect van de kortetermijninterventie gering is.

Rapportage

Rapportage is zowel bij een rode als bij een zwarte vlag relevant. De bedoeling is hier om mogelijk therapeutische of juridische maatregelen in te roepen. In functie van verwijzing is een heldere beschrijving van het gedrag van het kind of andere betrokkenen nodig. Ook de verschillende stappen die gezet zijn in de aanpak worden genoteerd.

Maak een geanonimiseerde rapportage van een incident. Daar staan, naast de identificatie van de instelling en de contactpersoon, gegevens over data, feiten, wie betrokken werd (gewaarschuwd, gecontacteerd, aangifte bij politie, hulp ingeroepen...), ook welke maatregelen men intern heeft genomen.

**Training
Gendersensitieve Preventie en
Aanpak van Gedragsproblemen
in het LBO**

Sessie 3: Gender en Gedrag

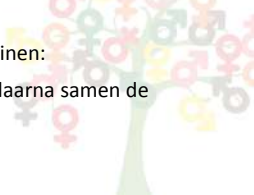

Introductie

- Doel van deze training Gender en Gedrag:
- Inzicht in hoe gender gedrag beïnvloedt; zowel individueel gedrag, de interactie tussen leerlingen onderling, binnen uw team, en de interactie tussen u en uw leerlingen in de klas.
- interactieve methode van trainen:
- vaak eerst een oefening; en daarna samen de theorie behandelen.

Oefening 1: de baby shower

- *Eén van uw collega's is zwanger en u bent allemaal uitgenodigd voor de babyshower. U mag uit de foto's op tafel 1 cadeautje voor de baby kiezen.*

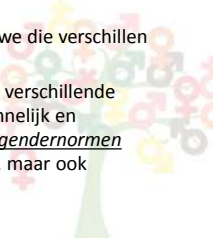

Wat is gender?

- Gender : de aangeleerde gedragingen en rollen van mannen en vrouwen.
- Onze samenleving heeft traditioneel andere verwachtingen van jongens dan van meisjes.
- we behandelen meisjes en jongens dan ook verschillend.
- Hoewel er al veel veranderd is, zien we die verschillen in opvoeding en vorming nog steeds.
- Opgroeiende kinderen leren om aan verschillende normen te voldoen: normen voor mannelijk en vrouwelijk gedrag. Deze zogenaamde gendernormen krijgen zij mee via de opvoeding thuis, maar ook buitenshuis, zoals op school.

Oefening 2: Back in time

Voor de mannen:

1. *Wat mocht jij als jongen wél wat je zus niet mocht?*
2. *Wat moest jij als jongen wat je zus niet hoefde?*

Voor de vrouwen:

1. *Wat mocht jij als meisje wél wat je broer niet mocht?*
2. *Wat moest jij als meisje wat je broer niet hoefde?*

Waarom gender?

- Waarom hanteren we verschillende normen voor meisjes en jongens?
- we bereiden als opvoeders onze kinderen voor op de traditionele rolverdeling tussen mannen en vrouwen; waarbij mannen en vrouwen verschillende taken en verantwoordelijkheden hebben.
- De samenleving is op zo een manier geordend dat we het ene geslacht verantwoordelijk stellen voor de ene taak, en het andere geslacht voor het andere.

Vervolg Waarom gender?

- Traditionele mannenrol: hun gezin fysiek beschermen en financieel verzorgen.
- Zij hebben de zogenaamde produktieve taken (betaald werk) waarvoor ze meestal naar buiten moeten. Elke werkdag opnieuw.
- Traditionele vrouwenrol: voor alle leden van het huishouden zorgen. Zij reproduceren iedere dag weer een schoon huis, schone kleding, voeding;
- dit zijn de zogenaamd reproductieve taken (onbetaald werk) waarvoor ze meestal thuis blijven. Alles wat te maken heeft met het voortbrengen en grootbrengen van kinderen (het reproduceren van de volgende generatie) wordt ook geschaard onder de reproductieve taken.
- >>>>> De economie is gebouwd op deze ordening.

Waarom is gender belangrijk?

- We komen op deze wereld als **uniek mens**; ieder met zijn of haar eigen karakter, talenten, dromen en ambities. Traditionele genderverwachtingen persen jongens en meisjes in een bepaald format/model waarin je moet passen. Bepaalde karaktereigenschappen worden afgekeurd omdat ze niet mannelijk of niet vrouwelijk zijn. Dat maakt dat we ons niet vrij en volledig kunnen ontwikkelen.
- 1. **Traditionele genderrollen leggen dus allerlei beperkingen op aan zowel jongens als meisjes.**

Vervolg waarom is gender belangrijk?

- We komen op deze wereld als **uniek en waardevol mens**; we zijn niet hetzelfde, maar wel *gelijkwaardig*. Traditionele genderverwachtingen geven een andere waarde aan jongens en meisjes. Zogenaamd 'mannelijke' eigenschappen worden meer gewaardeerd dan zogenaamd 'vrouwelijke' eigenschappen.
- >> 2. **Genderrollen bevestigen hierdoor steeds opnieuw de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen**

  Vervolg waarom is gender belangrijk?

**Traditionele Genderrollen:
Code voor gedrag**

Mannelijk	Vrouwelijk
▪ Publiek domein	▪ Prive domein
▪ jager	▪ prooi
▪ agressief	▪ zachtaardig
▪ dominant	▪ meegaand
▪ 'verzorgt' en bepaalt	▪ Zorgt en geeft
▪ Hard	▪ Zacht
▪ Stoer	▪ Sexy
▪ Hoog libido (kras)	▪ Laag libido (kuis)
▪ heterosexueel	▪ heterosexueel

  Oefening 3: wat doet onze rol met ons?

- Nadenken over traditionele genderrollen
- 1) Zijn er kenmerken in onze rollen die ons versterken?
- 2) Zijn er kenmerken in onze rollen die ons beperken?
- 3) Wat gebeurt er als we uit onze aangeleerde rol stappen? Sancties, namen?

  Thank you!

**Training
Gendersensitieve Preventie en
Aanpak van Gedragsproblemen
in het LBO**

Sessie 4: Gender en Gedrag

Terugblik op dag 1

- *Interactieve terugblik: wat weten we nog van vorige week?*
- *U krijgt 1 kaartje met een begrip. U gaat straks aan de groep vertellen wat dat begrip inhoudt / of waarmee het volgens u verband houdt.*

Gender, onderwijs en arbeidsmarkt

- Traditioneel vrouwenwerk wordt niet betaald. Zorg telt niet als een economische activiteit. >>>
  - Economisch actief versus economisch niet actief
  - *'Ik werk niet, ik ben huisvrouw'*
- deze ontkenning van zorg als een wezenlijk onderdeel van de economie wordt ook doorgetrokken naar zogenaamd *zorgende* beroepen.
- Die betalen minder en verlenen minder status.
- **Herhaling:** Genderrollen beperken ons in onze diverse mogelijkheden en talenten; en ze houden de grote ongelijkheid tussen vrouwen en mannen in stand.

  Geslacht vs Gender

Geslacht

- Biologische verschillen
- Aangeboren
- Blijven hetzelfde over tijd
- Hetzelfde van cultuur tot cultuur, land tot land
- We kunnen het niet veranderen (tenzij we opereren)

Gender

- Sociale verschillen
- Aangeleerd
- Veranderen over tijd
- Verschillen van cultuur tot cultuur, land tot land
- We kunnen het "ontleren">>het is te veranderen!!

  Hoe vormen wij kinderen...

  Hoe vormen wij kinderen...

- Korte nabespreking:
- Was dit herkenbaar?
- Betrappen we onszelf in het werken met leerlingen ook op een andere behandeling van jongens en meisjes?

Oefening 4: gender quiz!

1. Mannen zijn seksuele roofdieren
2. Vrouwen zijn beter in huishoudelijke taken
3. Mannen kunnen van nature beter leidinggeven
4. Vrouwen zijn emotioneler dan mannen
5. Mannen krijgen de baard in de keel
6. Vrouwen zijn seksueel passief
7. Mannen zijn kostwinners
8. Vrouwen kunnen kinderen baren
9. Mannen zijn rationeler dan vrouwen
10. Vrouwen praten van nature teveel
11. Mannen zijn hoofd van het gezin

Adolescentie, geslacht en gender

- Adolescenten zijn alle personen in de leeftijd van 10 tot 19 jaar; bijzondere tijd tussen kindertijd en volwassenheid in. Het is de tijd waarin jongeren:
  - hun identiteit ontwikkelen (wie ben ik?);
  - hun houding in het leven (waar sta ik voor; wat zijn mijn waarden?);
  - en hun gedrag (hoe doe ik? Gezond of ongezond? Sociaal of asociaal?).
- Deze fase wordt ook wel puberteit genoemd

Adolescentie I

- Adolescentie is een fase van enorme verandering: lichamenlijk, intellectueel, emotioneel, seksueel...
- Zowel jongens als meisjes onder zware invloed van hun geslachtshormonen >>>>zorgen vaak voor hinderlijke gedragsveranderingen.
- Pubers zoeken naar nieuwe ervaringen, nemen grote risico's en vertonen impulsief gedrag. Doordat hun hersenen nog niet 'rijp' zijn, zijn ze ongevoeliger voor straf en denken ze alleen op de korte termijn.
- Het leven is spannend, soms geweldig, maar soms ook verschrikkelijk

---

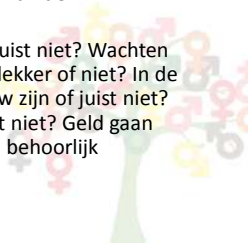

Vervolg Adolescentie II

- Daarnaast staan adolescenten vaak onder veel druk:
- van ouders en familie; van vrienden en van (seksuele) partners; maar ook van de gemeenschap;
- moet je door naar school, of juist niet? Wachten met seks of juist niet? Is seks lekker of niet? In de stad blijven of juist niet? Trouw zijn of juist niet? Wachten met kinderen of juist niet? Geld gaan verdienen of juist niet? Het is behoorlijk verwarrend allemaal!

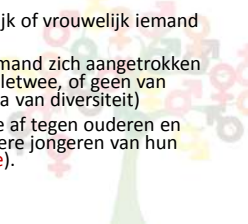

Adolescentie III

- gendernormen juist in de puberteit heel belangrijk>>>
- jongeren bezig zijn een eigen identiteit te ontwikkelen; hun lijf en hun uiterlijk; en hun genderidentiteit en hun seksuele oriëntatie zijn daar belangrijke onderdelen van!
- Genderidentiteit>> hoe mannelijk of vrouwelijk iemand zichzelf voelt
- seksuele oriëntatie>> tot wie iemand zich aangetrokken voelt (mannen of vrouwen, of alletwee, of geen van beiden...er is hierin ook een scala van diversiteit)
- Jongeren zetten zich in deze fase af tegen ouderen en zijn extra gevoelig voor wat andere jongeren van hun vinden en zeggen (**peer pressure**).

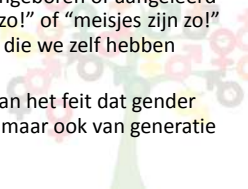

Adolescentie IV

- In het algemeen wordt er door volwassenen in deze fase meer op meisjes gelet en worden jongens vrijgelaten:
- zowel jongens en meisjes hebben echter behoefte aan ouderen die zonder oordelen kunnen luisteren en ze kunnen ondersteunen bij het nemen van beslissingen!
- soms lastig om te zien wat nu aangeboren of aangeleerd is. Dan zeggen we: "jongens zijn zo!" of "meisjes zijn zo!" >>>het is echter een **constructie** die we zelf hebben gemaakt.
- Het duidelijkste is dit zichtbaar aan het feit dat gender van cultuur tot cultuur verschilt; maar ook van generatie op generatie.

  Diverse gendernormen

  Oefening 5: toen en nu

1. *Hoe keek je naar je eigen gedrag toen je 15 jaar was?*
2. *Hoe zou u als volwassene nu kijken naar een leerling die is zoals u was?*
3. *Is er iets aan uw denken over die leeftijdsgroep veranderd?*

  Bumpy moment

- En bumpy moment van de trainer
- Een bumpy moment uit uw klaslokaal?

Thankyou!

Training Gendersensitieve Preventie en Aanpak van Gedragsproblemen in het LBO

Sessie 5: Reageren op seksueel (grensoverschrijdend) gedrag

Programma

- Kennismaking
- Reageren op seksueel (grensoverschrijdend) gedrag: het Sensoa Vlaggensysteem
  - Voorstellen concept
  - Inoefenen

Sensoa?

- Vlaams expertisecentrum seksuele gezondheid
- www.sensoa.be
- www.vlaggensysteem.be

 Even warm draaien

 Afspraken?

• PICKASOLL

 Opwarming

Gevoelswaarde taal

- Drie categorieën
  - Medische taal
  - Standaardtaal
  - De rest: volks, dialecten, schunnig
- Afspraken maken rond taalgebruik!

Het Sensoa Vlaggensysteem Ter inleiding

Reageren op seksueel gedrag

- **Altijd emotie, niemand onverschillig**
- **Welke waarden en normen doorgeven?**
  - Iedereen persoonlijke bril
  - Uiteenlopende reacties
  - Geladen discussies
- **Gevolgen**
  - Weinig gesprek
  - Vermijden van risico's, weinig ruimte voor seksuele ontwikkeling
  - Soms overreageren/niet reageren
  - Pedagogisch vacuüm

Bij welke situatie viel jouw mond open?

Voorbeelden?

- Wat is voor jou grensoverschrijdend gedrag? Eigen voorbeelden?

Een voorbeeld uit onze praktijk

- Tussen de middag betraapt een leerkracht drie leerlingen in een klaslokaal in een compromitterende situatie: Cynthia (16) staat met ontbloot bovenlichaam bij Pieter (17) en Rachid (16).

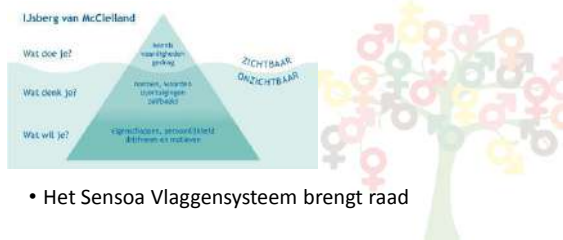

 Cynthia en de jongens

- Welke gevoelens/gedachten....
- Wat heb je nodig?
- Wat zou je doen?

- Het Sensoa Vlaggensysteem brengt raad

 Wat is het Sensoa Vlaggensysteem?

- Een methodiek om seksueel gedrag
  - In te schatten
  - Er over in gesprek te gaan met de jongere
  - Er gepast op te reageren
- Het Vlaggensysteem
  - ≠ stimuleren van seksueel gedrag
  - = versterken en beschermen van de **seksuele integriteit** van kinderen en jongeren
  - = ontwikkeling ondersteunen en schade voorkomen
  - = jongeren laten leren uit hun fouten

 Toepassing

- Het Vlaggensysteem werkt met **tekeningen**, schematische voorstellingen van situaties, je krijgt de informatie die je nodig hebt
- Werkwijze vandaag:
  - Enkele tekeningen als voorbeeld
  - Vlag geven op gevoel
  - Uitleg over de criteria
  - Oefenen op de voorbeelden

Geef een vlag op basis van je gevoel

- Groen: helemaal oké
- Geel: niet helemaal oké
- Rood: niet oké
- Zwart: helemaal niet oké

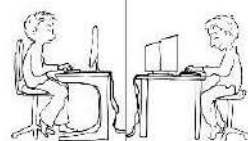

Welke vlag?

- Twee 13-jarige jongens chatten in de klas over seks

<jan zegt> weet jij wat 69 is?
 <thomas zegt> heeft met seks te maken niet?
 <jan zegt> ja, dat is pijpen en likken :-)
 <thomas zegt> huh? begaaijk?

Welke vlag?

- Tijdens de leswisseling kust een leerling van 16 zijn vriendinnetje van 15

Welke vlag?

- Tijdens de turnles zijn een jongen en meisje van 15 verstopt in een kleedhokje. Het meisje toont haar borsten en ze strelen elkaar wederzijds

---

Welke vlag?

- Een jongen van 17 gluurt regelmatig in de doucheruimte van de meisjes

---

Welke vlag?

- Een jongen van 17 zet doelbewust een naaktfoto van een klasgenootje op internet

---

Inschatten gedrag

- Niet eenvoudig
- Afhankelijk van
  - Concrete persoon
  - Context
  - Eigen normen en waarden
  - ....

- Vlaggensysteem als leidraad voor de discussie

Principes Sensoa Vlaggensysteem

- Een systeem om te beoordelen of seksueel gedrag oké is of niet (0 tot 18 jaar)
  - **Groene** vlag- **gele** vlag- **rode** vlag- **zwarte** vlag
  - Op basis van 6 criteria
    - Toestemming
    - Vrijwillig
    - Gelijkwaardig
    - Ontwikkeling (normatieve lijst)
    - Context
    - Zelfrespect
- Een gepast pedagogisch antwoord bieden

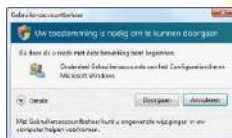

Wederzijdse toestemming

- Begrip en besef van wat voorgesteld wordt
- Kennis van de maatschappelijke norm
- Verwachting dat een onderling akkoord gerespecteerd zal worden
- Niet neen zeggen ≠ toestemmen

Wederzijdse toestemming

- Als we het allebei goed en prettig vinden, dan is het ok.
- Ik moet goed vragen of het ok is
- Als ik het niet wil, dan moet ik dat zeggen en het niet doen.
- Als mijn vriend/in zegt dat hij/zij niet wil, dan mag ik niet aandringen

---

Extraatje

Vrijwilligheid

- Is er sprake van dwang?
- Dreiging en geweld
- Druk
- Secundaire winst of verlies (geld, voordelen, vriendschap in ruil voor seks of angst voor verlies van liefde en vriendschap)

  Vrijwilligheid

- Ik doe het alleen omdat ik het zelf wil
- Ik doe het niet om de ander een plezier te doen of omdat ik bang ben dat de ander boos zal worden
- Ik mag niet aandringen als de ander niet wil

  Gelijkwaardigheid

- Is er gelijkwaardigheid tussen beide partijen?
- Fysieke, cognitieve en emotionele ontwikkeling
- Aantal personen
- Macht en controle
- Autoriteit

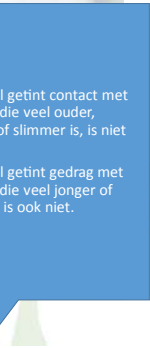

  Gelijkwaardigheid

- Seksueel getint contact met iemand die veel ouder, sterker of slimmer is, is niet ok
- Seksueel getint gedrag met iemand die veel jonger of zwakker is ook niet.

 Gepast voor de ontwikkelingsfase

- Is dit gedrag geobserveerd bij meer dan 20 % van de kinderen van die leeftijd?
- Is het gezien de leeftijdsspecifieke mogelijkheden te verwachten?

Gebruik hiervoor o.a. de **normatieve lijst**

 **Gepast voor de ontwikkelingsfase??
Normatieve lijst !!**

- Gebaseerd op bestaande (Westerse) literatuur over seksuele ontwikkeling
- Ingedeeld in leeftijdsfases
- Consequent volgens de vlaggen ingevuld
- Als vertrekpunt voor beoordeling

 Gepast voor de ontwikkelingsfase

• Ik doe geen dingen waar ik te oud of te jong voor ben

Gepast voor de context

- De algemene maatschappelijke norm
- Tijd- en cultuurgevoelig
- Storend voor een meerderheid = ongepast
- Privacy: naaktheid en aanrakingen zijn beperkt tot bepaalde plaatsen en mensen
- Contextgebonden regels vb school

Gepast voor de context

• Ik doe geen dingen waar de meerderheid van de anderen zich aan stoort.

Zelfrespecterend

- Geen gedrag dat mogelijk gevaar of schade inhoudt voor zichzelf
- Geen fysieke kwetsuren zoals wondjes, pijn, infectie, mishandeling
- Geen psychische pijn zoals vernederd worden, uitgelachen, gepest worden, wroeging hebben...

Zelfrespecterend

- Ik doe mezelf geen pijn.
- Ik denk na over de schadelijke gevolgen van mijn gedrag voor mezelf

---

Let op

- Gender ≠ criterium
- Cultuur ≠ criterium
- Eigen emotie ≠ criterium

Toepassing

- Alle criteria oké = groene vlag
- Eén of meer criteria onduidelijk of niet oké: andere vlag
- Niet mathematisch: de ernst van overschrijding (schadeprincipe) bepaalt kleur vlag
  - Intentie "pleger"
  - Hands on & hands off
  - Mogelijkheid om te ontsnappen
- Herhaling = opschuiven vlag

 Toepassen criteria

- Soms moeilijk in te schatten
- Belangrijk richtsnoer voor discussie
  - Discussie over criteria en niet over emoties
- Hulpmiddel
  - Normatieve lijst
  - Richtvragen en observatietips

 Toepassen in groepjes

- Criteria
  - Toestemming
  - Vrijwilligheid
  - Gelijkwaardigheid
  - Leeftijd
  - Context
  - Zelfrespect
- Normatieve lijst

 Even vooraf

Niet te vlug oordelen!

- Blijf zoveel mogelijk bij de feiten!
- Let op voor projectie van eigen gevoelens, eigen bezorgdheid, eigen normen en waarden
- Gebruik de criteria
- Denk na over mogelijke motieven voor het gedrag (wat vertelt dit incident over de betrokkenen?); wat moeten ze hier uit leren?
- **Zoek aanknopingspunten voor bijsturing en Relationele en Seksuele Vorming**

Beoordelen van het gedrag

- **GEDRAG** beoordelen!
- Gedrag met groene en gele vlag zijn nodig voor de ontwikkeling!

Opmerkingen vooraf

- De focus ligt op de **pleger**
- Doelstelling is om herhaling te voorkomen

Oefening

**VAN DENKEN
WORDEN WE MOE**

**DUS OORDELEN
WE MAAR WAT**

van Herman van
Loeje

- Welke vlag gegeven?
- Waarom?
- Iedereen akkoord?

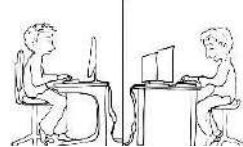

Welke vlag?

- Twee 13-jarige jongens chatten in de klas over seks
- Geel

<Jan zegt> moet jij wat 69 is?
 <Thomas zegt> heeft met seks te maken niet?
 <Jan zegt> ja, dat is pijpen en fikken :-)
 <Thomas zegt> huh? tegelijk?

Welke vlag?

- Tijdens de leswisseling kust een leerling van 16 zijn vriendinnetje van 15
- Groen

Welke vlag?

- Tijdens de turnles zijn een jongen en meisje van 15 verstopt in een kleedhokje. Het meisje toont haar borsten en ze strelen elkaar wederzijds
- Geel

Welke vlag?

- Een jongen van 17 gluurt regelmatig in de doucheruimte van de meisjes
- Rood

Welke vlag?

- Een jongen van 17 zet doelbewust een naaktfoto van een klasgenootje op internet
- Zwart

Even terugkoppelen

- Cynthia: the true story
- Jullie eigen voorbeelden

Afronden

- Nog vragen, bedenkingen?
- Opdracht: denk na over voorbeelden van groen, geel, rood en zwart gedrag en breng ze mee naar de volgende sessie

---

Bedankt!

Training Gendersensitieve Preventie en Aanpak van Gedragsproblemen in het LBO

Sessie 6: Reageren op seksueel (grensoverschrijdend) gedrag

Goede morgen!

- Welkom iedereen!
- Korte oefening om op te warmen (bingo)

Programma

- Even opfrissen vlag geven
- Reactiewijzen

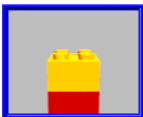

  Bespreking eigen voorbeelden

  Reactiewijzen

- Wat vind je belangrijk bij het reageren?
- Wat moeten de betrokken jongeren leren?

- Nb: ontwikkelen = leren/fouten maken

  Reactiewijzen

- Belangrijke uitgangspunten
- Wat vertelt dit incident over de betrokken jongeren?
  - Hun kennis
  - Hun attitudes
  - Hun vaardigheden
  - Probleemgedrag als vorm van **communicatie**
- Wat willen we de betrokken jongeren LEREN?

Hoe reageren?

- Schema reactiewijzen
  - Nadruk op communicatie
  - Empathie stimuleren
  - Verantwoordelijkheden stimuleren
  - Onderscheid korte termijn en lange termijn-strategieën
  - Bij vaststelling: terugkomen op onmiddellijke reactie

Pedagogische reactie korte termijn

Groen	Geel	Rood	Zwart
Niet stoppen	Afleiden/stoppen	Stoppen	Stoppen
Bekijk/benoem/bevraag gedrag	Bekijk/benoem/bevraag gedrag	Bekijk/benoem/bevraag gedrag	Bekijk/benoem/bevraag gedrag
Benoem gevoelens	Benoem gevoelens	Benoem gevoelens	Benoem gevoelens
Bevestig en leg uit	Bevestig positieve + uitleg	Bevestig positieve + uitleg	Bevestig positieve + uitleg
	Begrens/leid af & leg uit	Verbied & leg uit	Verbied & leg uit
	Maak afspraken	Afspraken en consequenties	Afspraken en consequenties uitvoeren
		Rapporteer	Rapporteer en verwijst

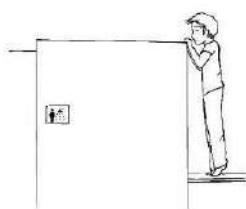

Voorbeeld van reactie

- **Benoem:** je gluurt regelmatig naar de meisjes
- **Gevoel:** wat vind je daar zelf van? Wat betekent dat voor die meisjes?
- **Wat oké is en waarom:** het is oké om nieuwsgierig te zijn
- **Wat niet oké is en waarom:** je doet dat zonder hun medeweten of toestemming
- **Afspraken:** wat spreken we hier over af? Consequenties afspreken

---

Pedagogische strategieën op lange termijn

Groen	Geel	Rood	Zwart
Informatie			
Empathie & geweten			
Psycho-educatie			
	Cognitieve coping Beloning Coaching		
		Time out Toezicht HERSTEL Opvang	
			Straf Maatregelen Hulp Nazorg

Bespreken reactiewijzen

- Bespreek per twee één casus naar keuze

"And should there be a sudden loss of consciousness during this meeting, oxygen masks will drop from the ceiling."

Opvolging

- Belangrijke zaken om te bespreken met het schoolteam
  - Rol en belang van sancties? Soorten sancties?
  - Melden? Aan wie? Vanaf welke vlag? Hoe overzicht behouden?
  - Hoe erover communiceren?
  - .....

Afronding

Be not afraid of **growing slowly**,
be afraid only of **standing still**.

Bedankt!

- www.seksuelevorming.be
- www.vlaggensysteem.be

PICKASOLL

Privacy

Persoonlijke informatie is vertrouwelijk en blijft binnen de groep.

Ik-vorm

U praat over uzelf en over uw eigen gevoelens, ervaringen en opvattingen. Wees open en eerlijk in wat u vertelt.

Cultuur

Culturen kunnen op verschillende wijzen omgaan met gedrags, seksualiteit, gender en relaties. Cultuur kan zowel verwijzen naar je afkomst als je thuiscultuur. Verschillen benoemen mag, veroordelen niet.

Kies

Kies wat u wel en niet vertelt. Niet alles is voor alle oren bedoeld. U mag uw gevoelens en gedachten best weleens voor uzelf houden.

Actief

Wees actief in het groepsgebeuren. U krijgt de kans om zelf te bepalen waarover het gaat. Wacht dus niet af tot iemand anders begint.

Seksualiteit

Seksualiteit is een zeer ruim begrip en iedereen gaat er anders mee om. We noemen dit hier omdat we op andere dagen in dit trainingstraject ook over dit onderwerp zullen praten. Ongeacht wie u bent of welke ervaringen u heeft, u heeft er vast een mening over. Dat betekent dat u er zeker over kunt meepraten; ook als u nog nooit seks heeft gehad. Er kunnen grote verschillen zijn in de wijze waarop mensen met seks omgaan. Dat respecteren we.

Oriëntatie

Mensen kunnen, heteroseksueel, homoseksueel, lesbisch, biseksueel en zoveel meer zijn. Welke seksuele oriëntatie u ook heeft, iedereen is uniek en verdient respect.

Luisteren

Luisteren is belangrijk, niet alleen praten. Wanneer je luistert dan doe je dit niet alleen door te zwijgen wanneer iemand iets vertelt maar ook met je lichaamstaal. Wees u hiervan bewust als iemand aan het woord is.

Lachen

Humor is belangrijk. Het is soms een middel om geladen onderwerpen te ontmijnen. Utlachen kan niet.

Werkblad: Help! Bumpy moment: Hendrika Klaver – anders kijken naar leerlingen

In 1925 schreef Theo Thijssen al het volgende verhaal:

Hendrika Klaver was vandaag jarig: tien jaar. 't Is geen fraaie verschijning... viezig en armoedig, en 't gezichtje zorgelijk. Maar ze had het toch klaar weten te spelen dat vanochtend haar zakje 'lekkers' op mijn tafeltje lag, waaruit ze zou trakteren. 't Zag er nogal plakkerig en onsmakelijk uit. 't lag op mijn tafeltje als een stuk ellende uit een vieze buurtwinkel waar alles kleeft aan de schappen en de boel onder het stof zit. Het zag er dus helemaal niet feestelijk uit. Ik deed net of ik de traktatie niet zag en ging naar de kast, keek even in mijn klassenboek, en zag dat Hendrika Klaver de jarige was. Toen zag ik plotseling wel het lekkers liggen, en zei: 'Hey! Een jarige?! Als 't maar lekker is Hendrika.' Ik stapte naar haar toe – ze zat verlegen glimlachend in haar bank- en feliciteerde haar vrolijk. Haar handje was een beetje kleverig... achter me hoorde ik een van de meisjes tamelijk hardop zeggen: 'Ik lust ze niet. leeeuuuwww!'

ZET EVEN STIL EN DOE DE OEFENING

LEES DAARNA VERDER...

M'n eerste opwelling was me om te draaien en de spreekster eventjes de mantel uit te veggen, maar meteen bedacht ik dat hoe ondubbelzinnig ik ook m'n afkeuring uitsprak, het toch pijnlijk voor de jarige zou zijn en ik besloot niets te zeggen en af te wachten hoe 't verder liep. Goede raad wist ik eigenlijk niet. We gingen lezen. Ik gaf Hendrika Klaver de eerste beurt omdat ze jarig was, en toen ik merkte dat ze werkelijk wonderbaarlijk goed las, liet ik haar doorlezen, het hele lesuur uit. Zo'n extra lange beurt is een enorme traktatie...

Toen kwamen de andere beurten, veel korter; en terwijl ik daar zo rustig achter mijn tafeltje zat te luisteren, kreeg ik een bijzondere inval; ik maakte het zakje lekkers (zachtgeworden popcorn, aan elkaar klevende kauwgumballen en stukken koek) open en snoepte doodkalm! 'O', riep dadelijk Mina Helm en de hele klas keek op; Hendrika Klaver glimlachte me goedig toe, maar de meesten hadden toch niet gezien wat ik gedaan had en keken informeerderig om zich heen. 'De meester snoeptel!'; lichtte Mina Helm ze gauw in; ik zat zeer duidelijk te eten; 't was allemaal van afgrijpselijke kwaliteit, er zat een soort verfsmaak aan, maar ik smulde duidelijk. En nu begrepen ze het en ging er een vreugdevol gehuil op over de ondeugende meester. Ik strekte weer m'n hand uit en pakte weer een stukje, tja was dat cakes?, en bracht het langzaam naar mijn mond; 'k rook de rare lucht – maar ja, dat was slechts een der ongemakkelijkheden van het leraarsberoep en ik smulde weer duidelijk. De jongens voor me zaten met wijze mannengezichten de zeer goeie mop die ik uithaalde te waarderen en lieten zich niet verleiden tot protest.

De meisjes deden anders: speelden een rol van brutaaltjes, van strenge moedertjes tegenover de ondeugende kwajongens die ik voorstelde; dreigden, waarschuwden, protesteerden met gillende sopraantjes. 't Was aardig, 't was eigenlijk best 'n beetje verfsmaak in de mond waard...

't Mág van Hendrika', verdedigde ik me zo kinderachtig als ik maar kon en ten derde male strekte ik mijn hand naar 't zakje. Een stuk of vijf, zes meisjes waren de bank uitgelopen en drongen om Hendrika heen, stookten haar op om in te grijpen, fluisterden haar raadgevingen in. Letten er niet op hoe dicht ze bij Hendrika kwamen, hoe d'r vieze haar langs hun gezichten streek.

Onder breedlachende bijval van de jongens stak ik kalm het derde stukje lekkers uit het zakje in m'n mond; en bij wijze van uitval, ze leek werkelijk wel een katje, vloog Marietje de Boer op m'n tafeltje af, greep het zakje en bracht het in veiligheid bij Hendrika. 'Stop weg! Stop weg!' En ja hoor, Hendrika koos partij en stopte het zakje weg, ergens onder haar grauwe jurk. Ik had 'n heel kalmeringskarwei, voor we weer met de nodige rust onze leesles konden voortzetten; eigenlijk bleef het de hele leesles door maar zozo met de orde; telkens en telkens wilden de meisjes weer de komedie beginnen en ik begreep het. De rust zou normaal gezien pas terugkeren als het zakje lekkers goed en wel geconsumeerd was.

Vlak voor de pauze wenkte ik Hendrika dat ze kon 'uitdelen'. En met voldoening zag ik hoe het kind daaraan begon met het trotse gevoel werkelijk te gaan trakteren; ik loerde d'r op of er iemand soms iets zou laten merken van de verfsmaak. Die zou ik dan even flink aanpakken, nam ik mij voor.

Welnu, ik loerde vergeefs, állen namen ieder twee, want Hendrika zei telkens: 'Op één been kan je niet lopen'; en ofschoon de verflucht duidelijk in de klas opsteeg – allen smulden. Ze deden niet alsof, zoals ik, ze smulden wérkelijk. Ach, verwend op 't gebied van snoepen zijn ze ook géén van allen. Er bleven nog wat stukjes snoepgoed in het puntje van het zakje zitten. Hendrika hield het met trots omhoog en zei: 'Voor de handwerkjuffrouw, vanmiddag!'

Werkblad 3: een nieuwe kijk op gedragsproblemen (1)

Bij het vak LO doet Graciëlla altijd flink mee met de gymlessen. De laatste twee weken echter, weigert zij mee te doen en op de vraag van de leerkracht waarom zij voor de tweede achtereenvolgende keer niet meedoet, blijft zij hem het antwoord schuldig, loopt de gymzaal uit, de straat op.

Situatief:

Relationeel:

Relatief:

Fluctuerend:

Werkblad 4 : Oefenen met diverse benaderingen

Vul de volgende tabel in a.d.h.v. het verhaal van Hendrika Klaver of een door de trainer gepresenteerd bumpy moment

Individuele benadering	Wat zou je vanuit deze benadering zeggen over Hendrika?	
Relationele benadering	Wat zou je overwegen vanuit deze benadering?	
Alles wat je aandacht geeft groeit	Wat zou je bijvoorbeeld kunnen doen/ zeggen/ je aandacht op richten?	
Positieve psychologie	En wat zou je met het oog op positieve psychologie doen/ zeggen?	
Transactioneel model	Kun je het transactioneel model toepassen op deze case?	

Werkblad 5 : Herkennen typen probleemgedrag

Er zijn verschillende verschijningsvormen van gedragsproblemen.

Er zijn vier subtypen gedragsproblemen te onderscheiden. Deze hebben de volgende kenmerken:

Dwars en opstandig gedrag

Kenmerken zijn onder meer:

Vaak ruzie hebben met volwassenen

Weigeren om zich te voegen naar regels van volwassenen

Opstandig zijn

Anderen met opzet irriteren

Anderen de schuld geven

Prikkelbaar en driftig gedrag door emotieregulatieproblemen

Kenmerken zijn onder meer:

Prikkelbaar zijn

Boos en gepikeerd zijn

Driftig zijn

Woede-uitbarstingen hebben

Antisociaal gedrag

Kenmerken zijn onder meer:

Vechten

Liegen

Spijbelen

Gedrag vertonen dat leidt tot een schorsing van school of club

Niet gevoelig zijn voor straf

Druk en impulsief gedrag

Kenmerken daarvan zijn:

Rusteloos zijn

Moeite hebben om rustig te werken

Bezigheden van anderen verstoren, zich opdringen

Prikkelgevoelig zijn

Eerst doen, dan pas denken

Seksueel grensoverschrijdend gedrag

Seksueel grensoverschrijdend gedrag omvat elke vorm van seksueel gedrag of seksuele toenadering in verbale, non-verbale of fysieke zin, waarbij in seksueel contact aan één of meerdere van de volgende zes criteria niet wordt voldaan:

- 1. wederzijdse toestemming,*
- 2. vrijwilligheid,*
- 3. gelijkwaardigheid,*
- 4. leeftijds- of ontwikkelingsadequaat,*
- 5. contextadequaat,*
- 6. zelfrespect*

Sensoa en MOVISIE - "Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag." (Frans & Franck 2010)

Werkblad 6: Bumpy moments bij herkennen typen probleemgedrag

1. Tijdens een klasse-etentje, krijgt Avinash (15) de taak om te zorgen voor de drankjes. Op een onbewaakt ogenblik maakt hij alle flessen minicola open, schenkt er een beetje uit en vult ze weer aan met een beetje Red Label (alcohol dus). Hij schroeft de doppen weer zo stevig aan, dat niemand iets opmerkt. Iedereen, ook de leerkracht, drinkt van de soft en de verwarring in de klas is compleet.
2. Na de pauze, terwijl de studenten in het klaslokaal plaatsnemen, is op afstand het geluid hoorbaar van tafels en stoelen die omver vallen. Wanneer de docent in het lokaal aankomt, blijkt dat 2 vrouwelijke leerlingen (18 en 16 jaar) heftig aan het vechten zijn. Als ze uit elkaar gehaald zijn, blijkt de bril van de ene dame stuk te zijn. Ze schreeuwt naar de andere dame toe, dat het voor haar niet gemakkelijk zal aflopen omdat haar vader een heethoofd is, die zeker terugslaat.
3. De klas gaat op excursie naar een plantage in Commewijne. Voor deze trip moet elke leerling een financiële bijdrage leveren om de kosten van voeding en vervoer te kunnen dekken. Bij de planning van de trip geeft Manisha (15) aan dat ze niet kan meedoen omdat ze geen geld heeft. Uiteindelijk betaalt een klasgenoot, Jason (19) voor haar. Op de dag van de trip merk ik dat Jason steeds probeert Manisha te kunuffelen, ondanks ze dit niet prettig vindt.
4. Gio (17) en Safira (15) worden in het toilet betrappt. Beiden zijn halfnaakt. Op het kantoor van het schoolhoofd geeft Gio aan dat Safira geen geld heeft om marihuana bij hem te kopen en dat zij heeft aangeboden hem in natura te betalen.

Werkblad 7: Gedragsprobleem of gedragsstoornis?

Om een onderscheid te maken tussen gedragsproblemen en gedragsstoornissen zijn er negen richtlijnen opgesteld om de ernst van gedrag vast te stellen. Het zijn de volgende negen richtlijnen:

- **Leeftijdsadequaat:** Hoe groter het verschil is tussen het getoonde probleemgedrag en het gedrag dat passend is bij de leeftijd van de leerling of het ontwikkelingsstadium, des te ernstiger is het probleem.
- **Duur van het probleemgedrag:** Er kan vanuit worden gegaan dat hoe langer de problemen er al zijn, des te ernstiger de problemen zijn.
- **Omstandigheden:** Als er problemen zijn in een normale situatie, zijn de problemen ernstiger dan wanneer er een verklaring is voor de probleemgedragingen (bijv. geboorte broertje en verhuizing).
- **Socioculturele setting:** Als het probleemgedrag niet binnen de normen van de cultuur ligt, wordt het als ernstiger en problematischer ervaren dan wanneer het wel binnen de normen van de cultuur ligt.
- **Hoeveelheid en frequentie van de problemen:** Hoe vaker en regelmatig de problemen zich voordoen, des te ernstiger zijn de problemen.
- **Type problemen en mate van voorkomen van die problemen in de populatie:** Er moet gekeken worden welk soort problemen er zijn en hoe vaak die problemen er in de populatie zijn. Specifieke problemen die de meeste mensen niet hebben, worden als ernstiger ervaren dan problemen die het merendeel van de mensen hebben.
- **De intensiteit van de problemen:** Problemen die intensief, dat wil zeggen in een sterke mate, aanwezig zijn, zijn ernstiger dan problemen die minder intensief aanwezig zijn.
- **Verandering van het gedrag:** Als de verandering van het gedrag zich plotseling voordoet zonder aanleiding zijn de problemen ernstiger dan wanneer er een aanleiding is tot de verandering van het gedrag.
- **Situatiegebondenheid:** In hoe meer situaties (bijv. thuis en school) het probleemgedrag vertoond wordt, des te ernstiger is het probleem.

Nigel (15)

“Toen mijn vader dood ging, waren mijn broer en ik nog maar zeven en drie jaar. De laatste tijd zeurt mijn moeder zo over afspraken en regels. Ze vindt dat ik geen goede vrienden heb en vraagt iedere keer of ik ook wiet rook. Dat is nog erger geworden toen ik vorig jaar bleef zitten. Nu zit ze helemaal op mijn nek. En dat geeft wel vaker ruzie. Wat ik dan doe? Dan ga ik schelden, met de deuren slaan of soms geef ik haar een duw zodat ze even ophoudt. Op school heb ik ook wel eens gedoe. Dan flip ik als een leraar maar blijft zeuren of een klasgenoot iets doet wat me niet aanstaat. Met mijn opa kan ik wel goed opschieten. Bij hem kan ik echt mezelf zijn. Ik vind eigenlijk zelf ook dat mijn vrienden niet helemaal ideal zijn. Maar ja, ik heb al niet zoveel vrienden dus die gasten ga ik echt niet wegsturen. Ik wil dit jaar wel graag over gaan op school en het weer relaxter hebben thuis. Daar ga ik zelf ook hard aan werken.”

Jenny (moeder van Naomi (15)):

“Ruim drie jaar geleden werd bij Naomi ADHD vastgesteld. We hebben toen gelijk hulp gezocht van een psycholoog. Ik merk wel dat de pubertijd het lastiger maakt. Naomi kan moeilijk plannen of inschatten of ze genoeg heeft geleerd voor een toets. De scheiding van mij en mijn man heeft ook grote indruk gemaakt op Naomi. Ze heeft veel structuur nodig en kan geen plotselinge veranderingen aan. Ik moet haar op alles voorbereiden. Naomi houdt zich vaak niet aan afspraken en het lijkt wel of regels niet blijven hangen. Ik zie dat ze mijn ex en mij ook tegen elkaar uitgespeelt. Naomi is in de omgang met leeftijdgenoten erg naïef en beïnvloedbaar. Ze geeft geen grenzen aan, spijbelt veel en blowt. Dat heeft haar in de afgelopen tijd soms in gevaarlijke situaties gebracht.

Werkblad 8: Checklist AI pratend bouwen aan vertrouwen

o 1. Toon oprechte belangstelling

'Onze leerkrachten luisteren nooit naar ons', zeggen leerlingen vaak. Soms bedoelen ze dat ze hun zin niet krijgen. Maar vaak hebben ze gelijk. De hoofden van volwassenen zitten vol met to-do-lijstjes, waardoor ze niet onbevangen kunnen luisteren. Als u een goed gesprek wilt, moet u van tevoren zorgen dat uw hoofd leeg is. U moet de intentie hebben om echt te willen weten wat de leerling wil zeggen, zonder oordelen en vooroordelen. Dat is niet eenvoudig. Ga ervan uit dat de leerling het meest deskundig is over zichzelf. En niet u als leerkracht. Houd uw eigen mening voor uzelf en geef hem de tijd zijn verhaal te doen, zonder dat u de leerling in de rede valt.

o 2. Stel neutrale vragen

Neutraal betekent niet koud of afstandelijk. De kunst is vragen te stellen die de leerling stimuleren om verder te vertellen. Dat kan ook betekenen dat u suggesties doet: is het dit? Of is het dat? Maar pas op dat u niet de psycholoog gaat uithangen. De leerling hoeft van u niet te horen wat hij voelt, denkt en mankeert. Voor u het weet draait hij de knop om en is de verbinding verbroken.

o 3. Maak van een gesprek geen verhoor

Bedelf de leerling niet onder een spervuur aan vragen. Dat ervaren tieners en adolescenten als een verhoor. Beter is: bevestigend hummen en hoe-vragen stellen. Een vraag als 'hoe was dat voor jou?', klinkt voor veel leerkrachten gekunsteld, maar levert vaak wel verrassende antwoorden op.

o 4. Zorg dat de leerling zich veilig voelt

Soms zal u dingen te horen krijgen die u niet zo leuk vindt. Natuurlijk is het onmogelijk om blanco te blijven bij alles wat u hoort. Zeker als het om gevoelige onderwerpen gaat. Stel u bescheiden op. Gesprekken over pijnlijke onderwerpen lopen vaak stroef omdat de leerling zich afvraagt wat u van hem zult vinden als u het hele verhaal hebt gehoord. Hoe neutraler u reageert, hoe veiliger hij zich voelt. Kom niet direct met adviezen en oplossingen. Hoe goedbedoeld ook, het komt voor hen over alsof u zegt 'ik weet het beter'. En daar zijn jongeren allergisch voor.

o 5. Vermijd dubbele boodschappen

In veel ogenschijnlijk vriendelijke vragen zit een eis verstopt. 'Wil je de tafels opruimen?' 'Juf, ik kan niet, ik moet vandaag direct weg na de les.' 'Ja, maar het kan niet zo achterblijven. Je kan het toch even snel doen.' Dat was dus geen vraag, maar een eis. Als u een leerling een vraag stelt en bereid bent om zijn nee te accepteren, is de kans groter dat hij ja zegt. Iets zelf bepalen vinden jongeren veel leuker dan van alles moeten. Het moet natuurlijk geen trucje worden om u zin te krijgen, dat heeft de leerling feilloos door.

o 6. Durf emotioneel te zijn

Veel issues in de klas gaan over zaken als laatkomen en geen huiswerk maken. Maar vaak zit er iets anders achter: u wilt bijvoorbeeld niet dat de leerling zijn toekomst verknalt. Vraag u op een rustig moment af wat u echt belangrijk vindt. Benoem dat heel concreet en maak duidelijk wat uw gevoelens daarover zijn. Dat werkt veel beter dan: 'Je doet het omdat ik het zeg.' Tieners zijn eerder onder de indruk van gevoelens dan van rationele argumenten.

o 7. Maak gebruik van zijn oplossend vermogen

Wat leerkrachten 'afspraken' noemen, zijn vaak opgelegde regels, verpakt in een democratisch jasje. Want vragen of de leerling het ergens mee eens is, wil nog niet zeggen dat het een gezamenlijke afspraak is. Dan zeggen ze vaak ja om van het gezeur af te zijn en doen vervolgens waar ze zin in hebben. Als u een probleem aansnijdt en aangeeft wat u belangrijk vindt, is de volgende stap dat u aandachtig luistert naar de gevoelens en argumenten van uw leerling. Spreek hem vervolgens aan op zijn vermogen om het probleem op te lossen. 'Wat ga jij hieraan doen? En wat zou je willen dat wij doen?'. Dan voelt hij zich serieus genomen. De kans is groot dat hij met een voorstel komt en dat jullie er samen uitkomen.

o 8. Spreek de leerling aan op zijn gedrag

Een veel voorkomende fout is dat volwassenen in hun boosheid allerlei eigenschappen van jongeren bekritisieren. 'Nou ben u weer te laat en verstoort u mijn les. u bent onbetrouwbaar en denkt nooit aan een ander'. Met zo'n aanval op zijn persoon kan de leerling niets. Spreek hem liever aan op zijn gedrag. Zeg gerust dat u zich boos en teleurgesteld voelt, omdat hij zich niet aan een afspraak houdt. En vraag vervolgens: 'Hoe ga u dat oplossen?'. Zo geeft u hem ook verantwoordelijkheid voor zijn gedrag.

o 9. Stel grenzen

Straffen helpt niet altijd even goed, zeker niet bij jongeren van 15 jaar en ouder. Is de leerling het niet eens met de regels? Dan moet hij die regels aan de orde stellen. Zo geeft u hem verantwoordelijkheid. Dat wil niet zeggen dat hij altijd gelijk moet krijgen. Soms moet u gewoon een grens stellen. Ga dan niet eindeloos argumenteren. Zeg gewoon: 'Ik ben u leerkracht en wij vinden binnen deze school dit belangrijk. Punt!'. Houd rekening met tegenwerking en verzet. Maar bedenk ook dat de meeste jongeren blij zijn als hun leerkrachten grenzen stellen, al zullen ze dat natuurlijk nooit hardop zeggen.

o 10. Verplaats u in u leerling

Uw leerlingen zijn ook mensen. Ze hebben gevoelens en verlangens, voor- en afkeuren. En die zijn net zoveel waard als die van u. Vraagt u zich daarom regelmatig af: is dit goed voor mijn leerling of voor mij? Ook bij kleine dingen. Soms moet u zeggen: ik vind dit belangrijk, maar u mag iets anders vinden. Misschien wil hij best aan u wens tegemoet komen, maar op een andere manier dan u in gedachten had.

o 11. Geef vertrouwen

Volwassen vinden vaak dat jongeren vertrouwen moeten verdienen. Maar zij willen liever eerst vertrouwen krijgen en dan bewijzen dat ze het waard zijn. Dat is een eeuwige bron van spanning. Tieners móeten kunnen experimenteren, leren zich zelfstandig te bewegen. Maar als leerkracht mag u best laten weten dat u dat lastig vindt. Waarschijnlijk waardeert de leerling het enorm als u zich kwetsbaar opstelt. Als hij dat vertrouwen beschaamt, door te liegen of te bedriegen, moet u hem daar natuurlijk op aanspreken: 'Vertel me hoe je mijn vertrouwen weer gaat winnen'. Realiseert u zich wel dat tieners niet voor niets liegen. Vaak willen wij liever gerustgesteld worden dan horen hoe het echt zit.

12. Verwacht niet dat uw leerling u alles vertelt

Accepteer dat uw leerling niet alles met u wil of kan bespreken, dat hoort erbij. U bent z'n leerkracht, geen vriend of vriendin. Afstand is belangrijk voor een jongere die zijn eigen identiteit moet opbouwen. Intimiteiten delen ze met leeftijdsgenoten.

o 13. Wees niet beledigd

Tieners vinden het heerlijk om hun mening te uiten en uitgebreid te discussiëren. Luisteren naar de mening van hun leerkrachten is een ander verhaal. 'Dat boeit niet'. Maakt u zich daar niet boos over. U zult merken dat hij later toch weer dicht bij uw mening uitkomt.

o 14. Uit uw waardering

Een tiener overmatig prijzen, heeft geen enkel effect. Dat is ongeloofwaardig. Zeg liever heel concreet wat u ziet en wat u daar goed of bijzonder aan vindt. Als u op die manier complimentjes geeft, gaat de leerling vast stralen. Dan voelt hij zich echt gezien en gewaardeerd.

o 15. Praat terwijl u iets doet

Voor jongens vinden het prettig om over moeilijke onderwerpen te praten als hun gesprekspartner niet 100% op hun gefocussed is.

Van samen iets doen - een gereedschappenkast schoonmaken tot het klaarzetten van materialen voor de volgende les - de leerling is zich ervan bewust dat u luistert maar niet elke gezichtsuitdrukking bestudeert. Zo stellen zij zich meer open. Samen dingen doen schept daarnaast ook een band en nodigt uit tot contact.

o 16 . Wees betrouwbaar

Betrouwbaar zijn is iets anders dan consequent zijn. Consequent zijn betekent dat u de regels altijd naleeft. Hou op, dat lukt niemand. Als u moe bent of een keer geen zin hebt, moet u kunnen zeggen: dat kan morgen ook wel. Betrouwbaarheid gaat dieper; daarmee laat u weten dat de leerling te allen tijde bij u terecht kan. Ook als u zijn gedrag afkeurt.

o 17. Vergeet niet te lachen

Communiceren met jongeren gebeurt vaak serieus, op het randje van stress en strijd. Leerkrachten en leerlingen mogen elkaar best plagen met minder gezellige gewoontes en eigenschappen. Tieners kunnen dat heel goed hebben, vooral jongens. Humor en een beetje provoceren halen de scherpe kantjes eraf.

Werkblad 9 kernkwadrant

Vul in:

Anderen vinden mij: _____ Voorbeeld: geduldig

- 1.
- 2.
- 3.

Bespreek in de groep wat u heeft genoteerd. Klopt dit met wat anderen in de groep van u vinden?

Ga daarna zelf aan de slag met het kernkwadrant? Dat kan! Wat is de eigenschap die je wilt onderzoeken? Probeer in eerste instantie zelf het kwadrant in te vullen, bij voorkeur in samenspraak met anderen. Maak hiervoor gebruik onderstaande tabel en figuur.

Voorbeeldlijst voor invullen kernkwadrant

Kwaliteit	Valkuil	Uitdaging	Allergie
Daadkracht	Drammerigheid	Geduld	Passiviteit
Behulpzaamheid	Bemoeizucht	Zelfstandigheid	Afstandelijkheid
Relativeringsvermogen	Lichtzinnigheid	Serius zijn	Zwaarmoedigheid
Spontaniteit	Wispelturigheid	Consequent zijn	Rechtlijnigheid
Flexibiliteit	Met alle winden meewaaien	Standvastigheid	Starheid
Accuratesse	Pietluttigheid	Creativiteit	Warrigheid
Durf	Overmoedigheid	Voorzichtigheid	Geremdheid
Service-gericht	Grenzeloos	Grens stellen	Hard en star
Consensus-gericht	Egocentrisch	Gezagsgetrouw	Dwang
Optimistisch	Naïef	Alert	Pessimisme

vervolg werkblad 9

Beheerst	Onpersoonlijk	Empathisch	Onbereikbaar
Stabiel	Traag	Experimenteel	Onbezonnen
Efficiënt	Statisch	Creatief	Chaotisch
Empathisch	Sentimenteel	Beschouwend	Afstandelijk
Betrokken	Dwepend	Beschouwend	Onverschillig
Realistisch	Cynisch	Idealistisch	Zweverig
Profilierend	Arrogant	Bescheiden	Onzichtbaar
Gedisciplineerd	Dwang-neurotisch	Los laten	Ongedisciplineerd
Innovatief	Zwevend	Efficiënt	Statisch en star
Kritisch	Rebels	Respectvol	Ja-knikken
Flexibel	Wispelturig	Ordenend	Star
Daadkrachtig	Drammerig	Geduldig	Passief
Geduldig	Passief	Daadkrachtig	Drammerig
Beschouwend	Afstandelijk	Empathisch	Sentimenteel
Zelfverzekerd	Arrogant	Bescheiden	Middelmatig
Bescheiden	Onzichtbaar	Profilierend	Arrogant
Autonoom	Dwars	Meegaand	Onderdanig
Besluitvaardig	Forcerend	Ontvankelijk	Besluiteloos
Ingetogen	Passief	Initiatiefrijk	Opdringerig
Rust(ig)	Afwachtend	Initiatiefrijk	Opdringerig
Gezagsgetrouw	Ja-knikken	Consensus	Anarchistisch

vervolg werkblad 9

Volgzaam	Onderdanig	Initiatiefrijk	Eigengereid
Gehoorzaam	Slaafs	Autonoom	Eigenzinnig
Loyaal gezag	Onderdanig	Kritisch	Ongehoorzaam
Behulpzaam	Bemoeizuchtig	Los laten	Onverschillig
Toegewijd	Fanatiek	Hulpvaardig	Laissez-faire
Relativerend	Onzichtbaar	Overtuigd	Opgeblazen
Overtuigd	Fanatiek	Relativerend	Meningloos
Moed(ig)	Roekeloos	Bedachtzaam	Aarzelend
Bedachtzaam	Beducht	Moedig	Roekeloos
Meegaand	Onzichtbaar	Autonoom	Eigengereid
Wederkerig	Gelijkvormig	Fair	Eenzijdig
Idealistisch	Zweverig	Realistisch	Cynisch
Harmonisch	Toedekken	Direct	Conflict
Gestructureerd	Bureaucratisch	Aanpassing	Inconsistent
Ordenend	Star	Flexibel	Wispelturig
Rationeel	Afstandelijk	Betrokken	Willekeur
Betrouwbaar	Saai	Innovatief	Arbitrair

Werkblad 10 : Wat vinden wij als team lastig gedrag?

Denk even na over wat u lastig gedrag van een leerling vindt?
Noteer dat op uw deel van de placemat.

Daarna bespreekt u dit met uw groepsleden.

De gedragingen waar jullie het met zijn allen over eens zijn (maximaal 10 gedragingen) worden genoteerd in het midden van de placemat.

*TIP: Noteer voor uzelf op uw eigen blad wat door anderen niet als lastig gedrag wordt beschouwd. Dit is waarschijnlijk een van uw allergieën. Wees hier bedacht op tijdens het lesgeven.

Plenair: de eerste groep presenteert hun lastig gedrag top 10. Aan de hand van deze top 10 kunnen de andere groepen aanvullen waar nodig. Zo ontstaat er een lijst van gedragingen die u als team lastig gedrag noemt. Neem deze lijst mee terug naar uw klas. Hang het duidelijk zichtbaar voor de leerlingen op. Bespreek het met hen. Vinden zij dit ook allemaal lastig gedrag? In elk geval zijn zij dan op de hoogte van het gedrag dat geen enkele leerkracht op uw school zal accepteren. U heeft dan als school een stap gemaakt naar een schoolbrede kijk op lastig gedrag.

Werkblad 11: Leren Reflecteren

De trainer geeft een voorbeeld van een bumpy moment of de trainees bedenken zelf een bumpy moment dat op hun school is voorgekomen.

Bespreek in de groep en vul samen in:

FASE 1: Handelen en ervaren

Wat wilde de leerkracht bereiken? Waar wilde ze op letten? Wat wilde ze proberen?

FASE 2: Terugblikken

Wat gebeurde er concreet? Wat is gelukt? En wat niet? Waaruit maak de leerkracht dat op? Hoe ziet ze dat aan de reactie van de leerlingen? Wat dacht ze? Wat voelde ze?

FASE 3: Bewustwording van essentiële aspecten

*Wat zijn volgens de leerkracht de belangrijkste dingen om in de gaten te houden?
Waarvoor ging iets goed of juist mis? Wat was het gevolg daarvan? Waardoor kwam het?
Heeft ze dit wel eens eerder meegemaakt?*

FASE 4: Alternatieve werkwijzen zoeken

Hoe wil de leerkracht het een volgende keer anders aanpakken? Wat zijn de voordelen van de andere aanpak? En waar moet ze dan aan denken als ze dit gaat doen? Waar gaat haar voorkeur naar uit?

FEEDBACK

Als jij de leerkracht feedback kon geven wat zou je zeggen?

Leidraad COLLEGIALE CONSULTATIE

FASE 1 Degene die hulp vraagt bereidt zich voor op de consultatie (5 minuten)

- Sta stil bij hoe het in de klas is gegaan de afgelopen tijd en bij de situatie die je wilt inbrengen in het bijzonder
- Denk na over 1 of 2 concrete werkvragen die je wilt inbrengen

Kies op basis van:

- belangrijkheid en/ of emotie
- een algemeen aansprekende situatie die voor iedereen speelt

FASE 2 Informatiefase (5 minuten)

- De inbrenger geeft uitgebreide informatie (vertel over de bumpy moment zoveel mogelijk zonder vooroordelen, slechts de feiten)
- De groep stelt informatieve vragen en doorvraagvragen, waarbij de groepsleden niet interpreteren, oordelen of suggereren

FASE 3 Analysefase (5 minuten)

- Deelnemers (uitgezonderd inbrenger) bespreken de vraag: 'Wat is nou eigenlijk het probleem?'
- Deelnemers denken door op gegevens uit de informatieronde en interpreteren
- Deelnemers stellen geen nieuwe vragen

FASE 4 Nemen van een besluit (5 minuten)

- De groep geeft reacties, complimenten, inzichten en/ of adviezen
- De inbrenger geeft aan welk compliment of welke oplossing voor verbetering van de situatie hem/haar het meest aanspreekt.
- Er wordt niet gediscussieerd over het besluit van de inbrenger

FASE 5 Als groep verder (5 minuten)

- Bepaal welke persoonlijke betrokkenheid iedereen heeft op het ingebrachte probleem
- Heeft de hulpvrager hulp van iemand uit de groep nodig?
- Bespreek algemene inzichten die zijn ontstaan en die schoolbreed preventief kunnen worden ingezet

FASE 6 Evaluatie, door de inbrenger individueel (5 minuten)

- Wat heb je geleerd?

Naam: _____

Bumpy moment voor bijhouden van de eigen groei tijdens de trainingen

Het is na de pauze, klas 2 heeft les in het praktijklokaal. Ik hoor in een hoek twee leerlingen bekvechten. Het zijn Gail (17) en Jack (18) die steeds luider praten tegen elkaar. Op dat moment geeft Gail, Jack een duw. Jack schreeuwt daarop: 'Wan uma n'e mek a law dat nanga mi'. Hij wil Gail te lijf gaan, maar wordt vastgehouden door een medeleerling. Gail roept terug dat Jack maar aan een ander meisje moet zitten en met zijn 'poten' van haar af moet blijven.

Hoe reageer jij? En wat doe je nu anders?

Sessie 1 en 2

Sessie 3 en 4

Sessie 5 en 6

Empty rounded rectangular box for notes.

**Na de coaching...
Wat wil ik vasthouden?**

Empty rounded rectangular box for notes.

Waarmee moet ik nog extra oefenen?

Empty rounded rectangular box for notes.

Handout B.a

Wat is gender?

Oefening 1: Eén van uw collega's is zwanger en u bent allemaal uitgenodigd voor de baby-shower. U mag uit de foto's op tafel 1 cadeautje voor de baby kiezen.

Er zijn meerdere definities van gender. In de context van deze training verwijst gender naar de aangeleerde gedragingen en rollen van mannen en vrouwen. Onze samenleving heeft traditioneel andere verwachtingen van jongens dan van meisjes. Dat begint al voor onze geboorte. "Ik hoop dat het een meisje / jongen wordt", zeggen we dan.

Vanaf het moment dat we weten dat het een jongetje of meisje is, beginnen we kinderen verschillend te behandelen: meisjes krijgen andere kleding dan jongens; ander speelgoed; meisjes mogen en moeten andere dingen dan jongens. Hoewel er al veel veranderd is, zien we die verschillen in opvoeding en vorming nog steeds.

Opgroeiende kinderen leren dus van jongsafaan om aan verschillende normen te voldoen: normen voor mannelijk en vrouwelijk gedrag. Deze zogenaamde gendernormen krijgen zij mee via de opvoeding thuis, maar ook buitenshuis, zoals op school. Dit is wat wij bedoelen met aangeleerde gedragingen en rollen van mannen en vrouwen.

Handout B.b Waarom gender?

Oefening 2:

Voor de mannen: Wat mocht je als jongen wel wat je zus niet mocht? Wat moest je als jongen wat je zus niet hoefde?

Voor de vrouwen: Wat mocht je als meisje wel wat je broer niet mocht? Wat moest je als meisje wat je broer niet hoefde?

Waarom hanteren we verschillende normen voor meisjes en jongens? Bewust of onbewust beginnen we als opvoeders onze kinderen voor te bereiden op de traditionele rolverdeling tussen mannen en vrouwen; waarbij mannen en vrouwen verschillende taken en verantwoordelijkheden hebben. De samenleving is op zo een manier geordend dat we het ene geslacht verantwoordelijk stellen voor de ene taak, en het andere geslacht voor het andere.

We zien dat van mannen traditioneel wordt verwacht dat zij hun gezin fysiek beschermen en financieel verzorgen. Zij hebben de zogenaamde productieve taken (betaald werk) waarvoor ze meestal naar buiten moeten. We zien dat van vrouwen traditioneel wordt verwacht dat zij iedere dag opnieuw voor alle leden van het huishouden zorgen. Zij reproduceren iedere dag weer een schoon huis, schone kleding, voeding; dit zijn de zogenaamd reproductieve taken (onbetaald werk) waarvoor ze meestal thuis blijven.

Alles wat te maken heeft met het voortbrengen en grootbrengen van kinderen (het reproduceren van de volgende generatie) wordt ook geschaard onder de reproductieve taken. De economie is gebouwd op deze **ordening**; waarin aan reproductieve taken economisch dus geen waarde wordt gegeven. Het wordt niet betaald>>> niet financieel gewaardeerd.

In onze dagelijkse realiteit zien we dat vrouwen ook buitenshuis werken en geld verdienen. Maar de traditionele verwachtingen zijn niet veranderd. De samenleving gaat er stilzwijgend van uit dat vrouwen naast hun betaalde productieve taken, hun onbetaalde zorgtaken door blijven doen. Al is een vrouw kostwinner, is de samenleving daar niet op ingericht.

Bijvoorbeeld: hoeveel bedrijven/scholen/ziekenhuizen hebben creches? Welke bedrijven kennen vaderschapsverlof of ouderverlof? Wat zijn de mogelijkheden voor parttime-werken?

We zien dat vrouwen met een goed inkomen zich kunnen veroorloven om zorgtaken te delegeren naar andere vrouwen (de dienst, de nanny, de kok). Het management hiervan blijft nog steeds wel haar taak.

Handout B.c

Waarom is gender belangrijk? Waarom maken we er een punt van?

- We komen op deze wereld als uniek mens; ieder met zijn of haar eigen karakter, talenten, dromen en ambities. Traditionele genderverwachtingen persen jongens en meisjes in een bepaald format/model waarin je moet passen. Bepaalde karaktereigenschappen worden afgekeurd omdat ze niet mannelijk of niet vrouwelijk zijn. Dat maakt dat we ons niet vrij en volledig kunnen ontwikkelen. Meisjes mogen niet boos worden. Jongens mogen niet huilen. Meisjes moeten stilzitten, binnen blijven en mooi zijn. Jongetjes moeten bewegelijk zijn, op avontuur en zichzelf bewijzen. Het legt dus allerlei beperkingen op aan zowel jongens als meisjes.
- We komen op deze wereld als uniek en waardevol mens; we zijn niet hetzelfde, maar wel gelijkwaardig. Traditionele genderverwachtingen geven een andere waarde aan jongens en meisjes. Zogenaamd 'mannelijke' eigenschappen worden meer gewaardeerd dan zogenaamd 'vrouwelijke' eigenschappen.
'Mannelijk': Leiderschap, vechtlust, ambitie; wat je nodig hebt om vooruit te komen in de wereld. Vaders beschermen, zijn kostwinner, mannelijk rolmodel voor hun zonen. Als mannen zachtzaam zijn, zorgend en koesterend zijn ze geen 'echte mannen'.
'Vrouwelijk': Ondersteunend, opofferingsgezind, zorgend; wat je nodig hebt om je te wijden aan je gezin. Moeders zorgen, koesteren, sparen eten uit hun mond voor hun kinderen, zijn de spil van het huishouden, vrouwelijk rolmodel voor hun dochters. Als vrouwen dominant, vechtlustig en ambitieus zijn, zijn ze geen 'echte vrouwen'.

Traditionele Genderrollen: Code voor gedrag

Mannelijk	Vrouwelijk
■ Publiek domein	■ Prive domein
■ jager	■ prooi
■ agressief	■ zachtzaam
■ dominant	■ meegaand
■ 'verzorgt' en bepaalt	■ Zorgt en geeft
■ Hard	■ Zacht
■ Stoer	■ Sexy
■ Hoog libido (kras)	■ Laag libido (kuis)
■ heterosexueel	■ heterosexueel

Wat gebeurt er als we uit onze traditionele aangeleerde rol stappen?

Sancties, namen?

Zijn er kenmerken in onze traditionele rollen die ons **versterken**?

Zijn er kenmerken in onze traditionele rollen die ons **beperken**?

Handout B.e

Geslacht versus Gender

Vrouwen zijn biologisch anders dan mannen. We praten dan van sekse of geslacht. De biologische verschillen zitten voornamelijk in de geslachtsorganen en in vrouwelijke en mannelijke hormonen.

GESLACHT	GENDER
Biologische verschillen: XX versus XY chromosomen; oestrogeen versus testosteron; vagina versus penis; eicel versus zaadcel; baarmoeder.	Sociale verschillen: kleding, speelgoed, taken, ruimte, zeggenschap, seksualiteit, eigendom, arbeidsmarkt, zorg voor kinderen, zieken, ouderen, zelf.
Aangeboren	Aangeleerd
Blijven hetzelfde van generatie op generatie	Veranderen van generatie op generatie
Blijven hetzelfde van cultuur tot cultuur, van land tot land	Verschillen van cultuur tot cultuur, land tot land
We kunnen het niet veranderen (tenzij we operatief ingrijpen)	We kunnen het “ontleren” >> het is te veranderen!!

Het is belangrijk om te onderkennen dat de biologische verschillen zich ook op een spectrum (of schaalverdeling) bevinden. Zo maken bijvoorbeeld niet alle jongens evenveel testosteron aan; en sommige meisjes maken juist meer testosteron aan dan ‘normaal’.

Het hormoon prolactine zorgt voor nestgedrag tijdens de zwangerschap. Interessant genoeg, ook bij de toekomstige vaders!

Oxytocine, ook wel *hechtingshormoon* genoemd, wordt in de hersenen van baby en moeder aangemaakt en zorgt dat weëen worden opgewekt. Na de geboorte zorgt het dat de borstvoeding op gang komt.

Interessant genoeg, spelen prolactine en ocytocine ook bij de vader na de geboorte een rol bij het vaderlijk gedrag en de binding tussen vader en kind [Dick Swaab 2010; 46-47]. Maar, zegt Swaab: “Alleen vaders met een stimulerend, warm contact hebben tijdens het speelgedrag een stijging van de bloedspiegels van het hechtingshormoon oxytocine.”[47]

Vraag: Kan gedrag invloed hebben op de biologie?

Antwoord: als we naar bovenstaand voorbeeld kijken dus wel! Als vaders veel met hun baby spelen en knuffelen maakt hun lichaam **als reactie op dat gedrag** meer oxytocine aan. Eigenlijk kunnen we veel voorbeelden aanhalen waar ons gedrag onze biologie beïnvloedt. Als we regelmatig sporten komt er een hormoon vrij (endorfine) waar we ons gelukkig van gaan voelen en dat maakt dat we naar de sportschool gaan verlangen. Als we vaak veel vet en zoet voedsel eten maakt ons lichaam meer dopamine aan, het genotshormoon. Ons lichaam kan net zo verslaafd raken aan suiker als aan cocaine.

Filmpje: BBC Gender

Daarnaast leren ons lichaam en ons brein ook door stimulatie en oefening. Zoals we een instrument leren spelen door veel begeleiding en oefening; zoals we steeds beter leren sprinten, dansen, schaken, hoofdrekenen en tekenen door begeleiding en oefening; zo kunnen we ook beter leren luiers of lampen verwisselen; het huishouden of het bedrijf managen; de wasmachine of de lasmachine bedienen; door stimulatie, begeleiding en oefening!

Oefening 5: Toen en Nu

1. Hoe keek je naar je eigen gedrag toen je 15 jaar was?
2. Hoe zou u als volwassene nu kijken naar een leerling die is zoals u was?
3. Is er iets aan uw denken over die leeftijdsgroep veranderd?

Onze jeugd heeft tegenwoordig een sterke hang naar luxe, heeft slechte manieren, minachting voor het gezag en geen eerbied voor ouderen. Ze geven de voorkeur aan kletspraatjes in plaats van training...Jonge mensen staan niet meer op als een oudere de kamer binnenkomt. Zij spreken hun ouders tegen, houden niet hun mond in gezelschap,...en tiranniseren hun leraren.

Socrates (ca. 470-399 voor Christus)

Handout B.f

Adolescentie, geslacht en gender

Adolescenten zijn alle personen in de leeftijd van 10 tot 19 jaar; ze worden ook wel tieners, jongeren of pubers genoemd. Tussen kindertijd en volwassenheid is een hele bijzondere tijd. Het is de tijd waarin jongeren:

- hun identiteit ontwikkelen (wie ben ik?);
- hun houding in het leven (waar sta ik voor; wat zijn mijn waarden?);
- en hun gedrag (hoe doe ik? Gezond of ongezond? Sociaal of asociaal?).

Adolescentie is een fase van enorme verandering: lichamelijk, intellectueel, emotioneel, seksueel... de geslachtshormonen gieren door hun lichaam en zorgen vaak voor hinderlijke gedragsveranderingen. Pubers zoeken naar nieuwe ervaringen, nemen grote risico's en vertonen impulsief gedrag. Doordat hun hersenen nog niet 'rijp' zijn, zijn ze ongevoeliger voor straf en denken ze alleen op de korte termijn. Het leven is spannend, soms geweldig, maar soms ook verschrikkelijk.

Daarnaast staan adolescenten vaak onder veel druk: van ouders en familie; van vrienden en van (seksuele) partners; maar ook van de gemeenschap die bepaalde verwachtingen heeft als je een bepaalde leeftijd hebt bereikt; moet je door naar school, of juist niet? Wachten met seks of juist niet? Is seks lekker of niet? In de stad blijven of juist niet? Trouw zijn of juist niet? Wachten met kinderen of juist niet? Geld gaan verdienen of juist niet? Het is behoorlijk verwarrend allemaal!

Onderzoek (GEAS 2016) wijst uit dat gendernormen in de puberteit sterker worden gevoeld. Aangezien jongeren heel erg bezig zijn een eigen identiteit te ontwikkelen, is het logisch dat ze zich druk maken over hun lijf en hun uiterlijk; hun *genderidentiteit* en hun *seksuele oriëntatie*.

Genderidentiteit >> hoe mannelijk of vrouwelijk iemand zichzelf voelt

Seksuele oriëntatie >> tot wie iemand zich aangetrokken voelt (mannen of vrouwen, of alletwee, of geen van beiden...er is hierin ook een scala van diversiteit)

Jongeren zetten zich in deze fase af tegen ouderen en zijn extra gevoelig voor wat andere jongeren van hun vinden en zeggen (peer pressure).

In het algemeen wordt er door volwassenen in deze fase meer op meisjes gelet en worden jongens vrijgelaten: zowel jongens en meisjes hebben echter behoefte aan ouderen die zonder oordelen kunnen luisteren en ze kunnen ondersteunen bij het nemen van beslissingen!

Het is soms lastig om te zien wat nu aangeboren of aangeleerd is. Sommige dingen zijn er van generatie op generatie zo ingedrild dat we dan zeggen: "jongens zijn zo!" of "meisjes zijn zo!" het is echter een constructie die we zelf hebben gemaakt. Het duidelijkste is dit zichtbaar aan het feit dat gender van cultuur tot cultuur verschilt; maar ook van generatie op generatie.

S7

Tijdens de leswisseling kust een leerling van 16 zijn vriendinnetje van 15.

© Sensoa

S7

Tijdens de leswisseling kust een leerling van 16 zijn vriendinnetje van 15.

GROENE VLAG

Jongeren experimenteren met relaties en dus krijgt elke school te maken met koppeltjes. Dit gedrag past perfect bij de leeftijd maar de vraag is wat er mogelijk is op school. Welke gedragingen zijn wel en niet toelaatbaar binnen de schoolmuren en waarom?

Het is belangrijk dat er op school ook groene vlag gedrag mogelijk is. Deze situatie is daarvan een mogelijk voorbeeld.

We beoordelen het gedrag van koppeltje:

Toestemming	oké	Het gaat om een koppeltje, ze zoenen elkaar en geven daar allebei toestemming voor.
Vrijwilligheid	oké	De zoen wordt niet afgedwongen, het gebeurt vrijwillig.
Gelijkwaardigheid	oké	De jongen en het meisje zijn ongeveer even oud en gelijkwaardig.
Gepast voor leeftijd/ontwikkeling	oké	Dit gedrag past bij de leeftijd.
Gepast voor de context	oké	Dit is de centrale vraag: vindt de school dat dit gedrag nog aanvaardbaar is of niet? Alle andere criteria zijn in orde en als de school geen afspraken heeft die zoenen verbieden, is dit gedrag aanvaardbaar.
Zelfrespect	oké	Het zoenen heeft geen schadelijke gevolgen voor dit koppel.

Reactie

Tegenover het koppeltje: 'Ik heb gehoord dat jullie bij de leswisseling elkaar zoenen. Was dat fijn? En nu naar de volgende les!'

Situering tegenover de leerkrachten: Bij groene vlag gedrag moet er niet gereageerd worden. Als er reactie komt moet die positief zijn. In dit geval kan het eenvoudiger zijn om dit gedrag te negeren.

Beleid: denk na over welk gedrag toelaatbaar is op school.

Meer weten?

Normatieve lijst (3.8); Uitgangspunten voor een visie (3.1)

S8

Tijdens de turnles zijn een jongen en meisje van 15 verstoppt in een kleedhokje. Het meisje toont haar borsten en ze strelen elkaar wederzijds.

© Sensoa

S8

Tijdens de turnles zijn een jongen en meisje van 15 verstopt in een kleedhokje. Het meisje toont haar borsten en ze strelen elkaar wederzijds.

GELE VLAG

Jongeren krijgen soms thuis onvoldoende experimenteeruimte, waardoor het experimenteren zich zal verplaatsen naar andere plaatsen. Er zijn ouders die heel strikte leefregels stellen, met name voor hun dochters. Ze mogen niet met jongens omgaan, kuisheid is erg belangrijk en er wordt van ze verwacht dat ze vroeg trouwen en als maagd het huwelijk ingaan.

Zowel jongens als meisjes geven aan dat er op meisjes meer druk wordt gelegd en dat hen minder vrijheden worden toegestaan. Dit komt vanuit ouders, maar ook vanuit de bredere gemeenschap.

We beoordelen het gedrag van het koppeltje:

Toestemming	oké	Beide jongeren geven toestemming.
Vrijwilligheid	oké	Beide partijen beleven hun seksueel gedrag vrijwillig.
Gelijkwaardigheid	oké	Beide partners zijn gelijkwaardig.
Gepast voor leeftijd/ontwikkeling	oké	Het gedrag is leeftijdsadequaat: het bekijken en aanraken van elkaars' lichaam is gedrag dat bij de seksuele ontwikkeling van 15-jarigen past.
Gepast voor de context	± oké	Het gedrag is niet helemaal oké voor de context: de seksuele daad vindt plaats in de beslotenheid van het kleedhokje, maar een kleedhokje is niet privé en houdt risico in dat ze betrap worden of dat iemand hen hoort.
Zelfrespect	- oké	Het risico dat beiden problemen krijgen als iemand hiervan afweet is reëel, want ze zijn nog maar 15. De jongen zou dus kunnen aangeklaagd worden voor een aanranding van de eerbaarheid.

Reactie

Tegenover de jongen en het meisje: 'Ik heb gehoord dat jullie elkaar wederzijds gestreeld hebben, is het juist dat jullie dat beiden wilden en oké vinden? Hoe beleven jullie dat? Het is oké om op die manier met seks bezig te zijn, jullie willen het allebei en jullie hebben er de leeftijd voor. Het is echter niet zo veilig, want mensen zouden jullie kunnen betrappen, en dan kunnen er vervelende gevolgen zijn. Wat kunnen we hierover afspreken?'

Tegenover de leerkrachten: als jongeren met wederzijdse toestemming seksuele handelingen stellen, maar er afspraken zijn dat dat op school bijvoorbeeld niet kan, is het goed om dat gedrag te bekijken als een gewone regelovertreding. Politie inschakelen is hier niet nodig.

Beleid: maak duidelijke afspraken over hoe op een dergelijk incident wordt gereageerd. Voor een gele vlag is het niet nodig de ouders in te lichten. Probeer in de mate van het mogelijke de privacy van de jongeren te bewaken.

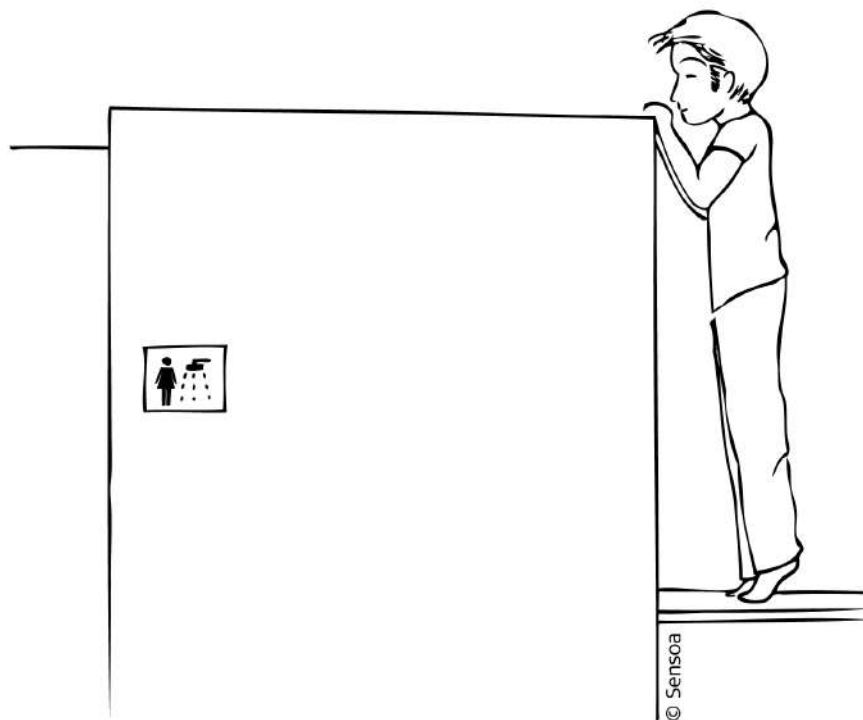
Meer weten?

Samenwerken met ouders (2.3); Toezicht op school(2.9); Handelingsprotocol (3.4); Omgangsregels (3.5); Aandachtspunten voor communicatie (3.7)

Situatietekeningen Rood - Gluren in de doucheruimte

S15

Een jongen van 17 gluurt regelmatig in de doucheruimte van de meisjes.

Situatietekeningen Rood - Gluren in de doucheruimte

S15

Een jongen van 17 gluurt regelmatig in de doucheruimte van de meisjes.

RODE VLAG

Op deze leeftijd weet een jongere dat gluren ongepast is. Het feit dat hij het toch blijft doen (regelmatig) maakt dit gedrag rood. Bij eenmalig gluren zou het gedrag een gele vlag krijgen. Als het gaat om een groepje dat gluurt, dan is het ook een rode vlag.

We beoordelen het gedrag van de jongen:

Toestemming	- oké	De meisjes weten niet dat ze begluurd worden en geven geen toestemming.
Vrijwilligheid	- oké	Ze ondergaan dit niet vrijwillig.
Gelijkwaardigheid	- oké	De situatie is ongelijk: het is een jongen die kijkt naar meisjes en dit kan een dreiging creëren van agressieve mannelijke seksualiteit. Dit kan de meisjes bang maken, ook al zou dat niet de bedoeling zijn.
Gepast voor leeftijd/ontwikkeling	- oké	Op deze leeftijd weet hij dat dit ongepast is.
Gepast voor de context	- oké	Dit gedrag schendt de privacy van de betrokken meisjes en is dus niet geschikt voor de context.
Zelfrespect	- oké	Dit gedrag kan het imago van deze jongen schenden.

Reactie

Tegenover de jongen: 'Ik heb gehoord dat je regelmatig staat te gluren in de doucheruimte. Wat vind je daar zelf van? Vind je dat interessant? Ik begrijp dat je nieuwsgierig bent maar dit kan echt niet. Je jaagt de meisjes schrik aan en respecteert hun privacy niet. Dat mag niet meer gebeuren, wat spreken we hierover af? Indien het nog een keer gebeurt (zwarte vlag) zullen we je sancties moeten geven.'

Tegenover de meisjes: 'Ik heb gehoord dat die jongen jullie heeft bespied in de doucheruimte. Wat vinden jullie daarvan? Hij mag dit niet doen. We zullen ervoor zorgen dat dit niet meer gebeurt.'

Tegenover de leerkrachten: jongeren van deze leeftijd weten dat het niet gepast is om te gluren. Er zal voldoende toezicht moeten georganiseerd worden om dit soort gedrag te voorkomen.

Beleid: organiseer een vorm van toezicht bij situaties van uitkleden en omkleden. Er moet ook nagedacht worden over het inschakelen van de ouders in deze situatie.

Meer weten?

Samenwerken met ouders (2.3); Omkleden en uitkleden op school (2.7); Toezicht op school (2.9); Maatregelen en sancties (2.15); Omgangsregels (3.5)

Situatietekeningen Zwart - Naaktfoto op het internet

S16

Een jongen van 17 zet doelbewust een naaktfoto van een klasgenootje op internet.

© Sensoa

S16

Een jongen van 17 zet doelbewust een naaktfoto van een klasgenootje op internet.

ZWARTE VLAG

Een deel van het seksueel experimenteergedrag van jongeren speelt zich online af. Ze maken pikante foto's van zichzelf of anderen (sexting) en sturen die naar elkaar door. Dit soort gedrag kan negatieve implicaties hebben die de jongeren zelf niet altijd voldoende inschatten. Als een dergelijke foto online komt, kan die op grote schaal verspreid en bekeken worden en kan het meisje in kwestie gepest en gechanteerd worden.

Zonder toestemming online plaatsen van naaktfoto's is schadelijk voor het slachtoffer. Als dit opzettelijk gebeurt met het oogmerk om schade toe te brengen, krijgt het gedrag een zwarte vlag.

We beoordelen het gedrag van de jongen:

Toestemming	- oké	Het meisje is niet noodzakelijk op de hoogte. Ze geeft geen toestemming om de foto online te plaatsen.
Vrijwilligheid	- oké	We weten niet in welke omstandigheden de foto is gemaakt en bij de jongen terecht is gekomen. Maar het online zetten van de foto is geen vrijwillige daad van het meisje.
Gelijkwaardigheid	- oké	Ze zijn waarschijnlijk even oud maar door het bezit van deze compromitterende foto én het online plaatsen heeft de jongen macht over het meisje.
Gepast voor leeftijd/ontwikkeling	- oké	Interesse in naaktfoto's is typisch voor deze ontwikkelingsfase, maar op 17 zou men moeten kunnen inschatten wat de gevolgen zijn als men foto's ongevraagd online plaatst.
Gepast voor de context	- oké	Omdat de feiten gevolgen hebben voor de leerlingen op school, is de schoolcontext betrokken.
Zelfrespect	- oké	Dit kan zeker negatieve gevolgen opleveren voor het imago van de jongen, hij kan hierdoor schade oplopen.

Reactie

Tegenover de jongen: 'Ik heb gehoord dat je naaktfoto's online hebt geplaatst zonder toestemming. Wat vind je daar zelf van? Ik ben bang dat je hierdoor in de problemen geraakt. Het is oké dat je graag naar foto's kijkt, maar je mag ze niet ongevraagd delen. Het is goed om voorzichtig te zijn op internet want dat kan langdurige schadelijke gevolgen hebben voor dat meisje. Wat zullen we hierover afspreken? Je moet de foto onmiddellijk offline halen en je excuses aanbieden. Je zal een gepaste straf krijgen. Ook je ouders zullen ingelicht moeten worden. En het is mogelijk dat het meisje klacht indient tegen jou.'

Tegenover het meisje: 'Ik heb gehoord dat (naam van de jongen) naaktfoto's van jou online heeft gezet. Hoe voel jij je daarbij? Hij mag dat absoluut niet doen. Hij moet de foto verwijderen en zijn excuses aanbieden. Hij zal een gepaste straf krijgen. We zullen erover waken dat dit niet meer gebeurt. En voor jou zullen we de hulp die je nodig hebt organiseren.'

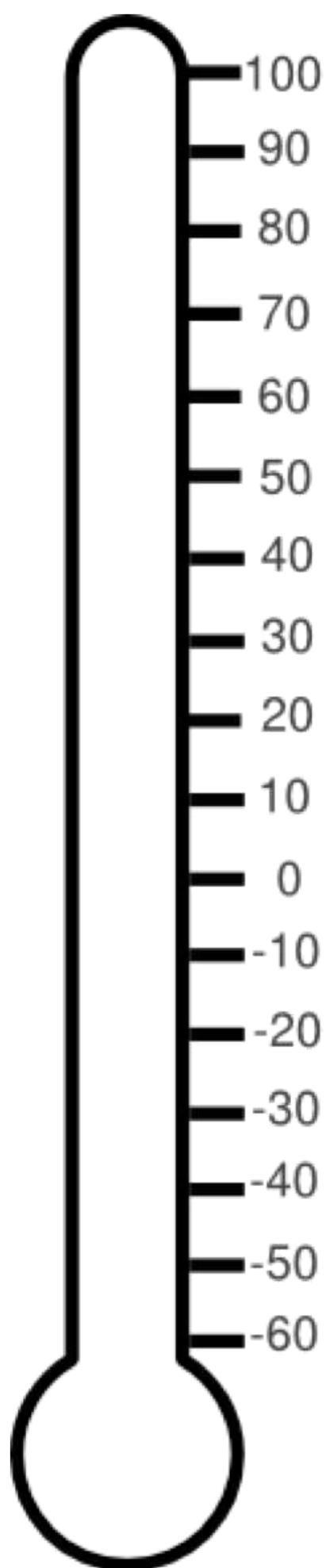
Tegenover de leerkrachten: omdat het seksueel experimenteergedrag van jongeren zich voor een deel online en via nieuwe media afspeelt, krijgen we te maken met nieuwe vormen van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Vaak speelt dit zich buiten de school af maar het heeft een impact op het functioneren op school en moet mee opgenomen worden.

Beleid: werk aan een beleid rond omgaan met nieuwe media en een protocol om incidenten aan te pakken.

Meer weten?

Samenwerken met ouders (2.3); Omgaan met nieuwe media (2.6); Omgaan met incidenten, vermoedens en klachten (2.14); Maatregelen en sancties (2.15); Handelingsprotocol (3.4); Een kader voor seksuele vorming (3.6); Aandachtspunten voor communicatie (3.7).

Werkblad 1 Thermometer

Werkblad 2 Correct inschatten

SENSOA

Sensoa v.z.w. / www.sensoa.be / info@sensoa.be
President Building / Vijfde verdieping / F. Rooseveltplaats 12 bus 7
2060 Antwerpen / T 03 238 68 68

Werkblad correct inschatten

Datum: 2017

nr	Situatie	Gevoel	Vlag
1	Twee 13-jarige jongens chatten in de klas over seks		
2	Tijdens de leswisseling kust een leerling van 16 zijn vriendinnetje van 15		
3	Tijdens de turnles zijn een jongen en meisje van 15 verstopt in een kleedhokje. Het meisje toont haar borsten en ze strelen elkaar wederzijds		
4	Een jongen van 17 gluurt regelmatig in de doucheruimte van de meisjes		
5	Een jongen van 17 zet doelbewust een naaktfoto van een klasgenootje op internet		

[p. 1 van 1]
© Sensoa Vorming

Werkblad 3 Kleurcodes

Werkblad kleurcodes

- **Groen**: helemaal oké
- **Geel**: niet helemaal oké
- **Rood**: niet oké
- **Zwart**: helemaal niet oké

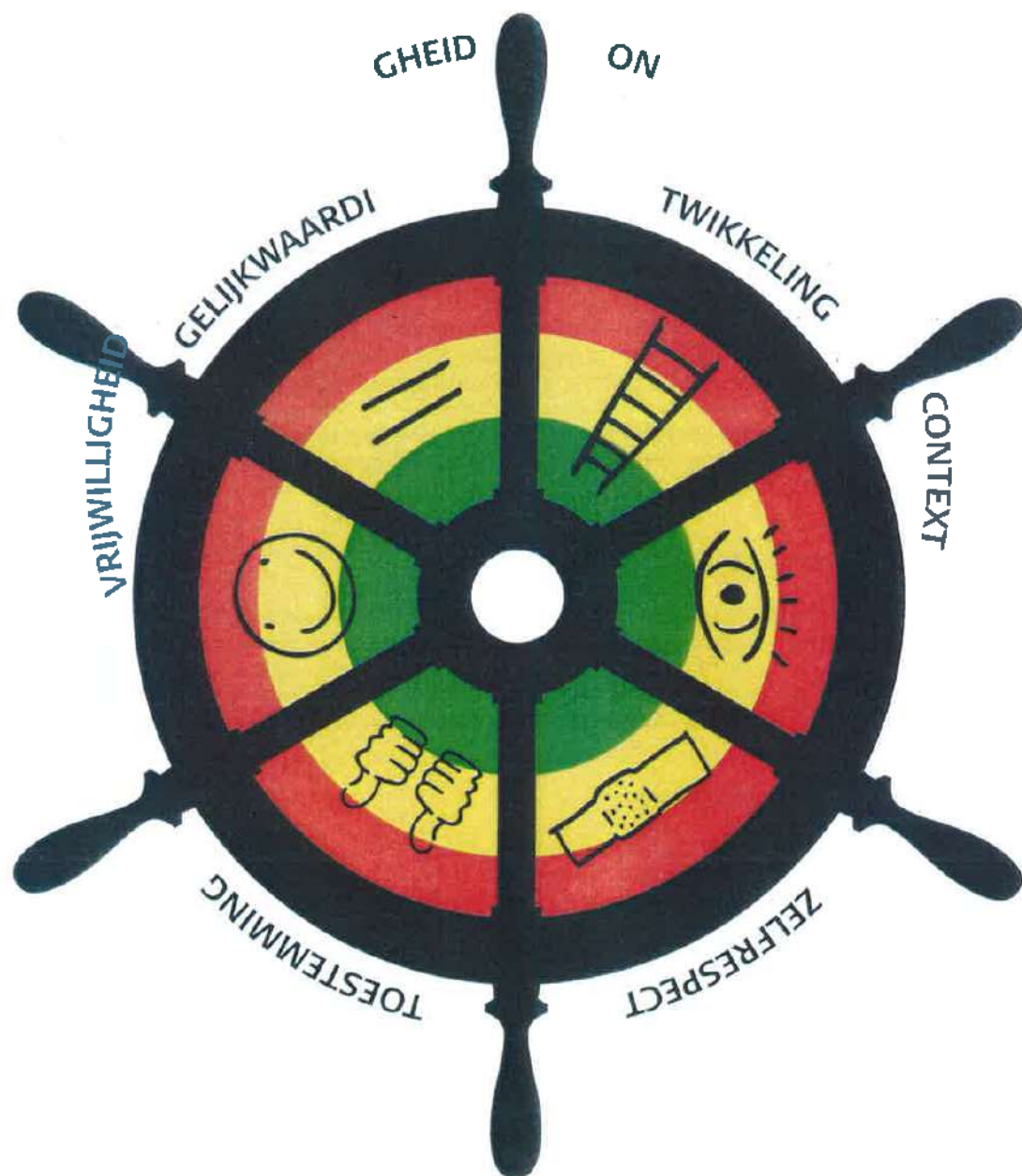
Werkblad 4 Verkorte normatieve lijst

leeftijd	groene vlag	gele vlag	rode vlag	zwarte vlag
baby's van 0 tot 1,5 jaar	<ul style="list-style-type: none"> Duimzuigen, exploratie van het eigen lichaam en genitaal spel. Interesse en willen aanraken van genitaliën van anderen. Naakt rondlopen of kruipen. Seksuele opwinding en erecties komen voor. 	<ul style="list-style-type: none"> Aanraken van geslachtsdelen in publieke ruimte. Ongevaraagd geslachtsdelen van anderen aanraken of ontbloten. Zelfverwondend, apathisch, extreem afstastend of protesterend gedrag. 	<ul style="list-style-type: none"> Niet beschreven. 	<ul style="list-style-type: none"> Besnijden van meisjes
peuters van 1,5 tot 3 jaar	<ul style="list-style-type: none"> Stoeien en knuffelen. Gluren, aanraken, nieuwsgierig onderzoeken. Eigen geslachtsdeel wordt ontdekt als lustvol; Grote interesse in naakte lichamen; naakt rondlopen. Gebruik van 'vieze woorden'. 	<ul style="list-style-type: none"> Eenmalig borsten aanraken indien de context dit niet toelaat. Eenmalige poging tot het ontbloten van anderen's geslachtsdelen zonder diens toestemming. Moaning (opzettelijk ontbloten en toekeren van het eigen achterwerk). Tong in iemands mond steken tijdens het kussen. Storend bezig zijn met zelfbevrediging of met seksspelletjes. Geseksualiseerde gedragingen 	<ul style="list-style-type: none"> Objecten in de anus/vagina steken. Oraal contact met geslachtsdelen. Herhaalde pogingen tot aanraken of ontbloten van anderen's geslachtsdelen. Herhaald vieze woorden uitspreken wanneer de context het niet toelaat. Herhaalde geseksualiseerde gedragingen. 	<ul style="list-style-type: none"> Herhaald oraal contact met geslachtsdelen.
kleuters van 3 tot 6 jaar	<ul style="list-style-type: none"> Genderbesef en rollenpatroon. Vragen stellen over of het willen aanraken van borsten, achterwerk of genitaliën van vrouwelijke volwassenen of andere kinderen (bijvoorbeeld tijdens het baden). Zelfbevrediging komt voor. Seksuele spelletjes (doktertje, moedertje en vadersje); stapelen (naakt op elkaar liggen). Gebruik van 'vieze 	<ul style="list-style-type: none"> Eenmalig seksueel expliciete taal, geluiden en tekeningen maken. Eenmalig objecten in anus/vagina steken. Eenmalig gluren, exhibitionisme, pornografische interesse. Veel bezig zijn met zelfbevrediging (solo of wederzijds). Anderen tegen hun zin betrekken bij seksuele spelletjes. Seksueel gore gesprekken met leeftijdsgenoten. 	<ul style="list-style-type: none"> Herhaaldelijk objecten in de anus/vagina steken. Herhaalde seksuele pesterijen. Herhaald gluren, exhibitionisme, pornografische interesse. Dwangmatige zelfbevrediging. Herhaald seksueel expliciete gesprekken met groot leeftijdsverschil. Oraal aan anderen's geslachtsdelen komen. Angst opwekken. Grote angst bij uitkleden. 	<ul style="list-style-type: none"> De andere pijn doen tijdens seksuele spelletjes. Herhaald oraal contact/oraal contact afdwingen van jongere kinderen. Herhaalde pogingen tot geslachtsgemeenschap.

leeftijd	groene vlag	gele vlag	rode vlag	zwarte vlag
	<ul style="list-style-type: none"> woorden'; gesprekken, moppen en tekeningen over seks. Kusjes geven, verliefdheid, stoeien en knuffelen. Schaamte en preutsheid. 	<ul style="list-style-type: none"> Niet bij de leeftijd passende seksuele kennis. Tong in iemands mond steken tijdens het kussen. Seks nabootsen. Angst bij uitkleden. Genderdysfore gevoelens en gedachten (pas-op signaal) 	<ul style="list-style-type: none"> Met manipulatie of druk, chantage seksuele aanraking afdwingen. Poging tot geslachtsgemeenschap. 	
kinderen van 6 tot 11 jaar	<ul style="list-style-type: none"> Uitdagend en verleidelijk gedrag vertonen t.a.v. volwassenen, bijvoorbeeld op schoot klimmen en aanhail zijn. Schaamtegevoel en preutsheid. Grote nieuwsgierigheid en verlangen naar kennis, kijken naar wat verboden is. Mopjes en tekeningen over seks. Vragen naar kennis over seks. Veel experimenteren en verkennen eigen lichaam. Gevoelens van verliefd zijn geraken gepaard met lichamelijk contact: eerste voorzichtige aanrakingen, zoenen. Seksuele spelletjes met andere kinderen, maar meer in het geniep. Zelfbevrediging, ook wederzijds. Praten over seks en samen naar seksplaatjes kijken. Eerste gedachten m.b.t. seksuele voorkeur 	<ul style="list-style-type: none"> Aanwrijven van lichaam tegen anderen en Lolitagedrag (verleidelijk gedrag t.a.v. volwassenen). Mooning (opzettelijk ontbloten en toekeren van het eigen achterwerk). Eenmalig gluren. Eenmalig tekeningen over onzedelijke en/of geweldadige seks; seksuele schuttingtaal. Eenmalig anderen willen uitkleden zonder toestemming; gluren. Tong in de mond tijdens kussen. Onbekenden knuffelen. Eenmalig tonen van geslachtsdelen (ook via webcam) aan onbekenden. Anderen storen met (wederzijdse) zelfbevrediging; seksueel expliciet gedrag met leeftijdsgenoten. Naar sekslijnen bellen. Sporadisch ontbreken van schaamtegevoel Niet-leeftijdsgepaste seksuele kennis. Zonder terughoudendheid 	<ul style="list-style-type: none"> Verlagen of vernederen van zichzelf met seksuele thema's (bijvoorbeeld kledij die zicht toelaat op borsten e.d.). Herhaaldelijk gluren. Herhaaldelijk tekeningen over onzedelijke en/of geweldadige seks; seksuele schuttingtaal. Expliciete gesprekken over seks met leeftijdsgenoten. Eenmalige seksuele pesterijen. Herhaaldelijk anderen willen uitkleden zonder toestemming. (Poging tot) geslachtsgemeenschap of anaal contact met leeftijdsgenoten. Eenmalig aanraken van geslachtsdelen met mond. Herhaaldelijk tonen van geslachtsdelen (ook via webcam) aan onbekenden. Eenmalig onder (groeps)druk dwingen mee te doen aan sekspelletjes. Voorwerpen in de vagina/anus stoppen. Opvallend veel met seks 	<ul style="list-style-type: none"> Herhaaldelijke gore en expliciete gesprekken met groot leeftijdsverschil. Herhaaldelijk seksuele pesterijen. Herhaald aanraken van geslachtsdelen met mond. Herhaaldelijk onder (groeps)druk dwingen mee te doen aan sekspelletjes. Anderen pijn doen met seksueel gedrag. (Poging tot) geslachtsgemeenschap en/of anaal contact met jongere kinderen/ouder persoon of met leeftijdsgenoot zonder toestemming.

leeftijd	groene vlag	gele vlag	rode vlag	zwarte vlag
tieners van 12 tot 14 jaar	<ul style="list-style-type: none"> • Begin puberteit: aandacht voor eigen lichaam en dat van de andere neemt toe. Homoseksuele gevoelens zijn zeer algemeen voorkomend, vooral vanwege de wankelende seksuele identiteit. • Gevoelens van seksuele opwinding en aantrekking; eerste seksuele fantasieën. • Niet-aanstootgevende seksuele grapjes. • Interesse in erotica. (Wederzijdse) masturbatie. • Ervaring met seksueel gedrag: tongzoenen, oppervlakkig vrijen en aanraken. • Verliefdheid en relaties. Flirten op het internet en over seks chatten met leeftijdsgenoten. 	<ul style="list-style-type: none"> • Knuffelen van onbekenden. • Gewelddadige fantasieën (evt. met angsten) • Aanwrijven van lichaam tegen anderen en Lolitagedrag (verleidelijk gedrag t.a.v. volwassenen). • Eenmalig gluren. • Eenmalige seksuele plagerijen. • Grote interesse in porno. Opvallend veel bezig zijn met seks (ook masturbatie) • Promiscue gedrag. • Geslachtsgemeenschap met leeftijdsgenoot met toestemming. • Cyberseks hebben met een onbekende (via webcam). • Een afspraak om seks te hebben met iemand op internet ontmoet. • Angsten gekoppeld aan seksuele fantasieën. • Seksuele gesprekken met jongere kinderen. • Scherpe voorwerpen in de vagina/anus inbrengen. 	<ul style="list-style-type: none"> • Verlagen of vernederen van zichzelf met seksuele thema's (bijvoorbeeld kledij die zicht toelaat op borsten e.d.). • Herhaaldelijk gluren; proberen anderen uit te kleden. • Herhaaldelijke seksuele pesterijen. • Interesse en in beslag genomen worden door agressieve porno, seksuele agressieve gedachten en thema's. • Eenmalig onder (groeps)druk dwingen mee te doen met seksspelletjes of ander seksueel gedrag afdwingen. • Anaal en oraal contact met leeftijdsgenoten zonder duidelijke toestemming. • Seksueel contact in ruil voor een beloning. • Cyberseksessie ongevraagd opnemen. • Dwangmatige masturbatie zonder er plezier aan te beleven. • Eenmalig seksueel getinte filmpjes verspreiden in de vriendenkring. 	<ul style="list-style-type: none"> • Bewust toekijken of deelnemen aan (groeps)verkrachting. • Ongevraagd naaktfoto's maken en verspreiden. • Interesse in kinderporno; het maken en/of verspreiden van kinderporno. • Herhaaldelijk onder (groeps)druk dwingen mee te doen met seksspelletjes. • De andere(n) pijn doen tijdens het seksuele spel; genitale verwondingen veroorzaken; seksueel contact met dieren. • Zich prostitueren of een prostitutie bezoeken. • Cyberseksessie ongevraagd verspreiden.
jongeren van 15 tot 17 jaar	<ul style="list-style-type: none"> • Relatievorming; meest voorkomende vorm is seriële monogamie (één vaste relatie en als dat niets wordt, proberen met iemand anders). 	<ul style="list-style-type: none"> • Eenmalig gluren. • Eenmalige seksuele plagerijen. Seksueel agressieve praat. • Grote interesse in porno. • Cyberseks hebben met 	<ul style="list-style-type: none"> • Verlagen of vernederen van zichzelf met seksuele thema's (bijvoorbeeld kledij die zicht toelaat op borsten e.d.). • Herhaaldelijk gluren; 	<ul style="list-style-type: none"> • Bewust toekijken bij (groeps)verkrachting. • Ongevraagd naaktfoto's maken en verspreiden. • Interesse in kinderporno; het maken en/of

De criteria
voor beoordeling

© Sensoa/Garant

sensoa
vlaggensysteem

Wederzijdse toestemming

Een eerste criterium om seksueel grensoverschrijdend gedrag te duiden, is wederzijdse toestemming, in de Engelstalige literatuur ook wel 'consent' genoemd. Dit betekent dat beide partijen met volle bewustzijn moeten instemmen. Als de ene partij de andere in het ongewisse laat, misleidt, bedriegt of overrompelt, kan je dus niet van toestemming spreken.

Vrijwilligheid

Er is sprake van onvrijwilligheid wanneer een kind/jongere seksuele dingen doet of toe staat die hij/zij niet wil. Of wanneer hij/zij een ander daartoe dwingt, overhaalt of onder druk zet. Onder onvrijwilligheid vallen ook vormen van subtiele dwang en druk, zoals iemand overhalen tot seks en manipulaties waarvan jongeren zich pas later bewust kunnen worden. Onvrijwilligheid kan dus gaan van verleiding, beloning en beloftes tot dreiging, chantage en geweld.

Gelijkwaardigheid

'Equality' wordt gedefinieerd als twee participanten die opereren met dezelfde graad van macht in een relatie, zonder gecontroleerd of gedwongen te worden door de ander (AACAP, 1999). Dat betekent dat er een zeker evenwicht moet zijn tussen beide partijen op vlak van onder meer leeftijd, kennis, intelligentie, aanzien, macht, levenservaring, rijpheid, status. In een seksuele interactie moeten beide partijen aan elkaar gewaagd zijn, zodat de een de ander niet overheerst. De kans op misbruik van macht en overwicht is reëel, zelfs onbewust.

Passend voor de ontwikkeling of leeftijd

Gedrag dat passend is voor de leeftijd of ontwikkeling, betekent dat het kind of de jongere seksueel gedrag laat zien dat voor zijn of haar leeftijd of ontwikkeling verwacht kan worden. Zie hiervoor de normatieve lijst. Bij ontwikkeling denken we aan een stapsgewijs proces waarbij kinderen en jongeren tot altijd complexer en meer sociaal aanvaard gedrag in staat zijn. Dit proces verloopt over een aantal fases die op elkaar voortbouwen.

Gepast voor de context

Gedrag is aanstootgevend als het andere mensen choqueert, tegen de borst stuit, beledigt. Vandaar dat de context waarbinnen dit seksueel gedrag zich afspeelt van belang is. In een openbare ruimte waar ook anderen aanwezig zijn, gelden de regels van de 'openbare zeden'. Meestal geldt dit voor het ontbloten van geslachtsdelen, borsten en het vertonen van expliciet seksueel gedrag (gebaren, woorden, bewegingen, tekeningen). Doet dit gedrag zich voor in intieme kring of in alle privacy, dan wordt niemand gestoord en is er geen ingrijpen nodig.

Zelfrespect

Met het criterium zelfrespect bedoelen we dat het van belang is dat het kind of de jongere zichzelf geen schade berokkent. Seksueel gedrag kan schadelijk zijn voor het kind of de jongere zelf op fysiek, psychologisch of sociaal vlak. Het kind of de jongere kan zichzelf vernederen, pijn doen, zich begeven in risicosituaties zonder goed te weten wat de eigen wensen en grenzen zijn. De jongere kan risicoseks hebben, zich blootstellen aan gevaar en misbruik.

Observatie van gedrag	Richtvragen
Toestemming	
<p>Kunnen de betrokkenen kinderen grenzen voelen en grenzen aangeven?</p> <p>Kunnen betrokkenen communiceren? Zien/horen ze elkaar voldoende?</p> <p>Is er voldoende veiligheid?</p> <p>Ondermijnen hun ideeën over seks wederzijdse toestemming?</p> <p>Zijn ze doorgaans in staat om grenzen aan te geven?</p> <p>Is er kans op paniecreacties?</p> <p>Is er de neiging tot vermijding van seksualiteit?</p> <p>Kunnen ze doorgaans goed communiceren?</p> <p>Hebben ze een permissieve attitude tegenover dwang?</p> <p>Hoe gaan ze doorgaans om met grenzen van anderen?</p>	<p>Heb je hier een goed gevoel bij?</p> <p>Wat zou er gebeuren als je zou weigeren?</p> <p>Vind je het belangrijk dat de ander akkoord gaat?</p> <p>Wat zou je doen/voelen als de ander zou weigeren?</p>
Vrijwilligheid	
<p>Zijn ze in staat om effectief in verzet te gaan of plegen ze symbolisch verzet?</p> <p>Is één van de kinderen geneigd anderen terwille te zijn, vertoont hij/zij aanklampend gedrag?</p> <p>Is er reeds eerder sprake van manipulatie, dwang, fysiek geweld (duwen, trekken, roepen)?</p> <p>Observeer je emoties bij de kinderen? Zijn ze positief of negatief?</p> <p>Is één van de kinderen geneigd symbolisch verzet te plegen?</p> <p>Is één van de kinderen op zoek naar aandacht?</p> <p>Heb je weet van eerdere vormen van dwang, chantage of dreigement?</p> <p>Zie je één van de kinderen in staat om dit gedrag te stellen?</p>	<p>Wat voel je?</p> <p>Wat voelt de ander?</p> <p>Heb je het gevoel dat weigeren oké is?</p> <p>Heb je het gevoel dat een beetje druk uitoefenen oké is?</p> <p>Ben je blij? Ben je bang?</p> <p>Heb je de ander bang gemaakt/heeft de ander jou bang gemaakt?</p> <p>Zou er iets gebeuren als je weigert?</p> <p>Heb je aangedrongen/heeft de ander aangedrongen? Hoe?</p> <p>Heb je een beloning beloofd of gekregen?</p> <p>Had je het gevoel te kunnen weigeren?</p> <p>Wat zou er gebeuren als je weigerde? Als de ander weigerde?</p> <p>Was het leuk, plezierig? Wat was plezierig?</p> <p>Was het niet fijn? Wat was niet fijn?</p>

Observatie van gedrag	Richtvragen
Vrijwilligheid	
<p>Is één van de kinderen makkelijk te verleiden met materiële beloning of geld?</p> <p>Is er verbale druk of geweld uitgeoefend?</p> <p>Is er sprake van manipulatie? Chantage? Misliding?</p> <p>Is er fysiek geweld gebruikt (duwen, trekken, roepen)?</p> <p>Is er een wapen gebruikt?</p> <p>Heb je voldoende zicht op de werkelijke situatie? (het kind/de jongere kan sociaal wenselijke antwoorden geven uit angst voor reacties uit de omgeving).</p> <p>Gedraagt het kind of de jongere zich anders dan anders?</p>	
Gelijkwaardigheid	
<p>Is er sprake van een groot leeftijdsverschil? Welk leeftijdsverschil vind je nog aanvaardbaar? Neem je daarbij het cognitief niveau mee in je inschatting?</p> <p>Is er sprake van een groot verschil in cognitief niveau? Heb je zicht op factoren die meespelen tussen de betrokkenen?</p> <p>Is er sprake van misbruik van de zwakke positie of situatie van één van de betrokkenen?</p> <p>Is er sprake van een groot verschil in positie binnen de groep?</p> <p>Is er een inspanning gebeurd om ongelijkwaardigheid te creëren (afhankelijkheid, schuld, isolatie, zwijgplicht)?</p> <p>Is er opvallende ongelijkwaardigheid in termen van fysieke kracht, biologische ontwikkeling, mentale rijpheid of intelligentie?</p> <p>Is er opvallende ongelijkwaardigheid in termen van seksuele ervaring?</p> <p>Is er ongelijkwaardigheid in termen van positie, status, populariteit of macht?</p> <p>Zijn ze ongelijkwaardigheid in aantal?</p> <p>Is er overwicht door omstandigheden?</p> <p>Zijn er grote verschillen in de culturele achtergronden?</p>	<p>Wie heeft het hier voor het zeggen?</p> <p>Moet de ander luisteren naar jou?</p> <p>Wat heb je gedaan om elkaar te helpen?</p> <p>Was één van jullie dronken, onder invloed van drugs, in een zwakkere positie?</p> <p>Was één van jullie de baas? Of hebben jullie alle twee evenveel te zeggen in deze situatie?</p> <p>Wie nam het initiatief?</p> <p>Heb je het gevoel dat je tegen de ander op kan?</p> <p>Begrijp je wat de ander bedoelt? Denken jullie er gelijkaardig over?</p>

Observatie van gedrag	Richtvragen
Passend voor ontwikkeling	
Is er nog gedrag aanwezig dat thuishoort in jongere leeftijdscategorieën?	Heb je zicht op welke ervaringen bij welke leeftijd horen?
Wat heeft het kind/de jongere geleerd in verband met seksueel gedrag?	Welke ervaringen heb je zelf? Hoe en met wie?
Is er reeds ervaring met seksueel grensoverschrijdend gedrag of misbruik?	Wat heb je andere kinderen al zien doen?
Is er vermijding of aversie tegenover seksualiteit?	Wat heb je volwassenen al zien doen?
Is er masturbatie? Gebeurt masturbatie privé?	Hoe voel je je hierbij?
Is er sprake van seksualisering?	Waar ben je zelf mee bezig op vlak van seksualiteit?
Is er een vroege start?	Zijn er zaken die je zou willen vragen/weten?
Welke voorbeelden en boodschappen heeft het kind gekregen?	Is er iets waar je mee zit?
Is er vermijding of aversie tegenover seksualiteit?	Heb je ergens schrik of angst voor?
	Heb je zicht op mogelijke risico's?
	Heb je zicht op hoe je risico's kan verkleinen?
Gepast voor context	
Hebben de betrokkenen kinderen inzicht in sociale normen en waarden?	Heb je zicht op de mogelijke risico's in deze context?
Krijgen ze in hun milieu (thuis of residentieel) de kans om te leren over sociale normen?	Weet je waar je terecht kan met je vragen?
Is er sprake van overbescherming?	Heb je het gevoel dat je thuis wordt gesteund?
Hebben ze de gelegenheid tot privacy?	Ken je de regels over wat wel en niet mag hier en in andere situaties?
Wordt seksueel experimenteergedrag afgeremd of gestimuleerd?	Heb je je afgezonderd zodat anderen je niet konden zien?
Is er een risicovolle context voor het kind of de jongere?	Heb je voor voldoende veiligheid gezorgd? Hoe?
Is er individuele aandacht en informatie op niveau van de jongere?	Heb je erover gewaakt dat je niet kon gestoord worden? Hoe?
Is er steun vanuit de thuisomgeving?	Ken je de regels over wat wel en niet mag hier?
Zijn er duidelijke en expliciete regels over welk gedrag in de familie- of groepscontext mogelijk is?	Zijn er plaatsen waar je dit wel mag doen? Welke?
Is er een context waar ze ervaringen kunnen opdoen in alle privacy?	Mag je wel een vriendje hebben?
Laat de context experimenteren toe?	Kan je thuis over seksualiteit spreken met je ouders?
Is er privacy mogelijk?	

Observatie van gedrag	Richtvragen
Zelfrespecterend	
Kan hij/zij de gevolgen van eigen gedrag inschatten?	Heb je er positieve of negatieve gevoelens bij?
Wordt het kind/de jongere gepest om zijn gedrag?	Voel je spijt, schaamte, schuld of verdriet?
Zijn er negatieve gevoelens of gevolgen?	Heb je pijn of ben je ongerust over de gevolgen?
Is er verwarring, paniek of angst?	Ben je blij? Voel je je hier goed bij?
Is de jongere doorgaans in staat zichzelf en de situatie goed in te schatten?	Ben je tevreden over wat er is gebeurd?
Komt de jongere sterk over?	Heb je een idee wat de gevolgen van je gedrag kunnen zijn?
Is het seksuele zelfbeeld sterk?	Voel je je veilig en heb je een gevoel van controle over de situatie?
Is er kans op gezondheidsrisico?	Ben je gerust over de gevolgen?
Is er een sociaal nadeel of voordeel?	Heb je het gevoel dat je zelf mag bepalen wat je op vlak van seks wil doen?
Is de jongere gekwetst, bang of stil?	Heb je een idee over hoe je je eigen seksualiteit wil vorm geven?
Is de jongere boos, gefrustreerd of agressief?	
Is er winst of schade door het gedrag?	
Is er risico op misbruik van vertrouwen?	
Is er mogelijk gevaar?	

GROENE VLAG

Er is sprake van groen (acceptabel) gedrag wanneer er (1) een duidelijke wederzijdse toestemming is, (2) geen enkele vorm van druk of dwang en (3) beide partijen gelijkwaardig zijn. Het gedrag moet voorts (4) ook bij leeftijdsgenoten geobserveerd worden en (5) mag niet aanstootgevend voor anderen of (6) schadelijk zijn voor het kind of de jongere zelf zijn.

GELE VLAG

Er is sprake van geel (licht grensoverschrijdend) gedrag als er ofwel (1) geen duidelijke wederzijdse toestemming is of (2) als er lichte dwang of druk gebruikt wordt, of (3) als er sprake is van lichte ongelijkwaardigheid op het vlak van leeftijd, rijpheid, intelligentie. Ook (5) licht aanstootgevend (onbeleefd) gedrag en (6) gedrag dat zelfbeschadigend kan zijn of (4) niet helemaal gepast is voor de leeftijd of ontwikkeling, wordt bij geel gedrag onderverdeeld. Daarnaast is gele vlag ook een 'pas-op!-situatie': er is potentieel gevaar of negatieve beleving door betrokkenen, er kan een potentieel risico zijn indien de situatie blijft aanhouden (bijvoorbeeld negatieve gevoelens bij eigen lichaam).

Gele vlag kan zijn:

- een eenmalige ongewenste seksuele gebeurtenis, verbaal of fysiek, maar zonder penetratie;
- er is geen duidelijke afwijzing;
- de ongelijkwaardigheid tussen de betrokkenen is niet groot, of het gaat over minder seksueel vergaande aanrakingen of contacten (strelen bijvoorbeeld);
- er is weinig dwang of overreding gebruikt, de betrokkenen kunnen zich makkelijk aan het gebeuren onttrekken;
- er wordt geen geheimhouding afgedwongen;
- betrokkenen ervaren het als onaangenaam of vervelend, maar ervaren geen angst;
- de context is relatief veilig;
- het gedrag past niet helemaal binnen de context of er is toch een zekere voorzichtigheid geboden;
- er is een kleine afwijking voor de leeftijd en ontwikkeling;
- er is een klein risico aan verbonden of er is een negatief gevoel of potentieel gevaar.

RODE VLAG

Men spreekt over rood (ernstig grensoverschrijdend) gedrag als er (1) geen duidelijke toestemming is van beide betrokkenen of (2) als er gebruik gemaakt wordt van manipulatie, chantage of macht om een seksueel contact af te dwingen of (3) als er sprake is van een grote ongelijkwaardigheid tussen de betrokkenen. Als ernstig grensoverschrijdend wordt eveneens beschouwd: (5) gedrag dat beledigend of kwetsend is voor anderen, (6) gedrag dat fysieke, emotionele of psychologische schade veroorzaakt en (4) seksueel gedrag dat bij de meeste kinderen of jongeren pas op latere leeftijd wordt geobserveerd.

Rode vlag kan dus zijn:

- herhaalde minder ingrijpende seksuele aanrakingen of contacten;
- grote ongelijkwaardigheid tussen de betrokkenen bij het over de grens gaan;

- een eenmalige ingrijpende seksuele aanraking of een eenmalig ingrijpend seksueel contact;
- er wordt duidelijk dwang, geweld, chantage of druk gebruikt, men kan zich niet aan het seksueel gedrag onttrekken, er wordt geheimhouding afgedwongen;
- er is angst;
- er is geen steunende veilige context, het slachtoffer wordt aan zijn of haar lot overgelaten;
- er is geen privacy, er zijn toeschouwers;
- er is een reëel risico, het is gevaarlijk;
- het gedrag wijkt sterk af van wat passend is bij de seksuele ontwikkeling (zie normatieve lijst).

ZWARTE VLAG

Er is volgens het Sensoa Vlaggensysteem sprake van zwart (zeer ernstig grensoverschrijdend) gedrag als er (1) duidelijk geen toestemming is van beide betrokkenen of (2) als het seksueel contact wordt afgedwongen met dreigementen, agressie of geweld of (3) als er een grote ongelijkwaardigheid is tussen beide partijen. Ook als het gedrag (5) zwaar aanstootgevend is, (6) zware fysieke, emotionele of psychologische schade tot gevolg heeft of (3) totaal niet overeenstemt met wat op die leeftijd gebruikelijk is, spreekt men over zwart gedrag.

Als er al eerder sprake was van rood gedrag en er werd toen op een goede manier tussengekomen, zodat men ervan kan uitgaan dat de betrokkene zou moeten weten dat dit grensoverschrijdend is, spreken we ook over een zwarte vlag.

Zwarte vlag kan zijn:

- herhaald rood gedrag;
- herhaalde ingrijpende seksuele aanrakingen of contacten;
- er is geen gelijkwaardigheid of er is een volwassene of groep bij betrokken;
- de afhankelijkheidsrelatie is groot of er is zware dwang, dreiging, geweld;
- het slachtoffer heeft herhaald angst ervaren, is niet opgevangen, zijn of haar behoeften zijn genegeerd;
- de pleger zou redelijkerwijze moeten weten dat hij/zij het slachtoffer schade berokkent;
- het gedrag past niet in de context;
- het gevaar is groot, de gevolgen kunnen ernstig zijn;
- er is een grote afwijking van de normatieve lijst.

TIPS BIJ DE INDELING IN VLAGGEN

- Start altijd met de beoordeling door het doorlopen van de criteria.
- Doorloop de lijst van de specifieke kenmerken per vlag.
- Check met de normatieve lijst.
- Argumenteer mogelijke afwijkingen in de beoordeling. Is er reden om aan te nemen dat voor deze kinderen een strengere of minder strenge beoordeling noodzakelijk is?
- Strenger: kinderen zijn kwetsbaarder, hebben tijdelijk een betere bescherming nodig, de situatie is onbetrouwbaar.
- Minder streng: jonge leeftijd of gebrekkig inschattingsvermogen, kind ervaart een moeilijke periode, imiteert gedrag van anderen, of heeft zich laten verleiden om mee te doen.

Overzicht richtlijnen tot pedagogisch handelen

Reactie bij/ Doel	Groen	Geel	Rood	Zwart
Al of niet stoppen van gedrag	Niet stoppen	Stop gedrag of leid af	Stop gedrag	Stop gedrag
Taal hebben/ Duidelijkheid hebben/ Besprekbaar zijn	Benoem/ bevraag	Benoem/ bevraag	Benoem/ bevraag	Benoem/ bevraag
Empatisch denken	Gevoelens alle betrokkenen bespreken	Gevoelens alle betrokkenen bespreken	Gevoelens alle betrokkenen bespreken	Gevoelens alle betrokkenen bespreken
Weten welk gedrag oké is en begrijpen waarom	Bevestigen Leg uit waarom	Positief gedrag bevestigen Leg uit waarom	Positief gedrag bevestigen Leg uit waarom	Positief gedrag bevestigen Leg uit waarom
Weten welk gedrag niet oké is en waarom		Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom	Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom	Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom
Afspraken maken en weten hoe er verder zal gemonitord worden		Maak afspraken over hoe het wel kan en hoe aanpakken	Maak afspraken. Verhoog toezicht, aandacht voor nazorg en herstel	Maak afspraken. Verhoog toezicht en beperk bewegingsvrijheid, aandacht voor nazorg en herstel
Verbod duidelijk begrijpen en consequenties beseffen			Confronteer en verbied/leg consequenties uit	Confronteer en verbied/leg consequenties uit
Grenzen kennen en veiligheid hebben				Maatregelen nemen
Rapportage			Maak rapport op	Maak rapport op en verwijst

Werkblad 1 Bingo

Lees onderstaande tabel. Ga opzoek in de groep naar mensen met onderstaande eigenschappen. Als je er één vindt, mag je het overeenkomstige vakje aanvinken. Per persoon mag je maar één keer een eigenschap aanvinken.

Probeer zo snel mogelijk een of meer rijen aangevinkt te krijgen (bingo!).

Ik bloos gemakkelijk	Ik spreek vlot in het openbaar	Ik heb teveel schoenen in mijn bezit
Ik lees veel	Ik ben een workaholic	Ik maak graag muziek
Ik kom uit een groot gezin	Ik ben lui	Ik ben heel actief
Ik heb een uitgebreide vriendenkring	Ik hou van koken	Ik hou van eten
Ik woon samen met een partner	Ik woon alleen	Ik heb ervaring in de sector
Ik ben een groentje in de sector	Ik woon op het platteland	Ik woon in de stad
Ik ben enig kind	Ik kan goed luisteren	Ik ben een babbelaar
Ik ben onzeker	Ik heb een goed zelfvertrouwen	Ik heb gevoel voor humor
Ik ben ernstig	Ik ben slordig	Ik ben gesteld op orde
Ik hou van reizen	Ik ben een huismus	Ik geniet van mijn familiebanden
Ik geef graag geld uit	Ik ben milieubewust	Ik ben geïnteresseerd in het thema seks

Werkblad 2 Uitgebreide Reactieschema

Overzicht richtlijnen tot handelen

Reactie bij/ Doel	Groen	Geel	Rood	Zwart
Al of niet stoppen van gedrag	Niet stoppen.	Stop gedrag of leid af.	Stop gedrag.	Stop gedrag.
Taal hebben Duidelijkheid hebben Bespreekbaar zijn	Benoem/bevraag.	Benoem/bevraag.	Benoem/bevraag.	Benoem/bevraag.
Empatisch kunnen denken	Gevoelens alle betrokkenen bespreken	Gevoelens alle betrokkenen bespreken.	Gevoelens alle betrokkenen bespreken.	Gevoelens alle betrokkenen bespreken.
Weten welk gedrag oké is en begrijpen waarom	Bevestigen Leg uit waarom	Positief gedrag bevestigen. Leg uit waarom.	Positief gedrag bevestigen. Leg uit waarom.	Positief gedrag bevestigen. Leg uit waarom.
Weten welk gedrag niet oké is en waarom		Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom.	Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom.	Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom.
Afspraken maken en weten hoe er verder zal gemonitord worden		Maak afspraken over hoe het wel kan en hoe aanpakken.	Maak afspraken Verhoog toezicht, aandacht voor nazorg en herstel.	Maak afspraken. Verhoog toezicht en beperk bewegingsvrijheid, aandacht voor nazorg en herstel.
Verbod duidelijk begrijpen en consequenties beseffen			Confronteer en verbied/leg consequenties uit.	Confronteer en verbied/leg consequenties uit en voer uit.
Grenzen kennen en veiligheid hebben				Maatregelen nemen.
Rapporteren			Maak rapport op.	Maak rapport op en verwijst.

Colofon

Redactie:

Rosanda Courtar; Maggie Schmeitz, Hans De Greve (VVOB Suriname);

Carla Bakboord (Womens Rights Centre);

Karen De Wilde (Sensoa vzw);

Anton Douglas; Marisa Meye.

Lay-out:

Jermaine Cronie (JMP Designs)

Mede gebaseerd op:

Gedragsproblemen in Scholen: het denken en handelen van leraren. (2009).

Kees van der Wolf & Tanja van Beukering

© 2017 VVOB vzw in samenwerking met het Ministerie Onderwijs, Wetenschap en Cultuur, Suriname

Deze uitgave is een onderdeel van de GPAG (Gender Sensitieve Preventie en Aanpak van Gedragsproblemen) training die is ontwikkeld door VVOB vzw. Bronvermelding is verplicht. Niets uit deze uitgave mag gebruikt worden voor commerciële doeleinden zonder schriftelijke toestemming van VVOB vzw.

Het Sensoa Vlaggensysteem maakt deel uit van de GPAG-trainingen .

Dit systeem is ontwikkeld door Sensoa vzw (www.sensoa.be) en mag niet verder worden verspreid of gebruikt voor commerciële of andere doeleinden.